

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

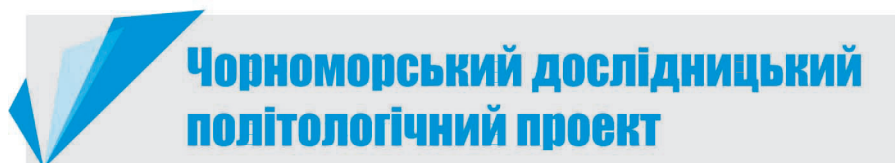
**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

**ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ
ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ»**

II МІЖДИСЦИПЛІНАРНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**«UChoice: 4P»
Ukrainian Choice:
Public Policy, Politics, Psychology**

8 жовтня 2016 року

Одеса

УДК 001.2(063)
ББК 72я43
U 16

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова – **Завальнюк Володимир Васильович** – професор, перший віцепрезидент, ректор Національного університету «Одеська юридична академія»;

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:

Ульянова Галина – д.ю.н., професор, проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яковлев Денис – д.політ.н., професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Івакін Олексій – д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Лефтеров Василь – д.психол.н., професор, завідувач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Шамша Ігор – к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Дворниченко Дарина – к.політ.н., доцент, заступник декана факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Пробачай Юлія – голова Одеського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки.

«UChoice: 4P» Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology: матеріали U 16 II міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2016 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – 180 с.

УДК 001.2(063)
ББК 72я43

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Подшивалкина В.И.

Контекстность образования как проблема методологического выбора..... 7

Дмитрієв В.В.

Культурна та індивідуальна ідентичність: соціологічні підходи 10

Мельников А.С.

К проблеме выбора в экзистенциальной социологии..... 15

Можарова К.П.

Психологія впливу соціально-політичних технологій на суспільну думку..... 18

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Асафайло В.В.

Інституційний вимір протидії політичній корупції..... 21

Балацька О.Б.

Специфічні форми сучасного збройного насилля..... 25

Васильченко О.М.

«Війна з терором» у політиці США: когнітивні аспекти 28

Вербицька В.В.

Суб'єкти віртуальної дипломатії 30

Воробйов В.А.

Комунікативний процес у політичному просторі: сутність та специфіка..... 34

Денисова А.О.

Соціальна держава та її інтерпретації у партійному дискурсі 36

Коппель О.А., Пархомчук А.Д.

Цивілізаційна парадигма формування зовнішньополітичної ідентичності України..... 40

Костинюк О.В.

Застосування теорії ігор в прогнозуванні стану політичного процесу на окупованих територіях України..... 44

Макух-Федоркова І.І.

Критерії канадської системи інформаційної безпеки 46

Одарченко К.Ю.

Горизонтальні партійні зв'язки та демократичність політичної системи 50

Омельченко В.Ю.

Ефективність соціальних інституцій та принцип всезагальності як засадничі умови впорядкованості життєсвіту («Ordnung muss sein»)..... 53

Пархомчук О.С.	
Енергетичний фактор в китайсько-американських відносинах на Близькому Сході	57
Погорська І.І.	
«Східне партнерство» ЄС: виклики взаємодії у контексті міжнародної безпеки	61
Пугач В.Г.	
Проблема свободи політичного вибору в суспільстві постмодерну.....	65
Романюк Н.А., Романюк Р.Й.	
Визначальні безпекові тренди для сучасного світу	68
Рябой Ю.О.	
Середній клас як елемент формування демократичних традицій	72
Солоневич О.В.	
Політична культура країн Латинської Америки.....	75
Яковлев Д.В.	
Переосмысление политологии посткоммунизма	77
Яровая Л.В.	
Европейское социальное законодательство: новые возможности для развития ЕС	81
ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ	
Завальнюк В.В.	
Юридична антропологія у системі підготовки юристів.....	85
Діденко Л.В.	
Теорія вибирання: моральні дилеми	88
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Возович А.А.	
Семантичний простір базових категорій правосвідомості студентів коледжів	91
Дуркалевич І.В.	
Проблема заробітчанської еміграції та батьківської відповідальності.....	94
Лефтеров В.О.	
Психологічне здоров'я суспільства – пріоритетний український вибір.....	98
Литвинова М.П.	
Причини виникнення трудностей в общении	103
Максименко Ю.Б.	
Влияние объектов интеллектуальной собственности на развитие творческих способностей.....	106

Пелюстка М.И.	
Индивидуально-психологическая актуализация эмпатийного потенциала студента-психолога.....	111
Приймаченко О.М.	
Особливості прояву внутрішніх ознак різних рівнів сформованості емоційного інтелекту підлітків.....	113
Скориніна-Погребна О.В.	
Напрямки психокорекційної роботи із жінками з невротичною поведінкою в період суспільної кризи.....	117
Тепляков Н.Н.	
Феномен «идеальный президент» в обыденном сознании рядовых избирателей	120
Тімченко О.В., Оніщенко Н.В.	
Чи спроможна сучасна вітчизняна психологічна наука зрозуміти, допомогти та захистити наших воїнів?	124
Ткач Б.М.	
Особливості застосування бригадної моделі нейропсихологічної реабілітації для постраждалих учасників антитерористичної операції.....	129
Тріфаніна Л.С.	
Принципи формування інформаційної культури у підростаючого покоління	132
Ушакова Т.Ю.	
Роль відповідальності у розвитку сучасного суспільства.....	136
Царькова О.В.	
Теоретичне обґрунтування методів психології, які впливають на формування адекватної поведінки батьків, які були звільнені з місць позбавлення волі	138
Юрченко І.В.	
Динаміка сімейних відносин, особливості впливу на розвиток особистості дитини	141
Яблонський А.І.	
Експертиза освіти як теоретико-прикладна діяльність психолога.....	144

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

mgr Marcin Bryła	
Praktyki religijne w ośrodkach internowania w Polsce 1981 roku	149
Гусєва Н.Ю.	
Руді Дучке – лідер молодіжного руху ФРН в 1960-х рр.: аналіз джерел	153
Макаревич А.С.	
Процедура заснування вакфу в Османській імперії.....	156
Панарін О.Є.	
Формування центрів старообрядницької міграції за правління Єлизавети Петрівни.....	159

Півень А.В.

Визнання Польщею Української держави та встановлення дипломатичних відносин (1992–1997 рр.) 162

Проценко В.В.

Агітаційно-пропагандистська діяльність освітянської профспілки під час виборів до рад у 1920-х рр. 166

Цепков Д.О.

Участь органів управління освітою Харківської губернії у справі переведення Кишинівської жіночої учительської семінарії на територію Української держави (травень-грудень 1918 року) 170

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТИКА

Нікітенко С.В.

Кадрове забезпечення державного управління фізичною культурою та спортом в Україні 173

Яковлева Л.І.

Легітимація публічного адміністрування в умовах демократизації суспільства 175

Подшивалкина В.И.

*доктор социологических наук, профессор,
заведующий кафедрой социальной и прикладной психологии
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова*

КОНТЕКСТНОСТЬ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ВЫБОРА

Современное общество на каждом этапе своего развития сталкивается с необходимостью делать выбор путей и способов своего развития. Высшее образование как ключевой институт современного общества наиболее остро реагирует на вызовы времени. Одна из ключевых современных проблем состоит в том, что высшее образование утрачивает способность давать своим выпускникам преимущества на рынке труда. Политические события конца 60-х годов в Париже, когда студенты Сорбоны вышли с протестами против такой организации учебного процесса, в котором даются схоластические знания, оторванные от контекстов изменяющейся реальности, показали, что реформы высшего образования выходят за границы университетов и становятся проблемой для всего общества.

Реформа высшего образования чаще всего обсуждается с позиций педагогики, экономики и даже техники, но значительно реже с методологических позиций.

Как известно, что современное высшее образование обязано своим развитием классической парадигме, по Т. Куну [3], или рациональности, по В.С. Степину [5], идеалом которых выступают точные и естественные науки, поставившей научное знание на высшую ступень пьедестала.

Именно классическая парадигма предопределила современную дидактику высшей школы, для которой характерны несколько важных особенностей. Например, принципиальная дисциплинарная дифференциация современных университетов. В ее основе лежит ключевая идея классической парадигмы, предполагающая, что из множества знаний -элементов, полученных в рамках разных дисциплин студент может всегда воссоздать единую целостную систему знаний о мире и себе, поскольку согласно классической рациональности или классической парадигмы объекты исследования рассматриваются как простые системы, суммарные свойства частей которых исчерпывающе определяют свойства целого.

Кроме того в системе современного образования, по-прежнему, акцент делается на структурные характеристики явлений и на их взаимовлияние, на

чем настаивает классическая рациональность, а не на процессуальную составляющую этих явлений, их пространственную и временную определенность.

Идеалом классического мышления является поиск универсальных научных средства оптимизации деятельности; единственной истины? а также единых научных методов для всех отраслей научного знания. Эти требования, возведенные классическим естествознанием, а вслед за ним и классическим образованием в определенный канон, на самом деле никак не отражались ни на реальном многообразии мира, ни на многообразии средств его постижения и восприятие на уровне здравого смысла.

Отметим также что, модернистская или позитивистская методология выдвигает требования бессубъектности научного познания. Всякое привнесение особенностей субъекта в процесс и результат познания рассматривается в классической парадигме как покушение на объективность, а объяснение и описание в соответствии с ней призвано включать только характеристики объекта без ссылок на ценностно-целевые установки исследователя и особенности средств и операций его деятельности. Потому познающий субъект, должен вынести самого себя за пределы познавательного процесса. Этот классический императив требует от ученого и практика невозможного.

Для университетского образования эти требования приводят к пониманию и интерпретации человека как механического объекта и принижают значение уникального личностного знания. Игнорирование проявлений неповторимого, уникального в процессе обучения порождает у специалистов нечувствительность к своеобразию окружающего мира и ориентирует на однонаправленные монофункциональные управленческие решения, игнорирующие повседневный опыт.

Современный интерес к критике естественно – научной парадигмы связан с выявлением того, что мешает формированию установки на внедрение результатов научных изысканий в реальную практическую деятельность людей. Для высшего образования – это вопрос востребованности его выпускников в обществе.

Вместе с тем в науке с конца XX века утверждается новая, постнеклассическая рациональность или постнеклассическая парадигма, которая обращена к изучению сложных явлений и объектов, в ходе развития которых происходит переход от саморегуляции к саморазвитию на основе целевой, телеологической, а не каузальной причинности. В поле зрения попадают не только внешние, но и внутренние пространство и время. В соответствии с этой парадигмой деятельность субъекта не является внешним фактором по отношению к системе.

Современное постмодернистское научное мышление уделяет все большее внимание уникальным явлениям бытия, а объектом исследования все чаще становится случайное, единичное, уникальное, контекстное.

В соответствии с идеалами и нормами постнеклассической науки важное значение приобретают междисциплинарные исследования и исследования возможных сценариев развития «человекоразмерных» систем в точках бифуркации. В.С. Степин особо подчеркивает, что в процессе исследования и практического освоения таких «человекоразмерных систем» особую роль начинают играть знания запретов на некоторые стратегии взаимодействия, которые содержат в себе катастрофические последствия для человека. Отсюда возникает необходимость экспликации связей фундаментальных внутринаучных ценностей (поиск истины, рост знаний) с вненаучными повседневными ценностями общесоциального характера и социальную экспертизу исследовательских программ и проектов. Методология постнеклассической науки, способствует по мнению В.С. Степина, истиранию границ между естествознанием, техническими и социально – гуманитарными науками и благотворно влияет на обмен методами и концептуальными средствами между ними с учетом их прямых и обратных связей. Кроме того, в пределах постнеклассической парадигмы фундаментальные и прикладные исследования часто выступают как компоненты единого комплекса с прямыми и обратными связями, а фундаментальные открытия в явном виде дают спектр технологических последствий, имеющих прямой выход к новым технологиям. Иначе говоря, для современного постмодернизма характерны интегратизм, холизм, полифундаментальность, дополнительность, нестационарность, синергизм.

Со времен Бекона и Декарта в соответствии с классическим канонам научное, экспертное знание, которое преподавалось в университетах рассматривалось как альтернатива повседневному знанию или здравому смыслу. Как известно, Э.Гуссерль инициировал интерес к повседневному знанию, обозначив его роль в развитии общества. Зададим себе вопрос, не порождается ли скептицизм современных студентов в отношении роли научного знания в решении повседневных, локальных проблем, недооценкой системой университетской подготовки роли повседневного знания как в порождении рисков, так и их преодолении?

Вместе с тем, П. Бурдье [1] и Б. Фливерберг [6] выделили специфику и роль в обществе экспертов – виртуозов. Экспертное знание, по их мнению, формируется на понимании единичных проявлений общих законов и контекстных изменений объектов и процессов. Всех экспертов роднят глубокие знания тысяч случаев в своих областях. Зависимые от контекста знания и опыт – сердцевина экспертности. Если студентов учить только не зависящим от контекста знанию и правилам, то есть, знанию, на котором основаны учебники и компьютеры, они останутся новичками.

Контекстный (контекстуальный) подход в системе высшего образования позволяет связать «внешнезаданные», нормативные формы деятельности, которым обучают в вузе, с их конкретным смыслом (слов и поступков, социальных ролей и отношений) в конкретной ситуации общения и обучения,

совмещающая жесткость норм и гибкость ролевого поведения индивида, традиционализм и высокую восприимчивость к инновациям. Дидактические особенности контекстной образования представлены в концепции А. А. Вербицкого [1].

Конкретный опыт дает лишь постоянная близость к изучаемой реальности, обратная связь с тем, что изучаешь. Отдаленность от объекта изучения, отсутствие обратной связи легко ведут к застывшему процессу обучения, а в исследовании – к ритуализму и тупикам, когда результат и польза исследования неясны и не поддаются проверке. Социальная наука не выработала не зависящую от контекста теорию. Конкретное, зависимое от контекста знание ценнее тщетного поиска предсказательных теорий и универсалий.

Литература

1. Бурдые П. За ангажированное знание // Неприкосновенный запас. 2002. № 5 (25) – С. 18-27
2. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. – М.: ИЦ ПКПС.- 2004. – 84 с.
3. Кун Т. Структура научных революций. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
4. Розин В. М. Контекстное, полифоническое мышление—перспектива XXI века // ОНС, № 5, 1996. – С.120-129
5. Степин В. С. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая рациональность. Вопросы философии № 5, 2012. – С. 8-26
6. Фливерберг Б. О недоразумениях, связанных с кейс-стади, Социологические исследования, 2005, № 4. – С.110-120

Дмитрієв В.В.

*студент факультету психології, політології та соціології
Національний університет «Одеська юридична академія»*

КУЛЬТУРНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У сучасному суспільстві зростає роль культурної та індивідуальної ідентичності. Відбуваються достатньо істотні зрушення у соціальних відносинах, як на горизонтальному рівні, так і на вертикальному (зокрема, між громадянами, їх об'єднаннями та владою). Процеси демократизації українського суспільства пов'язуються із плюралізацією простору ідентичностей. Соціальні та політичні трансформації періоду незалежності зруйнували системно-групові зв'язки соціальної, політичної та управлінської сфер суспільства, що склалися впродовж десятиліть радянського тоталітаризму.

Ці трансформації супроводжуються кризою довіри у відносинах між суспільством і владою, що обумовлює потребу підвищення легітимності влади шляхом підвищення її підтримки з боку представників усіх культурних, соціальних, національних та політичних груп з метою забезпечення позитивної динаміки суспільного розвитку. Необхідною умовою демократизації постає залучення до політичного процесу представників усіх соціальних, національних та етнічних ідентичностей, а також застосування дієвих механізмів формування культурної та індивідуальної ідентичностей.

Дослідження соціологічних підходів щодо культурної та індивідуальної ідентичності характеризується особливою вагою в процесі політичних трансформацій; воно також зумовлене соціальним попитом, а саме – необхідністю дати наукову оцінку формуванню (деякі автори кажуть «конструюванню») спільної ідентичності громадян України.

При цьому, слід усвідомити, що формування культурної та індивідуальної ідентичності громадян пов'язується із досить широким колом проблем, які стосуються всіх без виключення соціальних просторів та аспектів соціальної інтеракції.

Сучасний соціологічний аналіз культурної та індивідуальної ідентичності базується на працях зарубіжних дослідників другої половини ХХ століття. Передусім, слід відзначити роботи Пітера Бергера, Юргена Габермаса, Ентоні Гіденса, Джорджа Герберта Мида, Дені де Ружмона, Френсіса Фукуями, Мішеля Фуко, ін.

Важливі аспекти формування культурної та індивідуальної ідентичності в українському суспільстві висвітлювались у роботах таких вітчизняних авторів, як Є. Бистрицький, М. Баран, В. Дрешпак, В. Карлова, А. Колодій, С. Майборода, В. Малінін, С. Наумкіна, Ю. Тищенко, В. Скуратівський, Ю. Сурмін, С. Чукут, ін.

У сучасному світі зростає вплив глобалізації на культурну та індивідуальну ідентичність окремих країн та регіонів. З одного боку, глобалізація утворює нові наднаціональні та наддержавні ідентичності, ставить під сумнів національну ідентичність, шляхом створення глобальної економічної, політичної системи та глобального суспільства. З іншого боку, процеси глобалізації, що «розмивають» національні кордони та ідентичності, створюють передумови для появи та розвитку локальних, регіональних та місцевих ідентичностей (феномен «глокалізації»).

Ідентичність індивіда передбачає узгодження властивих особистості ідей, образів, цінностей і вчинків із домінуючими у даний історичний період соціально-психологічними уявленнями щодо «ідеальної людини». У даному процесі відбувається прийняття соціального простору та соціальних відносин як свого, особистого досвіду. Цей процес отримав назву інтеріоризація. У теоретичних соціологічних дослідженнях культурна та індивідуальна ідентичності досліджуються з кута зору символічного інтеракціонізму,

функціоналізму, постструктуралізму, неомарксизму, постмодернізму, теорій інформаційного суспільства та ін. Розглянемо їх більш детально.

У межах символічного інтеракціонізму ідентичність пов'язується із процесом «віднесення до себе дій, прав, зобов'язань, готовність виконувати функції, відповідальність, здійснювати вибір» [5, с. 63]. Процес ідентифікації особистості, відповідно до теорії символічного інтеракціонізму, проходить чотири ступеня. По-перше, ідентифікація «Я» з предметним середовищем («Я є ...»). По-друге, самовизначення «Я» за допомогою протиставлення себе і собі подібних із іншими (іншими, чужими, ворогами та ін.). По-третє, «вибудовування» образу світу відповідно до «персональної перспективи», з потребою «бути представленим» у цьому світі й утвердитися в ньому. По-четверте, здатність співвіднести цю «створену реальність» із особистим практичним досвідом та вносити до неї зміни.

Послідовники символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, зокрема – І. Гофман та його учні особливу увагу приділяли балансуванню між двома ілюзіями – між нормальністю (звичайної) та унікальністю власної особистості [6, с. 18].

Уявлення щодо природи культурної та індивідуальної ідентичності у представників різних соціологічних підходів коливаються від визнання її раціональної природи до твердження щодо її цілковитої ірраціональності.

Не можна також недооцінювати вплив на формування культурної та індивідуальної ідентичності міфів, стереотипів та відвертих маніпуляцій масовою свідомістю з боку сучасних мас-медіа.

І. Гофман пропонує виокремлювати три типи ідентичності: соціальна, особистісна та Я – ідентичність. На його думку, «оточення – мінливий світ звичних, «нормальних» ситуацій, в якому індивід відчуває себе адекватно, в своєму середовищі. Навколишній світ – основа вироблення онтологічної безпеки, довіри, без яких неможлива ідентичність» [6, с. 35].

Отже, у символічному інтеракціонізмі предметом вивчення стали способи побудови ідентичності, а також процес ідентифікації. Саме з кута зору символічного інтеракціонізму пропонується аналіз структури ідентифікації, простежується залежність ідентифікації від соціального простору, від системи соціальних інститутів.

У межах функціональної парадигми ідентифікація розуміється в цьому випадку як ототожнення індивіда з «узагальненим іншим», як символічна приналежність до певної групи, що неминуче проявляється у поведінці. Дослідники даного напрямку вважають, що ідентифікація є раціональною за своєю природою, вона виконує важливі функції щодо об'єднання з іншими індивідами та дистанціювання від них. Прихильники функціоналізму вважають, що політична ідентифікація є лише однією з багатьох видів соціальної ідентифікації.

У подальшому, розвиток соціологічної думки призвів до виокремлення двох основних підходів до формування культурної та індивідуальної ідентичності: модерного та постмодерного. Постмодернізм припускає ідентифікацію

шляхом співвіднесення індивіда з людьми, що володіють схожими габітусами і життєвої траєкторією, це процес «конструювання ідентичності».

Виділяють наступні відмінності між модерними та постмодерними підходами щодо формування культурної та індивідуальної ідентичності. По-перше, модерні підходи наголошують на способах конструювання та збереження цілісності і стабільності соціокультурної ідентичності, а постмодерні підходи наголошують на механізмах уникнення фіксації та збереження свободи вибору. По-друге, модерні соціологічні підходи розглядають соціокультурну ідентичність як відносно стійку гомогенну сутність, натомість постмодерністи розглядають соціокультурну ідентичність як об'єкт постійних перетворень та змін. По-третє, модерні підходи вивчають шлях формування соціокультурної ідентичності як відстань між «очікуванням» і «задоволенням», між «проектом» та «ідентичністю», а постмодерні акцентують на ситуаційності соціокультурної ідентичності.

Ю. Габермас в структурі культурної та індивідуальної ідентичності виділяє соціальну складову (горизонтальний вимір) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах і особистісну (вертикальний вимір) – історії життя. Це два переплетених, нерозділених виміри, в яких реалізується «балансуюча Я – ідентичність» [2]. Встановлення цього балансу, на його думку, відбувається за допомогою технік соціальної взаємодії. «Вертикальний вимір – особистісна ідентичність – забезпечує зв'язок історії життя людини. Горизонтальний вимір – соціальна ідентичність – забезпечує можливість виконувати різні вимоги всіх рольових систем, до яких належить людина. У взаємодії людина прояснює свою ідентичність, прагнучи відповідати нормативним очікуванням та очікуванням партнера. У цей час людина прагне до вираження своєї неповторності» [2, с. 50].

Одна із базових теоретичних концепцій щодо культурної та індивідуальної ідентичності в сучасному суспільстві представлена у роботі Е. Гідденса «Модерн і самоідентичність» [4, с. 155]. За його визначенням, культурна ідентичність та самоідентичність не створюються в процесі діяльності, а виникають і підтримуються в рефлексивній активності повсякденного життя. Ідентичність і самоідентичність не надані спочатку в процесі діяльності, а конструюються та підтримуються в рефлексивній активності повсякденного життя [3, с.101].

Соціальна природа культурної та індивідуальної ідентичності аналізується в межах теорії соціального конструювання, зокрема в роботах П. Бергера і Т. Лукмана [1, с. 21]. П. Бергер розглядає поняття культурної та індивідуальної ідентичності в синонімічному ряду поряд із такими поняттями, як «образ Я», Я-концепція, самоопис. Під культурною та індивідуальною ідентичністю дослідник розуміє певний цілісний образ, який індивід складає про самого себе, незмінний у всіх життєвих ситуаціях, у яких індивід усвідомлює себе.

З кута зору інформаційного суспільства іспанський соціолог Мануель Кастельс відзначає визначальний вплив інформаційних технологій розвиток світової культури та соціокультурні відносини. Дослідник вказує на пріоритетне значення культурної та індивідуальної ідентичності в «інформаціональному» суспільстві. М. Кастельс окреслює сутність феномену культурної та індивідуальної ідентичності в інформаційному суспільстві та зазначає, що «ідентичність є процесом, у ході якого суб'єкт усвідомлює себе і осмислює ціннісні орієнтири своєї діяльності на основі певного культурного підходу або групи підходів, що виключає необхідність широкого звертання до інших соціальних структур» [7, с. 6] .

Таким чином, одним із результатів процесів соціальних та політичних перетворень, які відбуваються у сучасному світі стає підвищення ваги до проблематики культурної та індивідуальної ідентичності. Це обумовлено тим, що індивіди, соціальні групи та спільноти змушені шукати нові соціальні ролі у мінливому світі.

Література

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т. – М.: «Медиум», 1995. – 120 с.
2. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства: зб.ст. / За ред. Варта ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 49-70.
3. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология/ под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 101–122.
4. Гидденс Э. Модерн и самоидентичность / Э. Гидденс // Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс: реферативный сборник; под ред. Ю.А. Кимелева. –М. : ИНИОН РАН, 1995. –155 с.
5. Глобальні модерності / За ред. М.Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
6. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М., 2000. – 304 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Мельников А.С.
*кандидат социологических наук, доцент,
докторант факультета социологии
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

К ПРОБЛЕМЕ ВЫБОРА В ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ СОЦИОЛОГИИ

Понятие выбора раскрывает одну из тех ключевых исследовательских проблем экзистенциализма, которая перешла в экзистенциальную социологию и заняла в ней не менее значимое по сравнению с философией положение. Впервые эта проблема была затронута еще в работах С. Кьеркегора и сразу же подверглась существенному пересмотру, став не просто обращением к неким абстрактно-рациональным решениям, принятым индивидом в условиях неопределённости и наличия альтернатив, а фундаментальным, конституирующим фактором повседневного человеческого существования. Таким образом, выбор стал пониматься экзистенциалистами, прежде всего, как поиск и выбор самого себя, своего собственного «Я», или как «экзистенциальный выбор» [1].

В философской плоскости проблема выбора была связана с фундаментальным вопросом о свободе воли человека а, как известно, волюнтаризм изначально составлял основу экзистенциалистского миропонимания. Общая схема интерпретации проблемы выбора в экзистенциализме заключается в том, что существование субъекта отождествляется со свободой, которая не может быть элиминирована из потока опыта. Особенно ярко эта идея выражена у К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, В. Франкла, но также как и «выбор себя», она распространяется почти на все, порой взаимоисключающие, направления экзистенциализма. Свобода проявляется в непрерывном становлении экзистенции и в неустранимой возможности смыслового конструирования реальности, что исключает полную детерминацию и объективацию сознания. Так, с точки зрения В. Франкла, даже заключенный, приговоренный к смертной казни, остается свободным и может выбирать отношение к ситуации. Таким образом, свобода вынуждает человека выбирать, а ответственность за выбор или отказ от него не могут быть делегированы другому субъекту. В этом аспекте, схема свобода–выбор–ответственность представляет собой структурный фактор экзистенции и связывает проблему выбора с другими фундаментальными проблемами, такими как самосознание, рефлексивность, совесть и аутентичность, экстернальные и интернальные установки.

Долгое время в социологии одним из наиболее распространенных концептуальных построений, объясняющих феномен выбора, была экономически ориентированная «теория рационального выбора» (Дж. Коулмен, Й. Элстер, Г. Беккер и др.), обосновывающая наивысшую значимость логико-утилитарных, инструментальных и интенциональных факторов принятия решений. Однако в последние годы эта теория подверглась пересмотру и

критике [2-3], в том числе, с проэксистенциалистских позиций «теории иррационального выбора», основы которой были заложены еще в работах В. Парето. При этом интерпретаторами и критиками, на фоне отказа от модели *homo economicus*, рациональный фактор выбора чаще всего не отрицался полностью. Вместо этого звучал призыв не игнорировать иррациональные установки и действия индивидов. Так, например, израильский социолог Г. Яир стремится показать [4], что в основе теории рационального выбора Дж. Коулмена лежит латентная концепция экзистенциальной неопределенности и страха, которые на глубинном уровне определяют «рациональное» действие. Последнее же направленно не столько на долгосрочную максимизацию выгоды, сколько на краткосрочное экспрессивное снижение неопределенности и достижение состояния конформной безопасности. Схожие идеи были высказаны Н. Смелзером еще в конце 1990-х годов в его президентском докладе на посту главы Американской социологической ассоциации, в котором постулат рациональности в объяснении социальной реальности дополнялся постулатом амбивалентности и подчеркивалось, что в основе человеческого бытия заложена фундаментальная экзистенциальная дилемма свободы и зависимости, указывающая на невозможность полного устранения противоречий из внутреннего опыта [5].

Проблема выбора, как она понимается в экзистенциальной социологии, связана не только с пересмотром сверхрационализированного взгляда на механизм принятия решений, но также перекликается с иными, менее известными подходами. В частности, в контексте анализа общества потребления возникла концепция чрезмерного выбора, также получившая названия «гипотеза перегрузки выбора» и «парадокс выбора» («парадокс максимизации») [6-7]. Суть концепции состоит в том, что огромное количество альтернатив выбора товаров, услуг, информационных потоков и стилей жизни в современном обществе парадоксальным образом не улучшают, а напротив – ухудшают состояние человека, вызывают негативные эмоции, приводят к информационному «отравлению» (т.н. «инфоксикация»). В ответ на это субъекты развивают различные оппозиционные стратегии. К ним относятся, например, «решения второго порядка», опирающиеся на предварительно созданные нормы облегчающие выбор, а также различные более широкие культурные практики осознанности (*mindfulness*), минимализма, «медленной жизни» (*slow life*), дауншифтинга и т.д. Помимо концепции чрезмерного выбора, другими схожими с ней альтернативами теории рационального выбора стали «теория сожаления» (*regret theory*) и концепция «тирании выбора», различные версии «теории справедливости», а также междисциплинарная область теории принятия решений.

Одним из главных аспектов экзистенциально-социологической трактовки проблемы выбора является его соотношение с ценностными и моральными факторами социальной жизни. В этом значении выбор понимается как способ

существования ценностей и как перманентные повседневные решения относительно того, что есть добро или зло в той или иной социальной ситуации (принцип ситуационной этики). Отсюда, главным инструментом экзистенциальной социологии в изучении выбора становится метод дилемм, отображающий конкретные ситуационные трудности в принятии решений и, тем самым, раскрывающий латентные ценностные основания социального действия. Крайне же формой моральной дилеммы выступает «пограничная ситуация» (К. Ясперс), требующая реализации предельных смыслов индивидуальных и коллективных субъектов.

Исследовательская проблема выбора, несомненно, указывает на необходимость развития полноценной самостоятельной теории, сопоставимой с классическими теориями действия или обмена. В свою очередь, наиболее адекватным и умеренным парадигмальным базисом для этой теории является экзистенциальная социология, уклоняющаяся от крайностей объективизма и субъективизма.

Литература

1. Varga S. Existential choices: to what degree is who we are a matter of choice? // *Continental Philosophy Review*. – 2011. – Vol. 44 (1). – P. 65-79.
2. Boudon R. Beyond Rational Choice Theory // *Annual Review of Sociology*. – 2003. – Vol. 29. – P. 1-21.
3. Zafirovski M. Rational Choice Requiem: The Decline of an Economic Paradigm and its Implications for Sociology // *The American Sociologist*. – 2014. – Vol. 45 (4). – P. 432-452.
4. Yair G. Existential Uncertainty and the Will to Conform: The Expressive Basis of Coleman's Rational Choice Paradigm // *Sociology*. – 2007. – Vol. 41 (4). – P. 681-698.
5. Smelser N. The Rational and the Ambivalent in the Social Sciences // *American Sociological Review*. – 1998. – Vol. 63. – P. 1-16.
6. Schwartz B. *The Paradox of Choice: why more is less*. – New York : Ecco, 2004.
7. Rosenthal E. *The Era of Choice: The Ability to Choose and Its Transformation of Contemporary Life*. – Cambridge, MA : MIT Press, 2005.

Можарова К.П.
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри соціології та психології
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ

Динамічний розвиток інформаційних технологій в умовах сьогодення обумовлює якісні перетворення у сфері сприйняття інформаційного продукту. Даний фактор створює підґрунтя для видозмінення політолого-психологічного інструментарію ретрансляції інформації, який активно використовується суб'єктами, що беруть участь у формуванні політичного процесу (держава, політичні партії, суспільні організації тощо). З метою досягнення тих чи інших цілей суб'єкти політичного процесу часто зустрічаються з необхідністю використання тих чи інших соціально-політичних технологій.

Соціально-політичні технології є значним за обсягом масивом апробованого на практиці інструментарію із трансформування сегменту даних в інформаційне поле, яке відповідає стратегіям досягнення та утримання влади на підставах законності та виборності. В залежності від спрямованості, змісту, креативності соціально-політичних технологій, способів їх конвертації у політичний простір більшою мірою залежить здатність суб'єкта їх застосування досягати намічених стратегічних та тактичних цілей [1, с. 22].

Суттєвий вклад у розробку концепції соціально-політичних технологій було внесено такими науковцями як Дж. Най, В. О. Лефевр, О. С. Ахієзер й іншими. Так, Дж. Най запропонував концепцію соціально-політичних технологій під назвою «м'яка сила», відповідно до якої здійснювати ефективне управління можна за допомогою використання «влади інформації та образів», що обумовлено включенням якомога більшої кількості учасників у процес інформаційно-комунікаційної взаємодії [2, с. 176].

Необхідно виокремити три види інформації: вихідні дані, інформаційний масив та інформаційний продукт. Кожен з цих видів інформації зазнає різного за ступенем маніпулятивного впливу суб'єкта, що оперує соціально-політичними технологіями. Найбільшого маніпулятивного впливу зазнає кінцевий інформаційний продукт, у той час як сфера даних є максимально об'єктивною і не передбачає суб'єктивного забарвлення.

Необхідно виокремлювати суб'єктів-ретрансляторів соціально-політичних технологій первинного і вторинного ряду.

Суб'єкти-ретранслятори первинного ряду є суб'єктами, які, маючи доступ до вихідних даних, для досягнення власних кінцевих цілей трансформують дану інформацію та адресують її суб'єктам-ретрансляторам вторинного ряду.

Суб'єкти-ретранслятори вторинного ряду, отримуючи дану інформацію, переслідуючи власну мету, застосовують соціально-політичні технології для її сприйняття кінцевими реципієнтами. Необхідність залучення суб'єктів вторинного ряду відбувається в тих випадках, коли інформація від суб'єкта-ретранслятора первинного ряду не була сприйнята належним чином його реципієнтами. У зв'язку з цим можна стверджувати, що перелік стандартних суб'єктів-ретрансляторів соціально-політичних технологій у політиці поряд з державою та політичними партіями поповнюється іншими суб'єктами, до яких можна віднести, наприклад, громадські організації, професійні спілки тощо. Таке твердження пояснюється тим, що дані суб'єкти також прагнуть до реалізації власних інтересів, які можуть бути використані суб'єктами політичного процесу.

Твердження про тотальну маніпулятивну природу соціально-політичних технологій є правильним лише з формальної точки зору (перевірки вихідних даних та інформації). З практичної ж точки зору застосування соціально-політичних технологій у формуванні інформаційного продукту переважно обумовлене неможливістю включити у зміст інформаційного продукту весь масив наявних даних з огляду на: вичерпність потенціалу інформаційного майданчика; меж потенціалу ефективного сприйняття реципієнтом інформації (рівень освіти і т.д.); неможливістю визначення прийнятної для кожного позиції сприйняття відповідного інформаційного приводу тощо.

Соціально-політичні технології реалізують власний вплив на суспільну думку в межах активного, пасивного, прихованого та кумулятивного сценаріїв.

Активні сценарії завжди спрямовані на аспекти формування інформаційного продукту як базового елементу оцінки ефективності інформаційної політики.

Пасивні сценарії є продуктом первинного аналітичного дослідження вихідних показників інформаційного сприйняття в суспільстві. Пасивні сценарії акцентують власний вплив не стільки на інформаційному продукті, скільки на елементах соціального сприйняття даного продукту (саме колективного сприйняття, а не суб'єктивного, які значно відрізняються одне від одного). Таким чином, активний сценарій буде досягати власної цілі за рахунок повної домінації в інформаційному полі та відсутності логічної альтернативи, тоді як пасивний сценарій спрямує власний вплив на активізацію соціальних стовпів суспільства (загальної чи спеціальної моралі тощо).

Приховані сценарії акцентовані навколо майбутніх потенційних перетворень та спрямовані на формування «критичної інформаційної маси». Приховані сценарії завжди мають розгалужену множинну інформаційну побудову, яка отримує власне кінцеве забарвлення винятково після настання всіх маркерних інформаційних подій і не може бути ефективно ідентифікована опонентами на проміжних етапах.

Кумулятивні сценарії є найбільш ресурсоемними та практикуються винятково макрополітичними суб'єктами (державами, міжнародними організаціями і т.д.) зі значною чи домінуючою вагою в побудові інформаційного простору. Кумулятивні сценарії передбачають широку свободу інформаційного маневру за рахунок зміни точки прикладання маніпуляційного впливу з урахуванням наявного політичного капіталу та рівня існуючої легітимності політичної платформи.

Держава, як головний суб'єкт первинного інформаційного поля, з точки зору кола доступних даних породжує інформаційне поле, яке потенційно може бути максимально широко критично оцінене. Впроваджені державою інститути інформації з обмеженим доступом, конфіденційної інформації, державної та комерційної таємниці практично є прикладом активної маніпуляції інформаційним полем. Водночас мотивація подібних дій лежить не у площині впливу на електоральне поле, а в сегменті побудови режиму національної інформаційної захищеності і тому має зовнішнє, а не внутрішнє спрямування.

Отже, можна зробити висновки, що: соціально-політичні технології є найбільш дієвим інструментом досягнення легітимізації політичної платформи для всіх суб'єктів владних процесів та асоційованих з ними суб'єктів; наближення до повної та об'єктивної інформації в межах будь-якого інформаційного продукту практично неможливе з огляду на неминучу суб'єктивізацію всіх отриманих даних; маніпулятивна складова соціально-політичних технологій є їх невід'ємною частиною, але виходить з різних за забарвленням практичних позицій та має різні цілі; держава – найбільший трансформатор масиву первинного блоку даних та домінуючий суб'єкт ретрансляції інформаційного продукту з ознаками високого ступеню прихованості, покликаної зміцнити режим зовнішньої інформаційної безпеки; ефективність соціально-політичних технологій значною мірою залежить як від якісної побудови аналітичної реципієнтної платформи, так і від практичного супроводження адекватного реаліям інформаційного продукту з його оперативним корегуванням.

Література

1. Марущак Е.М. Социально-политические технологии государственного управления как инструмент взаимодействия государства и общества / Е.М. Марущак // Вестник ПАГС. – 2009. – № 3. – С. 21 – 25.
2. Юрченко Н. Политические технологии формирования социальной солидарности как основа преодоления посткризисных явлений / Н. Юрченко // Право и управление. XXI век. – 2014. – № 2. – С. 175 – 182.

Асафайло В.В.

аспірант кафедри політичної теорії

Національний університет «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ

Проблема забезпечення ефективної протидії політичній корупції є однією з найбільш актуальних для сучасної політичної системи України. Це багатовимірна проблема, яка має політичну, економічну, соціальну складові. Саме тому, найбільш ефективним та, водночас, найбільш складним засобом протидії політичній корупції виступає формування демократичних інститутів влади. Уся політична історія незалежної України стала прикладом важкої боротьби за створення й утвердження дієвих інституцій щодо протидії політичній корупції, яка поступово перетворилась на чинник, що реально загрожує демократизації політичної системи, кидає виклик національній безпеці та конституційному ладу держави. У сучасних умовах політична корупція – це один із головних факторів, що стає на заваді демократизації політичної системи.

У випадку, якщо політична корупція не зустрічає реальної протидії з боку ефективних політичних інститутів на різних рівнях політичної взаємодії, то вона здатна перетворитись з девіантної поведінки окремих політичних акторів на норму політичних відносин. У зоні небезпеки традиційно заходяться пострадянські країни, у системі влади яких утворюються корупційні ієрархії (що забезпечують не лише рух коштів та благ, а й політичних капіталів та кар'єр) і «замкнені корупційні цикли» (у яких беруть участь представники різних політичних та владних інститутів). Джерелом політичної корупції виступає система радянських зв'язків епохи дефіциту та державного розподілу більшості суспільних благ під політичним керівництвом комуністичної партії СРСР. У подальшому ця система трансформувалась у пострадянську систему перерозподілу влади та власності, утворення та діяльності фінансово-промислових груп, які живились з «сірої» та тіньової економіки. Наприкінці 90-х років вже була сформована ресурсна база для впливу на політичну систему шляхом тіньового фінансування політики (і політиків). Особливі преференції отримували бюрократичні структури, які стали важливим ланцюгом у процесі перерозподілу суспільних благ та брали активну участь у транзакціях з великим капіталом задля конвертації суспільних благ у приватні.

Саме тому слід говорити про чітке розмежування понять «політичної» і «бюрократичної» корупції та визначення їхнього місця у процесі вироблення

політичних рішень і реалізації внутрішньої та зовнішньої політики. І якщо політична корупція скоріше притаманна стадії вироблення політики (прийняття політичних рішень щодо діяльності тих чи інших політичних інститутів, утворення спільних «правил гри»), то бюрократична корупція (до якої громадяни призвичаїлись ще за радянських часів) виникає на етапі реалізації політики (у площині публічного адміністрування).

До чинників, які не сприяють демократизації політичних відносин, окрім політичної корупції відносяться також діяльність «партії влади» (яка час від часу проходить етапи «перезавантаження», зберігаючи владу та власність) та медіатизація політики. Остання означає, що «...політичний порядок денний формується під впливом мас медіа, які використовують іміджеві стратегії, руйнують бар'єри між публічним і приватним просторами, перетворюють політику на «шоу» та не залишають місця змістовним дискусіям» [2, с. 106].

Політична корупція у сучасних умовах постає як цілком нелегітимне використання політичними акторами (як колективними так і індивідуальними) та представниками публічного адміністрування їх законних можливостей і повноважень з метою отримання приватної вигоди. Така діяльність політичних акторів отримала назву у неоінституціональній економічній теорії «ренто-орієнтованої».

Окремі політичні, правові, соціальні та економічні аспекти проблеми протидії політичній корупції як феномену були предметом досліджень таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як-от: Л.І. Аркуша, О.О. Дудоров, В.С. Лукомський, Є.В. Невмержицький, О.В. Терещук, С.А. Шалгунова, ін.

Проблеми демократизації політичної системи, а також виклики, які є невід'ємною частиною даного процесу з кута зору політичної науки досліджувались в працях В. Андрущенка, В. Горбатенка, О. Картунова, І. Кресіної, С. Наумкіної, А. Пахарева, М. Розумного, Ф. Рудича, Ю. Шаповала, Д. Яковлева, ін. Окремо серед вітчизняних науковців слід відзначити ґрунтовні міждисциплінарні праці, присвячені проблемі протидії корупції таких вчених, як Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Бажанов, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, Г.А. Матусовський, В.О. Навроцький, І.В. Сервецький, І.К. Туркевич, М.І. Хавронюк, В.І. Шакур, інші.

Соціальні аспекти, складові та наслідки політичної корупції досліджувались у роботах В. Полохала, М. Михальченка, В. Бебика, М. Головатого, Є. Головахи, С. Макеєва, Дж. Мейса, ін.

На думку М. Мельника «Суб'єктом корупції (корупційних правопорушень) є особа, уповноважена на виконання функцій держави. Водночас, суб'єктами корупційних відносин у деяких випадках можуть бути й інші, у тому числі приватні особи (наприклад, особи, які вступають у протиправні відносини з суб'єктом корупції (давання-одержання хабара). Психологічну основу корупції становить прагнення суб'єкта неправомірно задовольнити шляхом використання офіційно наданої йому влади чи службових повноважень

особисті інтереси чи інтереси третіх осіб. При цьому такі інтереси не зводяться лише до корисливості, хоча найчастіше вони все ж таки носять корисливий характер» [1].

Слід відзначити, що за останні декілька років в Україні у сфері протидії політичній корупції зроблено досить багато корисних кроків, зокрема й на інституційному рівні. Мова йде про створення спеціальних державних інститутів щодо боротьби із корупцією. Також прийнято спеціальний антикорупційний закон та ряд інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією та спеціальну антикорупційну програму, запроваджено систематичне проведення організаційних заходів з питань протидії політичній корупції тощо. Ця проблема постійно висвітлюється у мас-медіа у вигляді журналістських розслідувань, репортажів, повідомлень.

Натомість, виявилось, що навіть такі важливі кроки та масштабні заходи поки ще призвели до відчутних на загальносуспільному рівні позитивних результатів у справі протидії політичній корупції (якщо не брати до уваги декілька окремих резонансних справ та медіа-скандалів). Це зумовлено як інерцією пострадянської політичної системи так і низкою політичних, економічних, організаційних, управлінських, правових, ідеологічних факторів. Але все-таки головна роль у протидії політичній корупції належить саме політичним та державним інституціям, які мають усі необхідні важелі впливу – політичну та державну владу – задля ефективної боротьби із проявами політичної корупції в українській владі та суспільстві.

До основних причин недостатньої інституційної ефективності протидії політичній корупції належать недотримання стратегії протидії корупції з боку окремих інститутів державної влади та органів місцевого самоврядування (передусім – неналежна організація виконання ними програмних антикорупційних заходів), відсутність потужної «антикорупційної» політичної коаліції як у Верховній Раді так і у місцевих радах, слабкість контролю за антикорупційною діяльністю з боку громадянського суспільства та незалежних мас-медіа, у тому числі – за реалізацією відповідних програм і планів.

Також ефективна протидія політичній корупції неможлива без глибокого фахового аналізу та послідовного наукового забезпечення, що передбачає визначення факторів політичної корупції та їх реального наукового моніторингу на основі соціологічних методів (оцінки здійснюваних заходів за допомогою моніторингу, опитувань, контент-аналізу, івент-аналізу, ін.).

Протидія політичній корупції передбачає не лише чітке визначення правових обмежень та закріплення кримінальної відповідальності за такого роду злочини. Тобто, політична корупція постає не стільки в якості правової та кримінологічної проблеми, вона включає ефективну інституційну діяльність у політичному, соціальному та культурному просторах.

Досліджуючи інституційний вимір протидії політичної корупції, слід особливу увагу приділити формам її прояву в політичному просторі та визначити основні негативні наслідки політичної корупції для суспільства (так звану «соціальну ціну корупції»), а також – її різноплановість, безпосередній та опосередкований вплив на різні соціальні явища та процеси.

Констатуємо, що у правовому полі політична корупція не може бути зведена до будь-якого поодинокого конкретного протиправного діяння політичного актора, натомість вона становить сукупність різних за характером та ступенем загрози для суспільної безпеки, але єдиних за своєю сутністю корупційних правопорушень. Тобто, у випадку політичної корупції, мова йде про систему, або мережу корупційних відносин. Ба більше, очевидним є той факт, що у правовому вимірі політична корупція є не самостійним видом злочину, а проявляється в багатьох видах злочинної поведінки, що охоплює не лише політичний простір, а виходить далеко за його межі.

Звичайно, основною сферою поширення політичної корупції є функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування: тут діяння, які становлять зміст політичної корупції, обумовлюються самим статусом дійових осіб, а саме – неправомірним використанням ними відповідних службових повноважень.

Корупційні прояви у суспільстві, яке демократизується являють собою загрозливий та небезпечний механізм, який підпорядковує собі усі сфери політичного життя суспільства.

Таким чином, в умовах демократизації політичної системи (що характеризується слабкістю демократичних традицій та інституцій), недосконалості національного законодавства та недостатнього рівня політичної культури громадян, політична корупція спричиняє негативні наслідки для всіх верств українського суспільства, деморалізує громадян і руйнує їх довіру до держави. Остання є основою легітимності демократичного політичного режиму.

Література

1. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М. Мельник. – Монографія. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
2. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Балацька О.Б.

кандидат політичних наук,

докторант кафедри політології та правознавства

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СПЕЦИФІЧНІ ФОРМИ СУЧАСНОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ¹

Однією з головних тенденцій сучасного суспільно-політичного розвитку є трансформація збройного політичного насилля. На зміну звичайним війнам приходять нові типи протиборства. Новітні форми і стратегії воєнних конфліктів, що набули розповсюдження в останні десятиліття, роблять малоефективним традиційний формат збройного протистояння.

На значну активізацію специфічних загроз з одночасним зменшенням ризиків традиційного характеру вказують, зокрема, фахівці Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру. За даними Інституту, набувають розповсюдження певні форми воєнного протиборства – внутрішньодержавні конфлікти, терористичні методи, гібридні війни. Водночас спостерігається тенденція скорочення кількості та зниження інтенсивності традиційних міждержавних конфліктів, а також зменшення ризиків «загроз типу А», що пов'язані із загрозою існуванню нації або загрозою глобальної війни [2, с. 5, 6].

На специфіку сучасного збройного насилля вказують і українські дослідники. Зокрема, вітчизняний військовий фахівець С. Сірий серед особливостей сучасних воєнних конфліктів виокремлює: комплексне використання цілого спектру засобів протиборства (економічних, військових, дипломатичних, інформаційних тощо); застосування різних видів військових формувань, у тому числі іррегулярних; активне використання інформаційної зброї та інше [6, с. 146, 148].

Одним із аспектів процесу еволюції збройного насилля є розповсюдження асиметричних стратегій воєнно-політичного протиборства. Асиметричні конфлікти характеризуються певними специфічними ознаками, що відрізняють їх від традиційних воєнних конфліктів. Так, вони не мають єдиного фронту і тилу. Їм властивий значний дисбаланс у військових силах сторін. Однією зі сторін в таких конфліктах, як правило, виступають суб'єкти, які не мають офіційного міжнародно-правового статусу. Такі недержавні суб'єкти, сили яких представляють собою іррегулярні утворення, вдаються до засобів малої війни – партизанської війни, диверсій, терактів тощо. За словами європейських дослідників А. Паулюса і М. Вашакмадзе, під час асиметричного конфлікту «...одна зі сторін веде традиційну війну, має в своєму розпорядженні регулярну

---

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-71

армію і встановлює правові норми, у той час як інша сторона, у відповідності з національним законодавством, зв'язана нормами, що встановлені державою, але не визнає ні цих норм, ані...міжнародного гуманітарного права» [4, с. 147].

Сучасне політичне насилля характеризується поширенням нетрадиційних форм і методів. Особливе місце серед них займають засоби інформаційного протиборства, яке реалізується через інформаційний вплив та інформаційне насилля, крайнім ступенем якого виступає інформаційна війна. Інформаційне насилля має два основні аспекти прояву – інформаційно-технічний, метою якого є спричинення шкоди інформаційно-технічним системам, та інформаційно-психологічний, що зводиться до руйнівного впливу на масову та індивідуальну свідомість. До сутнісних рис інформаційного насилля можна віднести його несиловий, нефізичний характер, латентність, руйнівний вплив на інформаційно-технічні структури, ментальну сферу і систему суспільної комунікації, нав'язування певних ідей, цілей, установок, здатність підпорядковувати свідомість та поведінку, порушення інформаційної свободи.

Дослідники говорять про появу принципово нового типу «стратегічного інформаційного протиборства другого покоління», що стало результатом інформаційної революції. Інформаційне протиборство другого покоління має на меті «видозміну противника», тобто знищення його традиційного світогляду та формування нового. Отже, «йдеться не про навіювання певних уявлень окремим людям чи групам, а про формування повноцінного суспільного світогляду, що має здатність до саморозвитку в потрібному напрямі» [3, с. 145 – 146]. Одним з проявів цього феномену можна вважати консцієнтальні війни, метою яких є руйнівний вплив на свідомість та управління нею, цілеспрямована зміна світогляду, руйнування ідентичності та духовних цінностей [1].

У сучасному світі набувають поширення гібридні конфлікти, яким властиві такі риси, як асиметричність, латентність, розсіяність, активне використання засобів малої війни, непряме насилля, тобто таке, що не має на увазі безпосереднього застосування прямої фізичної сили (наприклад, інформаційне, психологічне, культурне насилля тощо). За словами американського військового фахівця Дж. МакКуена, під час гібридних війн використовуються як звичайні операції, спрямовані на знищення або нейтралізацію державних структур і систем національної безпеки супротивника, так і технології управління місцевим населенням через культурно-ідеологічний вплив, підтримання легітимності альтернативної влади, а також підтримка протистояння всередині держави і на міжнародному рівні з метою легітимації агресії і нового ладу [7, р. 111].

Новітніми формами воєнно-політичного протиборства є мережецентричні та мережеві війни. Головними засадами мережецентричних війн є створення інформаційної переваги під час проведення воєнних операцій, мережева, горизонтальна організація та географічна розпорошеність сил, комплексне використання засобів фізичного, інформаційного та когнітивного впливу.

Специфіка сетецентричних війн сприяє збільшенню бойової потужності, швидкості командування, гнучкості, адаптивності та виживаності військових. Мережевий принцип організації сил властивий також мережевим війнам. Горизонтальна інфраструктура, що містить велику кількість вузькоспеціалізованих вузлів, є ключовим ресурсом такого типу війн. Замість традиційних тактик, які ґрунтуються на завданні прямих ударів та масованих наступках, використовується метод роїння, що має на увазі структурування сил на велику кількість невеликих розпорошених угруповань, здатних до спільних дій і гнучких маневрів, нанесення скоординованих ударів з багатьох напрямків [5, с. 34, 81 – 82].

Таким чином, форми та методи збройного насилля еволюціонують разом із суспільством. Поява і розповсюдження нових типів воєнно-політичного протиборства супроводжується загальною інтенсифікацією, зростанням масштабів, збільшенням кількості й тривалості воєнних конфліктів. Дані процеси є відображенням глобальних трансформацій сучасного світу та вказують на появу нових загроз національній та міжнародній безпеці, протидія яким можлива лише через інтеграцію зусиль міжнародного співтовариства.

Література

1. Антоніна Колодій: Війна на ураження свідомості продовжується. Звідси витівки «Інтера» [Електронний ресурс] // Інформаційний портал «Західна інформаційна корпорація»: [сайт]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viy_na_urazhennya_svidomost_i_prodivzhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739 (дата обращения: 27.09.2016). – Назва з екрану.
2. Ежегодник СИПРИ 2014: вооружения, разоружение и международная безопасность [Электронный ресурс]. – М. : ИМЭМО РАН. – 2015. – 764 с. – Режим доступа : <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2015/SIPRI-YEARBOOK-2014-RUS-final.pdf> (дата обращения: 27.09.2016). – Название с экрана.
3. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підручник / Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов та ін. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 212 с.
4. Паулюс А. Ассиметричная война и понятие вооруженного конфликта – попытка разработать концептуальную модель / А. Паулюс, М. Вашакмадзе // Международный журнал Красного Креста. – 2009. – Т. 91, № 873. – С. 127–170.
5. Савин Л. В. Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию / Л. В. Савин. – М. : Евразийское движение, 2011. – 130 с.
6. Сірій С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації / С. Сірій // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 144–154.
7. McCuen J. J. Hybrid war / J. J. McCuen // Military Review. – 2008. – Vol. 88, No. 2. – P. 107 – 113.

Васильченко О.М.
аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

«ВІЙНА З ТЕРОРОМ» У ПОЛІТИЦІ США: КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ

Досліджуючи будь-який процес чи явище світової політики, варто погодитися, що міжнародні відносини за своєю суттю є особливою формою соціальної взаємодії. Нуклеарною ж одиницею кожної соціальної системи в межах такої взаємодії об'єктивно є людина.

Тож з метою вивчення особливостей впливу ідей та уявлень на механізм прийняття індивідами та їхніми групами рішень, зокрема в міжнародному вимірі, звернемо увагу на когнітивні особливості явища «війни з терором» у США.

Автор підтримує думку відомого вченого О.Р. Лурії стосовно того, що мозкова основа психічних процесів є вихідною ланкою вивчення людини та її взаємодії зі світом в цілому [1, с. 80]. Тож наразі звернемо увагу на дослідження американського когнітолога, лінгвіста та нейропсихолога Джорджа Лакоффа, котрий висвітлює когнітивне підґрунтя політичних зрушень в американському суспільстві.

У своїй книзі «The Political Mind» Дж. Лакофф зокрема зазначає, що особливо хибні та деструктивні ідеї можуть впроваджуватися в умовах травми, а потім за частого повторення надовго закріплюються в синапсах головного мозку людини. Більш того, такі нейронні зв'язки не зникають автоматично. Їх натомість необхідно нівелювати, послаблювати та обов'язково запроваджувати альтернативи.

Тому, ілюструючи характерні риси таких процесів, Дж. Лакофф наголошує, що протягом нетривалого часу після подій 11 вересня 2001 року спікери адміністрації президента США використовували слово «злочин» щодо них. Відповідно, в результаті терористи в суспільній свідомості розцінювалися б як злочинці, а не героїзовані воїни, якими вони прагнули постати для тих, кого вони ніби представляли. До того ж, укорінений ярлик злочину призвів би і відповідну міжнародно-правову реакцію. Та натомість, нехай у Великій Британії фрейм злочину був широко вживаний для опису подій 11 вересня 2001 року, адміністрація Дж. Буша-молодшого від неї згодом відійшла. На заміну ж було створено та запроваджено метафору війни, котра виражалася в словосполученні «війна з терором» [2, с.125].

Як було вказано вище, Дж. Лакофф влучно зауважує, що синапси в мозку змінюються найбільш ефективно та стрімко в травматичних умовах, а 11 вересня, відповідно, стало національною травмою для колективної

свідомості громадян США. Що, в свою чергу, дозволило тодішній адміністрації запровадити потужну метафору «війни з терором» та закріпити її у свідомості суспільства шляхом частого повторення через використання ЗМІ та прив'язки згаданого концепту до низки глибинних нарративів, що вже існували в американському соціумі.

Автор погоджується, що сила згаданої метафори полягає саме в її словесно-смисловій природі. Бо реальні війни, на відміну від смислових та метафоричних, як підкреслює Дж. Лакофф, ведуться проти реальних армій та завершуються поразкою армій однієї зі сторін та укладанням угод, що завершують таку війну. У той же час терор має справу із емоційно-психічним станом людини, тож проблема перестає бути пов'язаною зі звичайними військовими засобами.

І, таким чином, погоджуючись із думкою американського когнітолога, «війна з терором» – це війна, що не має кінця. Тому що сам концепт «терору» активує в людини природну психічну відповідь у вигляді страху, а останній – консервативне світобачення, де неодмінно має бути сильний лідер, рішуче налаштований використати всі доступні йому ресурси та сили відповідного соціального об'єднання задля задекларованого забезпечення захисту та безпеки зацікавлених сторін.

Тож автор також підтримує позицію Дж. Лакоффа щодо політичних мотивів вибору метафори «війни з терором», котра мала укріпити владу консервативних сил в США. Щоправда, американський дослідник акцентує увагу лише на тому, що згадану метафору було вжито з внутрішньо-політичними цілями. Він стверджує, що, оскільки війна тлумачилася як єдиний засіб захисту американської нації, відповідно бути проти війни автоматично розцінювалося в моральному плані щонайменше як відсутність патріотизму.

Однак в даному випадку автор пропонує розширити розуміння соціально-політичної сили метафори «війни з терором» або «війни з терористами» і на міжнародний вимір, оскільки необхідно враховувати політичну вагу США на світовій арені та відповідний вплив політичного дискурсу цієї держави з використанням метафор війни на світові політичні та економічні процеси.

В результаті варто погодитися, що неможливо розмежувати політичну діяльність від фреймів – відображень процесів на явищі об'єктивної дійсності в свідомості людини, – що становлять основу втілення певного внутрішньо- або зовнішньополітичного курсу [2, с. 175]. Тому навіть тривале обговорення політичного курсу, процесу чи події може активізувати такі фрейми в мозку цільової аудиторії, що впливатиме на прийняття нею окремих політичних рішень.

Таким чином, по-перше, використовуючи слова Дж. Лакоффа, можемо стверджувати, що на прикладі США «метафора війни створила нову реальність, котра має здатність до самовідтворення» [2, с. 126].

А, по-друге, на думку автора, задля досягнення кращого розуміння соціальної та, відповідно, міжнародно-політичної динаміки, необхідно збагатити методологію дослідження об'єктів політичної науки доробками інструментарію когнітивних, психологічних та нейронаук.

Література

1. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений/ А.Р. Лурия. – М.: Издательский центр «Академия», 2003 г. – 384 с.
2. Lakoff G. The Political Mind: Why You Can't Understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain/ George Lakoff// Viking Adult. – New York, 29 May 2008. – 292 p.

Вербицька В.В.

аспірант кафедри міжнародних відносин

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СУБ'ЄКТИ ВІРТУАЛЬНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Для віртуальної дипломатії на сучасному етапі її розвитку характерна інституціональна невиокремленість, тобто фактична відсутність державних і недержавних органів, установ та організацій, діяльність яких спеціалізується виключно на питаннях здійснення дипломатичної діяльності в мережі Internet. З теоретичної точки зору важливим є аналіз та структурування наявних інститутів та суб'єктів, яким на даний момент підпорядковано реалізацію віртуальної дипломатії в світі. З практичної точки зору таке дослідження є важливим для розробки стратегії застосування віртуальної дипломатії у відповідності до зовнішньополітичних інтересів держави, оскільки воно дозволить наочно побачити необхідність наявності конкретних інститутів чи установ, що вирішували б певні поставлені перед ними задачі.

У народній енциклопедії Вікіпедії із посиланням на Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона дається наступне визначення дипломатії: «Дипломатія – діяльність голів держав, урядів і спеціальних органів зовнішніх відносин щодо здійснення цілей і завдань зовнішньої політики держав, а також щодо захисту інтересів держави за кордоном» [4]. В той же час, в проєкті #DDR16 (Digital Diplomacy Rating 2016), в якому підраховано рейтинг розвитку віртуальної дипломатії в різних країнах світу, проаналізовано присутність виключно міністерств закордонних справ у віртуальному просторі, а саме наявність їх офіційних сайтів та аккаунтів в соціальних мережах (Twitter, Facebook, ВКонтакте та інших) [1]. Але, на нашу думку, неможливо нівелювати

вплив на зовнішньополітичні відносини держави та досягнення її зовнішньополітичних цілей, який здійснює присутність (чи відсутність) голови держави або державного уряду у віртуальному просторі. Саме тому при визначенні суб'єктів віртуальної дипломатії вважаємо недоцільним обмежуватися лише міністерствами закордонних справ.

Якщо розглядати дипломатичну діяльність (особливо у віртуальному просторі) як складову зовнішньополітичної комунікації, важливим буде зазначити, що зовнішньополітична інформація передається трьома основними способами: 1) через спеціалізовані установи та інші організації; 2) через посередництво засобів масової комунікації; 3) через неформальні контакти. [2, с. 224]

В той же час, неможливо не відзначити, що, в умовах стрімкого розвитку мережі Internet та її специфічного функціонування кордони між особистим і офіційним певним чином стираються, а отже формулювання «неформальні контакти» стає досить розпливчатим.

На думку Сашука Г.М. [6, с. 153], у рамках сучасного глобального інформаційного простору постійно виникають нові форми інформаційних співтовариств, які можна використати для реалізації геополітичних інтересів країни. Умовно інформаційні співтовариства можна розділити на державні і недержавні, специфіка функціонування яких істотно відрізняється. Але й за таким принципом структурувати суб'єкти віртуальної дипломатії складно, оскільки віртуальна дипломатія не обмежується виключно наданням якоїсь інформації.

Саме тому суб'єкти віртуальної дипломатії варто розглядати на прикладі існуючих в світі інститутів, організацій, установ, пов'язаних з її здійсненням, в контексті вирішуваних нею завдань. Завдяки віртуальній дипломатії на сьогоднішній день можливо вирішити наступні завдання: 1. Технічне забезпечення дипломатичної діяльності; 2. Здійснення публічної дипломатії; 3. Освітня діяльність [3, с. 35].

Перша група завдань, на нашу думку, покладається виключно на міністерства закордонних справ та дипломатичні представництва, оскільки вона стосується переважно їхньої взаємодії один із одним (як внутрішньої, тобто між установами однієї держави, так і зовнішньої, тобто в разі комунікування із аналогічними установами інших держав).

Друга група завдань, як напрямок віртуальної дипломатії, є найбільш розвинутим, про що свідчить наявність численних організацій, що займаються його реалізацією. В даному контексті цікавою є думка Трофименко М.В., що розглядає віртуальну дипломатію США як нову публічну дипломатію, яка відрізняється від традиційної використанням новітніх технологій, орієнтованістю на молодь та неурядові організації, а також горизонтальним механізмом реалізації поставлених завдань [7, с. 185].

Прикладом установ та організацій, що здійснюють моніторинг громадської думки у всесвітній мережі Internet стосовно держави та її політики та формування повідомлень і реакції на негативну інформацію, може бути команда фахівців Держдепартаменту «Digital Outreach Team» (США); агентство «Präsenz Schweiz» (Швейцарія); Бюро комунікацій (BCD) в Міністерстві закордонних справ та зовнішньої торгівлі (Канада); Бюро з координування новин, Адміністративне бюро з пропаганди в Інтернеті, державне інформаційне агентство «Сінхуа» (Китай). В Японії особливе місце в моделюванні іміджу Японії за кордоном (як одного з завдань публічної дипломатії – примітка Вербицької В.) відводиться відомим особистостям, які служать посередниками в комунікаціях з міжнародною громадськістю.

Для здійснення третьої групи завдань віртуальної дипломатії залучено найбільшу кількість неурядових організацій та установ, оскільки на меті мається не лише практичне виховання дипломатів, але й (враховуючи акумулювання кращих знань і досвіду як одне з завдань третьої групи) – розробка стратегії реалізації віртуальної дипломатії.

У число відомств США, залучених до процесу формування регіональних пріоритетів, змісту тих або інших програм, розподілу фінансування, входять, наприклад, відділи в Держдепартаменті – з освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs), з інформаційних програм (International Information Programs) і з вивчення зарубіжної блогосфери (Digital Outreach team), Агентство з міжнародного розвитку (Agency of International Development) і Рада керуючих мовленням (Broadcasting Board of Governors), а також президент, Рада національної безпеки і Конгрес США, напівурядові агентства, апарат аташе з культури США разом з інформаційними центрами США в зарубіжних країнах, благодійні фонди та неурядові організації США (фонд «Євразія», фонд Сороса, фонд Маккартур, фонд Форда), Відділ планування і Міжвідомча робоча група з оцінки освітніх програм публічної дипломатії (Interagency Working Group (IAWG) on the US Government-Sponsored International Exchanges and Training) в Держдепартаменті, Комісія радників президента з публічної дипломатії (Advisory Commission on Public Diplomacy), різні мозкові центри (корпорація РЕНД або Центр стратегічних досліджень) та деякі інші [7, с. 185].

В Канаді, окрім керівництва веб-сайту Міністерства закордонних справ та зовнішньої торгівлі, дослідженням тенденцій розвитку міжнародної політики та наданням рекомендації в цій сфері уряду країни займається Відділ стратегічної політики (Strategic Policy Branch) [5, с. 169]. У Великій Британії з цією ж метою створено Відділ стратегії використання інформаційних технологій (ITSU) [5, с. 172]. З метою протидії стихійному формуванню образу країни в Китаї створена потужна державна система ведення інформаційного протиборства, в якій найважливішими структурами є держструктурами є Дослідницьке бюро

при Держраді КНР і Системно-аналітичний центр Міністерства державної безпеки [8].

Таким чином, суб'єктами віртуальної дипломатії виступають інститути, установи, організації, посадовці та особистості, які мають на меті просування загальнодержавних інтересів країни та реалізацію відповідних до них завдань. Перш за все до суб'єктів віртуальної дипломатії можна віднести: Міністерства закордонних справ та дипломатичні представництва, урядові та неурядові організації з формування та відстеження громадської думки, авторитетні інформаційні агентства та ЗМІ, перші посадові особи та відомі/популярні в мережі Internet особистості, дослідницькі центри, благодійні та неурядові організації. Різноманітність суб'єктів віртуальної дипломатії пояснюється різнобічністю вирішуваних нею завдань, які фактично не можливо об'єднати в одному суб'єкті. Виняток може становити лише Міністерство закордонних справ за умови створення в ньому структурних підрозділів.

Література

1. Digital Diplomacy Atlas [Електронний ресурс] // Digital Diplomacy Rating 2016 (Офіційний сайт) – Режим доступу до ресурсу: <http://digital.diplomacy.live/mfa-digital-diplomacy-atlas/>.
2. Бороденков А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності дипломатичного представництва у країні перебування [Текст] / А. Бороденков. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2006. – № 59 (Ч. II). – С. 224–226.
3. Вербицька В. В. Теоретичні основи віртуальної дипломатії [Текст] / Варвара Валеріївна Вербицька. // Грани. – 2015. – №11/1(127). – С. 34–37.
4. Дипломатия [Електронний ресурс] // Википедия – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Дипломатия>
5. Піпченко Н. О. Ідеологія віртуальної дипломатії США, Канади і Великої Британії [Текст] / Н. О. Піпченко. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – № 78 (Ч. 1). – С. 164–175.
6. Сашук Г. М. Імідж держави в глобальному інформаційному просторі [Текст] / Г. М. Сашук. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – № 78. – С. 152–154.
7. Трофименко М. В. Нова публічна дипломатія Сполучених Штатів Америки [Текст] / М. В. Трофименко // Україна і світ: проблеми історії: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 28 листоп. 2014 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. / М. В. Трофименко. – Маріуполь: МДУ, 2014. – С. 184–186.
8. Цензура Інтернету в Китає [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.content-filtering.ru/allinet/regulinet/regulinet_249.html

Воробйов В.А.

*студент факультету психології, політології та соціології
Національний університет «Одеська юридична академія»*

КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОЦЕС У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ: СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА

Розвиток комунікації, комунікативних технологій та засобів зв'язку спричинили системні зміни у багатьох соціальних просторах. Повною мірою це стосується політичного простору. Протягом десятиліть комунікація залишається визначальним чинником політичних змін, який впливає на відносини між політичними групами, електоральний процес (електронне голосування), формує громадську думку відносно тієї чи іншої політичної події, трансформує відносини між владою та суспільством (е-урядування та е-демократія).

Варто погодитись із С. Буртак у тому, що «У демократичному суспільстві політики мають постійно підтверджувати легітимність свого перебування на політичній арені. Іншими словами, їм доводиться переконувати громадськість у тому, що вони гідні її представляти. Вибір засобів переконання є показником політичної культури. Спроби грубої маніпуляції громадською думкою можуть дати зворотний результат. Матеріальні заохочення населення спрацьовують виключно у конкретний момент, не сприяючи створенню стійкого позитивного іміджу... Політична реклама є досить складним явищем, що зумовлено її інтенсивним характером, адже метою такої реклами є досягнення конкретних результатів у стислі терміни, така реклама також максимально вільна щодо змісту і форми» [1].

На особливу увагу, у контексті визначення ролі та місця комунікативного процесу у політичному просторі, заслуговують технології, що призвели до появи та розквіту таких комунікативних засобів, як мобільний зв'язок та мережа Інтернет. Остання стала базою для цілих комунікативних просторів, як соціальні мережі, електронне листування та ін.

Це спричинило помітні зрушення у політичному просторі, але також вплинуло на політичну науку. З'явилися нові підходи у політичній теорії, представники яких зосередились на дослідження інформаційного суспільства, феномену масової інформації, комунікативних технологій, електронного голосування та урядування.

Роль та місце комунікативного процесу у політичному просторі досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Ж. Бодріяр, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, М. Кастельс, А. Клепиков, Н. Луман, М. Мак-Люен, Дж. Д. Пітерс, Г. Почепцов, А. Сіленко, Л. Ситниченко, О. Соловйов, Д. Яковлев, інші.

Можна стверджувати, що наприкінці ХХ – початку ХХІ століття комунікативний процес з периферії політичного простору пересунувся у центр

політичних відносин: ефективне використання комунікації, комунікативних технологій та комунікаційних мереж стало одним із головних завдань для політиків.

Саме комунікація, організована вертикально та горизонтально, визначає сутність політичної діяльності, як у сенсі публічного адміністрування так і політичної боротьби за голоси виборців. Говорять про комунікацію, як про системоутворюючий елемент політичного простору, який детермінує формат політичних відносин між владою та громадянами. В. Токовенко зазначає, що «...у сфері політики прибутковість значною мірою вимірюється кількістю голосів виборців. Голоси виборців – це свого роду політична валюта... аналогом прибутковості можна вважати впливовість здобутої чи збереженої політичним лідером державної посади (чи посад у випадку політичної партії), а також кількість та силу союзників» [2, с. 283].

Комунікативний процес пройшов шлях від допоміжного елемента політичних відносин та політичної взаємодії до одного із головних чинників ефективності політичної діяльності окремих політичних акторів та інституцій.

Комунікативний процес сьогодні багато у чому визначає легітимність політичних акторів, політичних та державних інституцій, органів влади та місцевого самоврядування.

Загалом, комунікативний процес визначається як взаємодія між учасниками комунікації, за якого здійснюється результативний обмін інформацією між ними, що призводить до змін позицій у соціальному просторі. З кута зору даного підходу, наголос робиться на динамічному вимірі комунікативного процесу, який є одним із головних чинників трансформацій політичного простору. Комунікативний процес складається із етапів формування інформаційного повідомлення, його передачі, прийому, інтерпретації і використання в обох напрямках політичними акторами та іншими учасниками комунікативного процесу.

В залежності від виду інформаційного повідомлення та статусу учасників (або груп учасників) комунікативного процесу формується його змістовне наповнення. На думку І. Шовкуна, «Політична реклама – це форма політичної комунікації в умовах вибору, що здійснює адресний вплив на групи людей та електоральні групи в лаконічній, оригінальній, легко запам'ятовуваній формі. Політична реклама відображає суть політичної платформи певних політичних сил, налаштовує виборців на їхню підтримку, формує і впроваджує в масову свідомість певні уявлення про характер цих політичних сил, створює бажану психологічну установку на голосування» [3, с. 5].

Зокрема, політична рекламістика використовується у вертикальній комунікації між політичними акторами та масовою аудиторією, а накази та розпорядження – у вертикальній комунікації у процесі публічного адміністрування.

Специфіка комунікативного процесу обумовлюється і способом передачі інформаційного повідомлення: або за посередництвом друкованих та аудіовізуальних мас-медіа, або у комунікації «обличчям до обличчя». Сучасний політичний простір «...називають «медіатизованим», бо він утворюється під впливом зростаючих можливостей мас-медіа, до яких відносять не лише ТБ, радіо, пресу та Інтернет, а і кіно— та відеоіндустрію й книговидавництво» [4, с. 156].

Також до впливових чинників комунікативного процесу слід віднести: розвиненість окремих каналів комунікації, наявність масової аудиторії, спільна мова комунікації (стандартизація якої відбувається у процесі кодування і декодування інформаційного повідомлення), комунікативними установками учасників комунікації.

Щодо останнього, то варто враховувати також психологічні особливості учасників комунікації, їх досвід та позицію у політичному просторі.

Література

1. Буртак С. Політична реклама як маніпулювання громадською думкою [Електронний ресурс] / С. Буртак // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2004. — № 30. — Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N30-1/burtak.htm>
2. Токовенко В. Політичне лідерство, політична конкуренція і державне управління в Україні / В. Токовенко // Вісник УАДУ. — 2000. — № 3. — С. 280 — 285.
3. Шовкун І.В. Політична реклама як комунікативний процес: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / І.В. Шовкун; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ, 2004. — 17 с.
4. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація: [монографія] / Д.В. Яковлев. — Одеса : Астропринт, 2009. — 288 с.

Денисова А.О.

аспірант кафедри політичної теорії

Національний університет «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У ПАРТІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Політичні партії в Україні знаходяться на шляху до ефективного політичного інституту. Протягом 25 років вони пройшли етапи важкого та неоднозначного становлення — від уламків «партії влади» радянських часів, орієнтованих на використання адміністративного ресурсу до технологічних

проектів, спрямованих на маніпуляції громадською думкою у ході виборчих кампаній. Саме тому у партійному дискурсі й досі переважають політичні технології, спрямовані на здобуття підтримки виборців під час електоральних кампаній, а програми партій залишаються переважно формальними документами, які не акцентують увагу на управлінських завданнях та механізмах реалізації політичних та ідеологічних положень.

Натомість у демократичному політичному процесі партії виступають одним із основних інститутів представництва, який виконує важливі соціальні функції. Особливої ваги політичні партії набувають у перехідні періоди. Вони мають сприяти налагодженню ефективної комунікації між владою та соціальними групами, брати участь у виборах, формувати та відбирати політичних лідерів, забезпечувати політичну соціалізацію та інтеграцію суспільства.

У демократичній системі політичні партії здійснюють представництво інтересів суспільства. Представникам політичних партій громадяни делегують владні повноваження, обирають та переобирають їх у ході виборчих кампаній.

Партійний дискурс, у тому числі виражений у мас-медіа та комунікативних технологіях, функціонує у просторі політичних комунікацій. Через дискурсивні практики учасники політики визначають порядок денний суспільства, а політичні партії виступають в ролі ретрансляторів сенсів та цінностей, політичних ідей та ідеологій. У дискурсивній площині формуються образи політичної реальності, які згодом нав'язуються громадській думці.

Враховуючи динамічний розвиток партійного дискурсу в Україні на сучасному етапі особливої актуальності набувають дослідження інтерпретацій феномену соціальної держави у політичних програмах партій.

Партійний дискурс щодо соціальної держави почав формуватись в Європі у першій половині XIX століття. Це було обумовлено декількома групами факторів. По-перше, соціальними та економічними змінами – потребою у захисті громадян з боку держави у випадку втрати основного доходу, уваги до соціально незахищених класів, впровадженні соціальних пілґ, як складової соціальної політики держави. По-друге, політичними трансформаціями – зростанням ролі політичних партій у процесі управління державою, демократизацією виборчих змагань, раціоналізацією політики та адміністрування. Відтоді продовжується процес трансформацій концепції соціальної держави, пошук механізмів її удосконалення.

На різних етапах державотворення в Україні у партійному дискурсі феномен «соціальної держави» розглядався у відмінних контекстах, але завжди посідав важливе місце. При цьому, більше уваги приділялось «соціальній державі» у дискурсі лівих та центристських партій. Нині актуалізується з'ясування сутності соціальної держави та шляхів її розбудови в умовах збройного конфлікту на Сході України, анексії Криму, проголошеного курсу на

децентралізацію та широкого кола реформ в Україні, у центрі яких – завдання побудови правової соціальної держави.

На основі опрацювання наукових джерел можна аргументовано зазначити, що моделі соціальної держави, підходи до її сутності та шляхів досягнення базуються на різних ідеологічних установках політичних партій і є складовою загальних підходів політичної партії до розв'язання усього комплексу соціальних проблем, виражених у партійному дискурсі.

Соціальна держава представляє собою визначений механізм втручання органів влади у процес економічної саморегуляції суспільства з метою справедливого перерозподілу основних матеріальних благ. Загальні характеристики соціальної держави, хоча і є визначеними, але варіюються у різних європейських державах. Виділяють різні типи соціальної держави. По-перше, скандинавський, який характеризується акцентуванням на соціальних послугах держави. По-друге, континентальний тип, для якого характерним є увага до трудових відносин та рівня заробітної плати.

Одним із головних критеріїв успішності того чи іншого типу соціальної держави є рівень витрат держави на соціальну політику та забезпечення соціальних потреб громадян. У залежності від рівня соціальних витрат розрізняють «позитивну державу», або «ліберальну» (найнижчий рівень участі держави у перерозподілі благ), «державу соціальної безпеки», або «корпоративістську» (забезпечення державою необхідного мінімуму соціальних виплат), «державу соціальної рівності», або «соціал-демократичну» (найвищий рівень втручання держави у забезпечення соціальної справедливості).

Відповідним чином змінюються і моделі соціальної держави, з'являються її нові форми: неоліберальна, корпоративно-ліберальна, соціал-демократично-ліберальна, що віддзеркалює тренд до конвергенції основних ідеологічних течій.

До функцій соціальної держави належать: забезпечення високого рівня захисту соціальних та економічних прав індивіда, соціальний захист різних груп громадян, соціальне вирівнювання задля соціальної справедливості, ін.

У Конституції України державу проголошено соціальною (ст. 1), але повноцінна та усебічна реалізація даного положення залишається справою політичних еліт майбутнього.

Водночас, слід констатувати наявність у партійному дискурсі положень, впровадження яких буде сприяти формуванню соціальної держави. Мова йде про необхідність забезпечення принципів соціальної справедливості, формування соціальної ринкової економіки (яка здатна гарантувати соціальну орієнтованість економічної політики та, водночас, економічне зростання), створення сучасної системи соціальної політики щодо незахищених верств населення, посилення соціальної та правової захищеності індивіда.

Під час виборчої кампанії 2014 року на питанні соціального захисту населення, як важливої складової соціальної держави наголошували усі

політичні партії. Особлива увага приділялась соціальному захисту учасників АТО та їх родин. Зокрема, «Батьківщина» пропонувала надати учасникам АТО статус учасників бойових дій. У програмах «Народного Фронту» передбачалось надання державою житла для учасників АТО, а «Самопоміч» пропонувала адресне соціальне забезпечення військових (до речі так само адресну допомогу пропонується надавати й іншим категоріям громадян).

Також «Батьківщина» та «Народний Фронт» пропонують створити «єдине вікно» та запровадити електронне урядування в Україні, а люстрацію та скорочення держапарату підтримують усі, окрім «Опозиційного блоку». У програмі Радикальної партії є заклик до перерозподілу економічних благ шляхом зниження податків на доходи фізичних осіб і водночас підвищення податків на «сировинну продукцію олігархів», запровадження окремого «податку на олігархів» на час кризи, а також доплати з боку олігархів за приватизовані об'єкти.

Враховуючи високу динаміку сучасного політичного процесу в Україні, зазнають змін і програми політичних партій, у тому числі – й у частині соціальної політики та соціальної держави. Зокрема, у новій редакції програми партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (від 28.08.2015 р.) зазначено, що державні службовці мають перетворитися на менеджерів з надання державних послуг громадянам» [1]. Відзначимо, що дане положення цілком відповідає сучасним уявленням про сервісну державу. Також у програмі визначено механізми та принципи соціальної допомоги: адресність, спрощення процедури отримання, державна турбота про громадян, які зробили належний внесок у добробут суспільства, та фізично не може бути повноцінним учасником ринкових відносин, створення єдиного уніфікованого реєстру осіб, що перебувають на утриманні держави або отримують соціальну допомогу.

Таким чином, інтерпретації феномену соціальної держави у партійному дискурсі в Україні пов'язуються із еволюцією громадянського суспільства, правової держави та демократизацією політичної системи. У програмах партій лівого та правого спрямування громадянському суспільству приділяється значно менше уваги, ніж у центристських партій.

На сучасному етапі у партійному дискурсі переважають теми війни з Росією, децентралізації влади, проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції. Більшість партій обмежуються загальними фразами та політичними штампами не лише при формулюванні мети політичного розвитку країни («перемога», «справедливість», «добробут», «європейська інтеграція», ін.), а й говорячи про механізми її досягнення та вирішення найскладніших політичних, економічних, безпекових питань сучасності.

Література

1. Програма партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf

Коппель О.А.

*доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Пархомчук А.Д.

*студентка IV курсу відділення міжнародної інформатики
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ

Формування і розвиток політологічних ідей в Україні тісно пов'язані з визначенням цілей української держави, її місця в світовому цивілізаційному просторі. Дослідження формування зовнішньополітичної ідентичності України актуалізується завдяки двох аспектів: внутрішньому – Україна почала проводити власну зовнішню політику і зовнішньому – змінам у ситуації на міжнародній арені. В умовах зовнішньої агресії проти України дискусії щодо природи зовнішньополітичної ідентичності виходять далеко за межі теоретичних розробок. Вони обумовлені необхідністю збереження незалежної української держави, розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Дослідження формування зовнішньополітичної ідентичності України визначається його актуальністю та недостатньою розробленістю, незважаючи на наявність потужної наукової школи дослідження суміжних проблем, якими плідно займаються українські науковці [1]. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості попереднього наукового доробку в сфері вивчення феномену зовнішньополітичної ідентичності України, слід зазначити, що цивілізаційний дискурс даного явища не одержав повномасштабного осмислення в науці про міжнародні відносини. Тому його актуальність визначається необхідністю комплексного аналізу феномену зовнішньополітичної ідентичності України, його цивілізаційного виміру, основних чинників та механізмів її формування, а також можливістю подальшої екстраполяції наявних

теоретичних результатів дослідження на практичний процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності України.

Набуття зовнішньополітичної ідентичності дає можливість визначити конкретні інтереси держави і стратегію її поведінки. Погоджуючись, що вибір тієї чи іншої стратегії міжнародної поведінки обумовлюється інтересами міжнародного актора та матеріальними чинниками, слід враховувати, яким чином цивілізаційна ідентичність міжнародного актора визначає його інтерпретацію власних інтересів, поведінку, а також очікування відносно поведінки інших учасників міжнародної взаємодії.

Україна, як і решта країн пострадянського простору, успадкувала від СРСР слабку ідентичність: державні інститути в цих країнах не були сформовані з метою здійснення функцій суверенних держав і не мали відповідного потенціалу, необхідного для управління незалежною державою. Це обумовило зовнішньополітичну слабкість і вразливість до зовнішніх впливів через слабку міжнародну суб'єктність.

Визначення чинників формування зовнішньополітичної ідентичності України передбачає з'ясування взаємозв'язку і взаємовпливу чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. До них відносимо як історичні, так і геополітичні чинники, цивілізаційну ідентифікацію України.

Важливим елементом розробки зовнішньополітичної стратегії України є моделювання її місця та ролі в цивілізаційному просторі ХХІ століття. У Східній Європі завжди взаємодіяли народи, які належали до різних цивілізацій. Як державне утворення Україна в основі своїй теж ніколи не була соціокультурно ідентичною і завжди відзначалась мозаїчністю з точки зору цивілізаційних характеристик.

Історична доля вплинула на політичну культуру населення конкретних регіонів. Адже ще однією проблемою було те, що територія нинішньої України до ХХ століття ніколи не була об'єднана в межах однієї держави і включала регіони з різною історичною долею та етнічним обличчям, які входили до складу різних держав, відрізнялися за приналежністю до історичного ядра формування українців або часом заселення регіону українцями і відповідно наявністю в регіоні етнічних меншин. Важливим критерієм є і тривалість належності тієї чи іншої частини території України до тієї чи іншої держави західного або східного типу розвитку.

Отже, невизначеність цивілізаційної ідентифікації України пояснюється цілою низкою чинників. До найголовніших з них відносимо наявність довгих періодів в історії України, коли вона не мала власної державності, належність окремих частин її території до різних геополітичних, гео економічних та геокультурних просторів, зокрема середземноморського, західноєвропейського та євразійського. За своїми геополітичними складовими (площею, населенням, природними ресурсами) Україна є помітним державним утворенням у світовому і європейському розкладі сил. Україна є європейською державою, що

зумовлене не тільки її географічним становищем, але й історичним минулим, належністю до культурних традицій західної цивілізації, демографічним складом населення. В той же час Україна є результатом складної взаємодії різнорідних цивілізаційних пластів. Домінуючу роль в міжцивілізаційних взаємодіях грали як західна, так і російська цивілізація. Саме вони стали визначальними факторами становлення української культурно-історичної спільноти. Релігійно-цивілізаційний фундамент складається з декількох якісно різнорідних частин, жодна з них не отримала вирішальної переваги і не визначала повною мірою характер цивілізаційної системи. Внаслідок цього цивілізаційна конструкція є нестійкою, відображає взаємодію різних культурно-історичних типів. Україну можна назвати моделлю співіснування різних етнічних груп і цивілізацій.

На рівні національному проблематика ідентичності є особливо актуальною для країн, у яких, в силу цілої низки історичних обставин, виникли поліетнічні і поліконфесійні спільноти. Українці складають понад 77% всього населення і в цьому аспекті нашу країну можна вважати майже гомогенною. Але 22% населення є представниками інших національностей: росіяни – близько 17,3%, білоруси, молдовани, кримські татари, болгари. Проблема в іншому – в конфлікті ідентичностей самих українців. За даними соціологічних опитувань, напередодні революції гідності до 30% етнічних українців не могли себе ідентифікувати ні з українським соціумом, ні з українською державою [2, с. 6]. Ментальність цього сегменту цілком вкладалась в поняття «радянський народ» і включала до себе комуністичну ідеологію з її антизахідними постулатами, спиралась на російську культурно-історичну базу. Вони прагнули до повернення в ту державу, яка вже перестала існувати.

Важливою проблемою є обґрунтування взаємозв'язку між цивілізаційною ідентичністю України на окремих етапах її становлення та процесами практичної реалізації зовнішньої політики України, зокрема, її взаємодії із РФ, ЄС і США.

Росія залучає широкий набір важелів впливу на Україну, включаючи військовий, тоді як ЄС спирається на привабливість власної моделі розвитку, норм і цінностей. Враховуючи характер впливу з боку Росії, тільки ідея інтеграції до ЄС може забезпечити альтернативу радянській моделі політичного устрою та політиці РФ. Таким чином, європейські прагнення України формують основу її зовнішньополітичної ідентичності. Відносини з Європейським Союзом мають провідне значення для наповнення зовнішньополітичної ідентичності України.

Зростає роль відносин з США у процесі формування зовнішньополітичної ідентичності України. США виконує функцію противаги Росії, а сприйняття НАТО поєднує в собі елементи відносин зі США та ЄС.

Підтримка дистанції у відносинах з Росією лежить в основі зовнішньополітичної ідентичності України та обумовлює процес її подальшого

формування. Саме цей аспект українсько-російських відносин має становити базову складову зовнішньополітичної ідентичності України.

Виходячи з цього, особливого значення набуває визначення особливостей і чинників формування зовнішньополітичної ідентичності України та з'ясування її взаємозв'язку з практичною реалізацією зовнішньополітичного курсу держави, зокрема в забезпеченні безпеки в інформаційній сфері.

Інформаційний простір виступає в якості способу ідентифікації суспільства і держави як проблемної зони, у якій взаємодіють їхні інтереси. Найважливішими напрямками забезпечення інформаційної безпеки України є розробка адекватної державної політики у сфері удосконалення інформаційного забезпечення зовнішньополітичного курсу країни. Особливого значення набуває захист національного інформаційного простору, оскільки національний інформаційний простір є важливою ознакою зовнішньополітичної ідентичності держави.

Література

1. Виговська О.С. Зовнішньополітичні аспекти національної безпеки України в інформаційній сфері // Виговська О.С.// Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Київ, 2013. – 18 с.
2. Добржанська О.Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції // Добржанська О.Л. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Київ, 2008. – 20 с.
3. Козловець М. А. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія / М. А. Козловець, Н. М. Ковтун. – К.: ПАРАПАН, 2010. – 348 с.
4. Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі/ О.М. Майборода. – К.ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2015. – 408 с.
5. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
6. Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на півдні та сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу. Матеріали наукової конференції 6 червня 2007 р. – Одеса, 2007. – 89 с.

Костинюк О.В.

*студентка IV курсу факультету психології, політології та соціології
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ІГОР В ПРОГНОЗУВАННІ СТАНУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Актуальність роботи обумовлена тим, що на сьогодні надзвичайно важливою проблемою представляється стабілізація ситуації на тимчасово окупованому Сході України та змінення ідейних переконань його мешканців. Для прогнозування стану зазначених територій використано апарат теорії ігор, який широко застосовується вітчизняною наукою і міжнародною академічною спільнотою при моделюванні політичних, соціальних та економічних процесів.

Проблеми застосування теорії ігор в моделюванні саме політичних процесів вивчали такі науковці, як С. Брамс, Б. Броді, Дж. Віл'ямс, Г. Данциг, Дж. Даунс, М. Дрешер, Г. Кан, М. Кілгур, Д. Л'юс, Дж. Морроу, Р. Пауелл, А. Рапопорт, Т. Л. Сааті, Дж. Харшані та інші.

Вітчизняні вчені – С. Денисюк, В. Корнієнко, Т. Маляренко, А. Шиян та інші – переважно були зосереджені на вивченні прикладних аспектів теорії ігор, розглядали способи її застосування в економіці, менеджменті, конфліктології.

Завданням роботи було обрати та дослідити мінімальну кількість проукраїнськи налаштованих громадян, які б в процесі звичайного соціального спілкування поступово змогли б переконати носіїв ідей «Русского мира»; а також оцінити мінімальний час, необхідний для поступового витіснення проросійських орієнтацій у мешканців Східного регіону країни в ході такого соціального спілкування.

Методичний апарат роботи представлений ігровою моделлю Дж. Конвея «Життя». За допомогою цієї моделі була спроба відтворити можливі сценарії процесу та результатів соціальної взаємодії ідейних переконань двох раніше зазначених категорій населення та розповсюдження проукраїнських ідей на тимчасово окупованому Сході України.

Візуально гра «Життя» являє собою площину, поділену на клітинки, де кожна клітинка може знаходитися в двох станах: бути живою або бути мертвою. Клітинка має своїх сусідів. Розподіл живих клітинок на початку гри називається першим поколінням [1, с. 260].

Відповідно до цього, кожне наступне покоління утворюється на основі попереднього за такими правилами [2]:

- якщо у живої клітини два чи три сусіди – то вона лишається жити;
- якщо у живої клітини один чи немає сусідів – то вона помирає від «самотності»;

- якщо у живої клітини чотири та більше сусідів – вона помирає від «перенаселення»;

- якщо у мертвої клітини рівно три сусіди – то вона оживає.

Дані правила отримали назву генетичних законів Конвея. Саме ці коди задовольняють три основні умови гри [1, с. 261]:

1) не має бути жодної початкової конфігурації, для якої існувало б просте доведення можливості необмеженого росту популяції;

2) мають існувати такі початкові конфігурації, які заздалегідь володіють властивістю безмежно розвиватися;

3) мають існувати прості початкові конфігурації, які протягом значного проміжку часу ростуть, перетерплюють різноманітні зміни та закінчують свою еволюцію одним з трьох наступних способів:

- повністю зникають;

- переходять у стійку конфігурацію та перестають змінюватися взагалі;

- виходять у коливальний режим з певним періодом.

У рамках даного дослідження було перевірено, наскільки 3%, 5%, 7%, або 10%, 20%, 30% людей з проукраїнськими поглядами зможуть змінити проросійські погляди решти населення за 1-10 років та 20, 30, 40, 50 років відповідно.

В ході дослідження було виявлено, що наявність на окупованих територіях 3%, 5% або навіть 7% «патріотів» не буде результативним у витісненні проросійських ідей зі Сходу України. Певний приріст патріотично налаштованих громадян з певними коливаннями можна було побачити лише в перші роки, а згодом їх кількість поступово занепадала та сходила навіть нижче початкового значення.

Слід зауважити, що в наші складні часи діяти потрібно швидко та найбільш результативно в край невеликий проміжок часу, тому ці варіанти розвитку не є доцільними в умовах сьогодення.

На противагу цим результатам моделювання показало, що за умов наявності на окупованих територіях 10%, 20% або 30% патріотично налаштованих громадян результативність їхнього впливу на решту населення Східного Донбасу значно зростало майже протягом кількох наступних років.

Так, наприклад, наявність 10% «патріотів» вже суттєво змінювало баланс ідейних сил на окупованій території. Вже після першої року ітерацій рівень проукраїнські налаштованих осіб сягав 75%, що є дуже гарним показником.

Найбільш результативним вже з перших років своєї діяльності було залучення 30% «патріотів» для витіснення ідей «Русского мира» зі Сходу України. За цих умов рівень проукраїнські налаштованих осіб після першого року ітерації сягав 92%, що є найкращим показником у межах всього дослідження.

Також, моделювання показало, що окрім кількості патріотично налаштованих осіб, дуже багато залежить від їх початкового розташування на

окупованій території. Для досягнення найбільшого впливу проукраїнськи налаштованих громадян, вони мають бути розташовані у спосіб, який найбільше нагадує розподілену мережу.

Література

1. Плотинський Ю. М. Моделі соціальних процесів: 2-е вид., перероб. та доп. / Ю. М. Плотинський. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
2. Шиян А. А. Теорія ігор: основи та застосування в економіці та менеджменті : навч. посіб. / А. А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – Режим доступу: <http://inrtzp.vntu.edu.ua/pmba/stf/teach/books/Theory.pdf>

Макух-Федоркова І.І.

*кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

КРИТЕРІЇ КАНАДСЬКОЇ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Сьогодні одними із визначальних факторів сучасної історії є процеси глобалізації та інформатизації. Під впливом цих процесів змінюються концепції національних кордонів, посилюється інтеграція соціально-економічного життя, а також зростає взаємовплив партій і всіх країн на світовій арені. Технологічний прогрес кінця минулого століття докорінним чином змінив ситуацію на світовому інформаційному ринку, адже потоки інформації виходять за рамки національного суверенітету та інтегруються в світовий інформаційний простір. Виникає загроза збереження інформаційних ресурсів держави та захищеності законних прав особистості і суспільства в інформаційній сфері. Не є виключення і Канада, яка на початку ХХІ ст. здійснила серйозний поворот у напрямку побудови інноваційного суспільства. В даному випадку мова йде про зміну ціннісних орієнтирів канадського суспільства, потенційних шляхах розвитку, створення «економіки, що ґрунтується на знаннях», а також підтримку його національної культурної самобутності. Уряд канадської держави одним з перших в рамках державної політики проголосив курс на побудову інформаційного суспільства і на проведення інформаційної політики. Серйозним чином приділяється увага політиці щодо забезпечення інформаційної безпеки як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Одним з основних завдань в сфері інформаційної безпеки є розробка критеріїв і методів оцінки ефективності систем і засобів забезпечення інформаційної безпеки. Тому в 1993 році спеціалістами Центру безпеки, що

входили в структуру відомства Канади були розроблені «Канадські критерії безпеки комп'ютерних систем», які на сьогоднішній день взяті за основу в багатьох інших країнах [1]. В даному контексті варто нагадати, що в 1990 році під егідою Міжнародної організації по стандартизації було розпочато роботу по створенню стандарту в сфері оцінки безпеки інформаційних технологій. Розробка цього стандарту мала наступні цілі: уніфікація національних стандартів в сфері оцінки безпеки ІТ; підвищення рівня довіри до оцінки безпеки ІТ; скорочення витрат на оцінку безпеки ІТ на основі взаємного визнання сертифікатів. В червні 1993 року організації по стандартизації і забезпеченню безпеки США, Канади, Великобританії, Франції, Німеччини та Нідерландів об'єднали свої зусилля в рамках проекту по створенню єдиної системи критеріїв оцінки безпеки ІТ. Цей проект отримав назву «Спільні критерії» [4].

Варто наголосити, що канадські критерії безпеки комп'ютерних систем (Canadian Trusted Computer Product Evaluation Criteria) були розроблені в 1993 р. спеціалістами із Центру безпеки відомства безпеки зв'язку Канади (Canadian System Security Centre Communication Security Establishment). В цьому розробленому документі відчувається сильний вплив «Оранжевої книги» і Федеральних критеріїв безпеки. Доречно нагадати, що критерії безпеки комп'ютерних систем (TCSEK Trusted Computer System Evaluation Criteria) вперше були сформульовані розробниками Міністерства оборони США в 1983 р. в документі, що отримав назву «Оранжева книга» (по кольору видання) [5]. Концепції і функціональні вимоги, що були сформульовані в цьому документі, стали основним орієнтиром для розробки в майбутньому стандартів безпеки. В «Оранжевій книзі» було запропоновано три критерії безпеки, а саме: політика безпеки, аудит і коректність та безперервність захисту. Це була перша спроба створення єдиного для розробників, споживачів і спеціалістів по сертифікації стандарту безпеки. Однак специфіка розробки документа була розрахована переважно на комп'ютерні системи військового призначення (при цьому в основному на операційні системи), тому в 1992 році спеціалісти Національного інституту стандартів і технологій США і Агентство національної безпеки США врахували усі недоліки Оранжевої книги та розробили Федеральні критерії безпеки інформаційних технологій, що на сьогодні є однією із важливих складових Американського федерального стандарту по обробці інформації [3].

Повертаючись до характеристики канадської системи інформаційної безпеки, варто наголосити, що вона була націлена на широкий діапазон комп'ютерних систем. Основними цілями документа були: розробка єдиної шкали критеріїв для можливості порівняння різних систем обробки інформації по ступені безпеки; створення основи для розробки специфікацій безпечних комп'ютерних систем; розробка уніфікованого підходу і стандартних засобів для опису характеристик безпеки комп'ютерних систем [1].

Крім того, важливим кроком Канади в забезпеченні інформаційної безпеки була активна діяльність міністерства промисловості, адже в 1994 році було прийняте рішення до переходу до інформаційного суспільства і економіки знань. У доповіді під назвою «Побудова інноваційної економіки» чітко зазначалось якими способами держава використовуючи інформаційні технології може досягнути високих економічних і соціальних результатів. Робота зі сторони держави почалась коли була утворена Консультативна рада по інформаційній магістралі з метою підготовки пропозицій уряду. Основна мета ради була спрямована на реалізацію трьох завдань: створення робочих місць за допомогою інновацій та інвестицій, посилення суверенітету Канади і культурної ідентичності, захист приватного життя і безпека мережі, конкуренція у виробництві обладнання, продуктів і послуг, а також забезпечення універсального доступу за прийнятними цінами. У вересні 1995 р. Рада випустила остаточну доповідь «Виклики інформаційної магістралі», в якій містилося близько 300 конкретних пропозицій для дій уряду. Згідно тверджень авторів цієї програми держава повинна максимально створювати конкурентне середовище, в якому канадські фірми могли створювати національну економіку [2, с. 2]. В рамках інформаційної магістралі пропонувалась активна робота з електронним урядом, а саме надання повної інформації і послуг уряду через мережу до 2004 р. На сьогоднішній день взаємодія між урядом і громадянами Канади здійснюється за допомогою офіційного сайту Канади і уряду. Стратегію доступу до послуг і змісту вибудовували на основі 4-х принципів: універсальний, доступний і рівний доступ, орієнтація на споживача і різноманітність інформації, компетентність та участь громадян, відкриті та інтерактивні системи. Ще одним етапом було тестування системи автентичності цифрового підпису для різноманітних урядових послуг.

Інформаційна система Канади постійно тестується на стан безпеки та проводиться контроль по захисту інформації від зовнішнього впливу. З метою посилення ефективності діяльності підрозділів Міністерства оборони проводиться робота з групою інформаційних операцій Канадських збройних сил. Свідченням успішного розвитку канадської інформаційної інфраструктури було створення в 2005 році Центру по кібер – інцидентам (CCIRC). Даний центр має мандат для боротьби із загрозами і нападами на критичну інфраструктуру цілодобово сім днів на тиждень. Важливим рішенням було прийняття в 2010 році канадської стратегії кібербезпеки, яка включає в себе такі аспекти: захист урядових систем; забезпечення безпеки канадських громадян в онлайн середовищі; контроль кібернетичної системи країни за межами федерального уряду [1].

Підсумовуючи варто наголосити, що останніми роками в Канаді створюються усі передумови для переходу до якісно нової моделі розвитку, яка базується на освіті, інноваціях та надійній політиці в сфері безпеки. Ці зміни обумовлені необхідністю пріоритетного розвитку наукоємких галузей

виробництва країни, а також завдяки постійному удосконаленню інформаційної політики, яка включає в себе єдиний інформаційний простір, систему електронного урядування, вільний доступ до інформації, державне регулювання ЗМІ, розвиток Інтернету, нормативне регулювання всіх інформаційних відносин і процесів, переведення більшості державних послуг в електронний варіант. Якість інформаційної безпеки Канади визнана усім міжнародним співтовариством і відзначається, що канадські критерії безпеки комп'ютерних систем є надійними і досконалими національними стандартами інформаційної безпеки. Варто відзначити, що важливу роль в цьому процесі відіграла активність канадського уряду в напрямку фінансування інноваційної діяльності країни, адже за останні роки створена комплексна система фондів інноваційного розвитку, таких як Канадський фонд інновацій, Фонд нових ініціатив, Фонд передових технологій, Фонд лідерських можливостей та ін. І найголовнішим є те, що приймаючи програму створення інноваційного суспільства канадський уряд, виходив з того, що в інноваційний процес мають бути залучені усі прошарки канадського суспільства, які в тісному взаємозв'язку і при фінансовій підтримці держави можуть забезпечити входження Канади в п'ятірку найбільш розвинутих в науково-технічному плані країн.

Література

1. Гунина А.А. Политика Канады в сфере обеспечения информационной безопасности. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2014/676/5473>
2. Информационное общество и государство [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.relcom.ru/Archive/1997/ComputerLaw/State.htm;
3. Профили защиты на основе «Общих критериев» Аналитический обзор / Под ред. В.Б. Бетелин, В.А. Галатенко, М.Т. Кобзарь, А.А. Сидак, И.А. Трифаленков. – Информационный бюллетень – № 3 (118) / 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///D:/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/2003_3.319A4A356B684F33A06E15C657633935.pdf
4. Никифорова Н.М. Аналитический обзор критериев информационной безопасности ведущих зарубежных стран (США, Канада, Европейский союз) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kaf42.mephi.ru/wp-content/uploads/2015/12/part_12-2.pdf
5. Department of defense trusted computer system evaluation criteria / December. 1985. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://csrc.nist.gov/publications/history/dod85.pdf>

Одарченко К.Ю.

здобувач

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПАРТІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Початок розгляду політичних партій, їх еволюції та змін структури політичних партій в соціальних науках започаткували видатні дослідники Моріс Дюверже та Макс Вебер. У наші дні партійне будівництво та партійна структура неоднократно досліджувались вітчизняними та зарубіжними політологами, зокрема цю тему висвітлювали М.Примуш, І. Ломко, В. Шведа, М. Обушний та інші дослідники.

Питання партійного будівництва, зв'язків всередині політсил та особливостей становлення партій в конкретно взятій країні є тісно пов'язаними з питанням про реальність існування в ній демократії. Достеменно відомо, що демократія як процес тісно пов'язана з якістю партійного життя і демократичність політичних процедур залежить в першу чергу від конкурентності у партійному середовищі, існування реальних політичних сил в країні. Однак, теоретична модель партійного життя в політиці була створена для країн Західного світу, і натикається на свої проблеми в країнах пострадянського простору.

Партійне будівництво в сучасній Україні відбувається за законами, які загалом актуальні в пострадянських країнах. Особливим фактором, який впливає на сучасне партійне життя в Україні є мала активність громадян та нежиттєздатність ряду важливих інститутів суспільства. Перш за все це доводить той факт, що з кількохсот політичних партій, що зареєстровані в Україні заледве три-чотири мають реальний волонтерський партійний актив, розгалужені і міцні осередки в регіонах та проводять постійну внутрішньопартійну комунікацію. До таких політсил слід віднести ВО Батьківщина, ВО Свобода, Демократичний Альянс та ряд дрібних політичних сил, які вже практично повністю втратили електоральну підтримку, необхідну для перемоги на виборах хоча б місцевих рівнів. У більшості випадків міцна партійна структура і взагалі її реальна наявність підкріплюється також визначеною ідеологічною ангажованістю, адже рекрутування партійного активу відбувається перш за все серед прихильників певної ідеології, наприклад націоналістів (ВО Свобода). Відсутність стійкої ціннісно-ідеологічної основи у партійному житті найчастіше призводить до того, що більшість вітчизняних партій намагаються апелювати до всіх виборців одразу, висувуючи популістські гасла, не маючи стійкої політичної орієнтації. У той же час у країнах з розвиненими демократичними традиціями, політичні партії мають чіткі орієнтації на конкретні верстви населення, наприклад Консервативна партія

Великобританія орієнтована на бізнес-кола, лівоцентристи з Шотландської національної партії – на жителів Шотландії з середнім і нижче середнього достатком тощо.

Політичні ж сили, які не мають сталої і розгалуженої мережі учасників найчастіше наймають агітаторів та спостерігачів під вибори, що дозволяє провести вибори без багаторічної роботи по побудові політичної структури, однак коштує керівникам політсили чималих грошей.

Горизонтальність чи вертикальність партійних зв'язків в певній країні багато у чому демонструє рівень демократичності її суспільства. За твердженням дослідника Н. Бедрака, для політичних партій існує небезпека перетворення їх у інструмент задоволення інтересів відносно невеликого кола осіб, що належать до партійної еліти. [1] Такі тенденції безумовно присутні і в Україні, що становить загрозу «олігархізації» партійної діяльності і нівелювання демократичної складової партій. У західній політичній науці досі не одностайні щодо остаточної типологізації політичних режимів на пострадянському просторі, тут можна звернутись до позиції дослідників Хуана Лінца та Ларрі Даймонда, які запропонували для країн перехідного типу політичних режимів вживати термін «напівдемократія». Ті ж самі Даймонд та Лінц також акцентували на тому, що рівень інституалізації політичних партій, рівень їх сформованості є показником рівня демократії в країні. Реальний досвід України певним чином підтверджує правильність висновків американських політологів : низький рівень розвиненості політичних партій є ознакою недостатньої демократичності українського суспільства та політики в нашій країні.

Відсутність реального активу у багатьох навіть дуже впливових політсил пояснюється перш за все шляхом і цілями, з якими формувались вітчизняні політичні партії у 1990-х роках. Проведення виборів демократичним шляхом на багатопартійній основі поставило колишні радянські еліти перед необхідністю роботи на нових засадах. Таким чином, наспіх були створені партії, які об'єднували колишню радянську партійну верхівку і давали їй законні підстави балотуватися в нові органи влади після заборони діяльності Комуністичної партії в Україні. Фактично ці партії мали не вибороти владу, а зберегти її в руках тих же самих людей, саме тому структура партій будувалася згори донизу, активно застосовувались радянські методи залучення до партійної діяльності. Наприклад, дуже розповсюдженою була схема, коли керівник підприємства змушував усіх його працівників вступити в політичну партію. Безумовно, такі заходи не покращували рівень партійного життя, однак давали можливість створити ілюзію діяльності, імітацію масового членства в політсилі. Головною причиною низького рівня партійного життя в Україні можна вважати те, що партії обмежувались суто номінальними заходами, адже на меті було не реальне оволодіння владними повноваженнями, а їхнє збереження, фактично переформатування колишньої КПРС на місцях у нові

номенклатурні політсили. Питання горизонтальної структури у таких політичних силах не ставилось взагалі – ці політичні партії не були настільки якісним продуктом політичного ринку, як політичні партії розвинених країн Європи. Як зазначає дослідник В. Лемак, сучасні українські політичні партії істотно відрізняються від того, що в європейській практиці називається цим терміном. Згідно В. Лемаку, одним із факторів «недемократичності» вітчизняних політичних партій є: «надцентралізована структура та організація передбачає можливість для керівного органу чи вищестоящої партійної структури розпуску нижчестоящого осередку, виключення зі складу партії будь-якого її члена за «дискредитацію» політичної партії. Первинні осередки в такій організаційній атмосфері не є спроможними впливати на прийняття рішень керівними органами партії». [3]

На противагу номенклатурним політсилам в Україні часів розвалу СРСР сформувався і ряд політичних партій, які сповідували демократичні чи націонал-демократичні ідеї, будувалися знизу і не мали стосунку до колишньої радянської партноменклатури. Не дивлячись на те, що ці політсили реально намагались будувати розлогу волонтерську структуру, імплементувати в українське політичне життя західні норми, активно працювати з громадянським суспільством, нажаль їх спроби отримати владу виявились недієвими. Ряд дослідників наголошують ще і на неможливості суспільства у вкрай короткі строки перейти від норм радянського авторитарного однопартійного режиму до умов конкурентної багатопартійної політичної боротьби. Таким чином, відбулася фактична передача влади з рук у руки, від старої радянської комуністичної номенклатури до нової партійної. Разом з тим, у 1990-х роках відбувся фактичний поділ партій на т.зв. «табір влади» (правлячі партії типу СДПУ(о), які формувались згори донизу) і опозиційні (Народний Рух, УРП та інші, сформовані знизу догори).

Якщо проаналізувати типи партійних зв'язків, які домінували в тодішньому партійному житті України, то можна побачити, що усі номенклатурні партії мали вертикальні зв'язки, при чому фактично як слід діяли лише вищі органи партії (Політрада), а не місцеві осередки. Будь-яка громадська діяльність політсил такого типу велась на несистемному рівні, при чому найчастіше на основі особистих зв'язків членів партії. Фактично подібний тип партійної структури можна назвати вертикальним лише умовно, адже реальна відсутність справжніх осередків робить неможливим будь які типи зв'язків.

Більш детальне вивчення життя політичних партій дає можливість стверджувати, що питання горизонтальних чи вертикальних партійних зв'язків всередині політичної сили однозначно залежить від шляху формування партії: знизу догори (у такому випадку часто вибудовується політична сила з горизонтальним типом зв'язків) чи згори донизу (результатом такого будівництва є партія вертикального типу). Реальне перетворення вертикальної

політичної структури у горизонтальну практично неможливе, адже вертикальну структуру характеризують найчастіше характеризує висока роль керівного органу чи лідера партії, низький рівень ініціативності на місцях, слабка структура та низький рівень фінансової автономності осередків.

Література

1. Лемак В. Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні [Електронний ресурс] / В. Лемак – Режим доступу до ресурсу http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pruk/2010_7/3.pdf
2. Пискунова Н. Внутривітчеськє трансформации в странах Африканского Рога: тенденции или угрозы? [Електронний ресурс] / Н. Пискунова – Режим доступу до ресурсу : <http://old.mgimo.ru/files/127130/127130.pdf>
3. Бедрак Н. Партії як інститут політичного представництва [Електронний ресурс] / Н. Бедрак – Режим доступу до ресурсу: irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/appol_2014_52_34.pdf.4.
4. Долидзе В. Политические партии и партийное строительство в Грузии [Електронний ресурс] / В. Долидзе – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskie-partii-i-partiynoe-stroitelstvo-v-gruzii>.

Омельченко В.Ю.

*кандидат філософських наук, асистент кафедри української філософії та культури філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА ПРИНЦИП ВСЕЗАГАЛЬНОСТІ ЯК ЗАСАДНИЧІ УМОВИ ВПОРЯДКОВАНOSTІ ЖИТТЄСВІТУ («ORDNUNG MUSS SEIN»)

Цикл соціально-гуманітарних дисциплін сьогодення потребує якісного оновлення, нам необхідна ефективна методологія розуміння, яка б дозволила вирішувати конкретні питання. Ми як філософи, політологи, соціологи живучи в глобальному, відкритому світі не маємо права говорити мовою виключно «ідеальних теорій» та «абстрактних ідеалів», що сторонні запитів та викликів бурхливої реальності в якій ми живемо. До речі, Г. Гегель на прикладі своєї «Філософії права» [1] проілюстрував чудову методологічну настанову, адже зазначив, що цей текст має бути якомога далі від того, аби конструювати державу такою, якою вона має бути. Відповідно, текст «Філософії права» не є

ані повчанням, ані детальною інструкцією, а лише методологією розуміння першопричин тих чи інших похідних явищ. Філософія не займається ані побудовою ідеальних теорій, ані дескриптивним описом, філософія вивчає першопричини і на підставі цього формулює стратегію аналітики і прогнозування.

Серед числа соціально-гуманітарних дисциплін у філософії є велика перевага, яка полягає у її здатності до критичного судження. Так, М. Мамардашвілі, зазначав, що «ідеальне завжди має бути аспектом реального» [2, с. 203]. В межах даної розвідки ми зосередимось на осмисленні питання соціальних інституцій в контексті філософії права. Попередньо зазначимо, що, філософію права ми не зводимо до метафізики або гносеології, а, навпаки, розглядаємо як «методологію учення про право» [3, с. XI], де: «...філософія права не суперничає з теорією права, оскільки звертається до проблем, що їх оминають юридичні дисципліни» [3, с. XII]. Адже, як вказував ще І. Кант, завдання юриста зводиться до здатності застосовувати закони, а не досліджувати передумови їх появи. Поняття соціальних інституцій є одним із базових для соціології. Пригадаймо, Е. Дюркгайма [4], за оцінкою якого, соціологія є наукою, що вивчає соціальну дійсність, яка, в свою чергу характеризується специфічними властивостями. Так, соціальні факти існують незалежно від індивідів і домінують над ними, це означає, що кожен з нас від народження отримує у спадок досвід попередніх поколінь у вигляді звичок, традицій, вірувань, які «сліпо» відтворюються і є досвідом передсудів (пригадаймо Е. Гусерля, який бачив шлях виходу із цієї ситуації у ейдетичній редукції). Е. Дюркгайм говорить про два види соціальних фактів: матеріальні соціальні факти (система законодавства і механізм бюрократії) та нематеріальні (культура та соціальні інститути). Причиною «патологій» та дезорганізації соціальної дійсності є «аномією» [4]. Саме таким терміном, Е. Дюркгайм позначає факт руйнування соціальних інститутів, що характеризується як низьким рівнем довіри до соціальних інституцій так і не готовністю в них інтегруватись і підкорюватись соціальним нормам. Що ж таке соціальні інституції? Це перш за все, досягнення впорядкованості життєсвіту (поняття порядку найбільш повно виражене в німецькій мові – «Ordnung muss sein» / «має бути порядок»), його регламентація у відповідності із універсальними правилами, що мають всезагальну значущість. Ефективне функціонування соціальних інституцій є базисом розвитку розумного суспільства. Для того, щоб обґрунтувати виголошену думку щодо домінуючого значення соціальних інституцій для розвитку здорового суспільства, ми звернемось до осмислення роботи «Grundlinien der Philosophie des Rechts» Г. Гегеля [5]. Який зводить свою будівлю філософії права на трьох принципах, а саме: абстрактному праві, моральності, моралі – першому, другому, третьому щаблях відповідно. Г. Гегель осмислює право у динаміці його поступу від абстрактних до конкретних форм. Абстрактне право (das abstrakte Recht) є першим (I), базовим

принципом, де ідеться про свободу окремої особи, яка наділена правоздатністю і регулює свої дії у відповідності із такою максимою: «...будь особою і поважай інших у якості осіб» [1, с.18]. Реалізація свободи може бути втілена через право на приватну власність (форма майнових стосунків), договір (предметом якого є річ, що може бути відчужена власником), неправду (злочин і відповідно покарання, а не помста, тобто з'являється чинник моралі). На другому рівні (II) – моральності (die Moralität) у дії вчинку враховується намір і мотив, що й звеличує людську гідність. На третьому рівні (III) – моралі (die Sittlichkeit) ідеться про об'єднання особистого із всезагальним, абстрактне набуває своєї конкретності і розкривається у поняттях сім'ї, громадянського суспільства і з необхідністю та повнотою визначень втілюється в дійсності у формі держави. Нас цікавить третій рівень, коли свобода набуває своєї змістовності. Перш ніж перейти до поняття «держава» зазначимо, що на рівні громадянського суспільства ще не йдеться про абсолютний вимір свободи, а домінує конфлікт приватних інтересів, який стримується, контролюється, обмежується силою закону. Ключовим моментом утвердження поняття громадянського суспільства є спроможність захисту приватної власності засобом закону, а не сили (як під час «війни всіх проти всіх»), а закон функціонує через посередництво інституцій, які збалансовують приватні інтереси у відповідності із принципом всезагальності. Лишень на рівні держави ідеться про монолітність особливого і приватного із всезагальним і публічним. Тільки «держава реалізує ідею розуму, свободи і права, оскільки ідея і є втілення поняття в формах зовнішнього, наявного буття» [1, с. 22]. Тобто ідея держави тотожна правовій дійсності. Об'єктивний чинник державного ладу визначений і разом із тим обмежений та зумовлений законами.

«Держава» і є вінцем філософсько-правового вчення Г. Гегеля. В межах держави свобода набуває своєї всезагальності. Тобто, держава є тією кінцевою метою розумної спільноти, в якій приватні інтереси підпорядковані принципам всезагальності. Поняття «держави» базується на двох основних положеннях: по-перше, на всезагальному значенні закону і, по-друге, на ефективному функціонуванні інституцій. Дані компоненти й утворюють правову систему та утверджують статус держави як правової, система права якої жодним чином не залежить ані від волі правителя, ані від індульгенцій обраних. Таким чином, поняття держави у філософсько-правовому вченні Г. Гегеля тотожне розумному ладу, в якому свавілля обраних обмежується правом, розчиненим у формі строгих приписів законів, а інституції (а не правитель) забезпечують об'єктивність, неупередженість, ефективність правової системи, себто розумної правової держави. Це диктатура всезагального над суб'єктивним, конкретного над абстрактним, свободи розумної над свободою дикою. Власне, правова держава не може ґрунтуватися на фундаменті санкцій, заборон, обмежень, а має засвідчити настільки зрілий рівень культури мислення, який здатен звести власні суб'єктивні нахили і переконання під ризик всезагальності. В такій

здатності до «всезагальності мислення і є абсолютна цінність культури» [1, с. 83]. Зрештою, приватні інтереси опосередковані та підпорядковані принципу всезагальності. Принцип всезагальності Г.Гегеля і є такою домінуючою ознакою ефективного функціонування соціальних інституцій. Будь-які раціональні заклики так і залишатимуться лише гомінкими лозунгами, якщо немає ефективного функціонування соціальних інституцій. Пригадаймо думку О. Пасхавера [6], який слушно твердить, що якщо населення сповідує одні цінності, а інститути побудовані на інших, то такі інститути не працюють. Номінально вони існують, втім вони не відображають дійсність. До числа соціальних цінностей європейця, О. Пасхавер відносить, по-перше, свободу для себе і для інших; по-друге, відповідальність; по-третє, довіру та ефективну співпрацю з співгромадянами. Відповідальна свобода та відповідальна співпраця – ось ключові принципи соціальних цінностей європейця [6]. На відміну від яких, поведінкова особливість українця полягає у довірі лише до ближнього кола, що підтверджують соціологічні дані (зазначимо нижче). Подекуди ми схильні виправдовувати свої невдачі і перекладати відповідальність на інших. В той час, як відповідальність має бути персональною. Згідно, з соціологічними даними Інституту соціології НАН України найбільший кредит довіри українці віддають ближньому колу – сім'ї. Разом з тим неважко помітити і позитивну тенденцію, що виявляється у зростанні довіри до волонтерів та співгромадян. Поміж тим, рівень довіри до виконавчої, законодавчої та судової гілок влади залишається критично низьким. За оцінкою, Е.Лібанової така ситуація недовіри українців практично до усіх владних структур в поєднанні з довірою до свого ближнього кола є прямим свідченням неефективності державного управління в соціальній сфері [7]. Для того, щоб відбувався якісний поступ у царині розвитку державного управління, слід сприяти приросту «людського капіталу», тобто здійснювати інвестиції в освіту, будувати нову соціогуманітарну стратегію України сьогодення. І, таким чином, виховувати і формувати людей нової генерації, які будуть не імітувати, а реально створювати ті соціальні інституції, які будуть відображати наші справжні цінності. Саме інвестиція в інтелектуальний капітал дозволить побудувати країну рівних можливостей та рівного доступу до правосуддя. Таким чином, без ефективного функціонування соціальних інституцій якісний поступ і розвиток розумної спільноти неможливий.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права [Текст] / Г. Гегель. – Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с. – (Филос. наследие).
2. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация [Текст] / М.К. Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 288 с.

3. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира [Текст]: у 2 кн. – К. : Либідь, 2011. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).-Укр., рос. Кн.1/ уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. – 560 с.; Кн. 2 / за ред. І.С. Гриценка. – 448 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии [Текст]. – Пер. с фр. и послесловие Л.Б.Гофмана. – М.: Наука, 1991. – 576 с. – (Социологическое наследие).
5. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen) [Text] / Georg Wilhelm Friedrich Hegel – Verlag: Suhrkamp Verlag. 2000. – 531 s.
6. Пасхавер А. С нашими нынешними ценностями мы не можем быть богатой страной [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reinvent.platfor.ma/aleksandr-paskhaver/>
7. Либанова Э. Украина – глубина неравенства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva-.html>.

Пархомчук О.С.

*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАКТОР В КИТАЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Зростання ролі «енергетичного фактору» в міжнародних відносинах і посилення важливості енергоносіїв призводить до зміни глобальної карти геополітичних інтересів з боку провідних світових держав. В період постбіполярності геополітичне суперництво між ними за енергетичні ресурси загострюється.

Оскільки політика США в близькосхідному регіоні виступає в якості головного зовнішнього чинника формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР, вважаємо за необхідне розглянути її крізь призму глобальних та регіональних пріоритетів стратегії США, в загальному контексті китайсько-американських відносин. На Близькому Сході політичною реальністю стало прагнення США затвердити себе в якості єдиної сили, здатної нести відповідальність за регіональну стабільність.

В період адміністрації Б.Клінтона відбувався процес інституалізації китайсько-американських відносин, хоча його ідея щодо розвитку стратегічного співробітництва не знайшла відображення в практичних

політичних справах. Прихід до влади республіканської адміністрації Дж. Буша мав негативний вплив на розвиток двосторонніх відносин. Як заявив Дж. Буш, він розглядає Китай в якості суперника (competitor), а не стратегічного партнера, хоча члени його адміністрації пропонували розбудовувати американську стратегію щодо Китаю шляхом залучення його стати «відповідальним зацікавленим учасником» в системі міжнародних відносин (responsible stakeholder in international system), а не використовувати щодо нього стратегію ізоляції (fencing). В період президентства Б.Обами основними пріоритетами глобальної стратегії стало прагнення до збереження американського домінування за рахунок підтримання прийнятного для США балансу сил у світі; недопущення появи рівної за могутністю держави-супротивника чи коаліції держав, які могли б змінити баланс сил в будь-якому важливому для США регіоні. До ключових трендів, які безпосередньо торкаються інтересів США, їх правлячі кола відносили економічне зростання Китаю і його прагнення посісти адекватне місце в світовому економічному і політичному порядку. Тому, як підкреслювала держсекретар США Х. Клінтон, важливим елементом стратегії США є встановлення відносин взаємодовіри з Китаєм., хоча, зараз «G-2» (ідея «глобального кондомініуму» США та КНР) не існує [1, с.326]. В офіційних документах США Китай не розглядався в якості супротивника. В щорічних доповідях конгресу США Б. Обама підкреслював, що в американо-китайських відносинах існують протиріччя і труднощі, але відсутні передумови, щоб бути супротивниками [2]. В той же час з точки зору деяких експертів, можливість конфлікту збільшується внаслідок нарощування активності зовнішньої політики КНР, яка послідовно посилює свій вплив на події в Азії за принципом концентричних кіл, які постійно розширюються, адже впевненість у невідворотності конфлікту може стати однією з причин його виникнення. Маючи глобальні геополітичні та гео економічні інтереси, США прагнули переформатувати близькосхідний регіон з метою збереження свого провідного становища та недопущення контролю над ним з боку інших акторів, зокрема Китаю, інколи навіть нехтуючи загрозою дестабілізації ситуації. Оскільки політика США має глобальний вимір та відіграє провідну роль у моделях та сценаріях розвитку міжнародних відносин, близькосхідний вектор демонструє як можливості та межі американської могутності, так і ймовірне здійснення одного з них – «безполярного безладу» (за Р. Хаасом); постамериканського світу Ф. Закарії, багатоцентричного світу, світу мережевого або системного хаосу (Дж. Аррігі). Реконфігурація регіональних відносин та зростання нестабільності призвели до дестабілізації та більшої поляризації близькосхідного регіону. Ситуація навколо сирійського питання та позиції Росії і Китаю продемонстрували контури нової системи міжнародних відносин, де наявні інші центри, окрім США.

Деякі дослідники зазначають, що помітною тенденцією останніх років є зменшення зацікавленості США близькосхідним регіоном, пріоритетного

значення набувають інші регіони. Насамперед, мова йде про «стратегічний поворот» зовнішньої політики США в сторону Азії – «pivot to Asia» (де спостерігається помітне зміцнення військової та економічної потуги Китаю). Але, як зокрема зазначається в доповіді Е. Даунс на засіданні спільної американо-китайської комісії по економічному співробітництву та безпеці, незважаючи на скорочення залежності США від імпорту нафти, вони будуть продовжувати грати свою роль в забезпеченні безпеки регіону, зокрема в контролюванні безпеки шляхів транспортування нафти через Ормузьку протоку та в боротьбі з міжнародним тероризмом, в проблемі нерозповсюдження ЗМЗ. В той же час в доповіді не виключалась активізація політичної та військово-політичної ролі КНР, зокрема використання нею тісних політичних зв'язків з Тегераном, щоб запобігти загрози закрити Ормузьку протоку. Не виключається можливість військово-морської присутності Китаю в Перській затоці [3].

Активізація дипломатичних, енергетичних і економічних інтересів Китайської Народної Республіки в близькосхідному регіоні стала однією з найбільш помітних міжнародно-політичних тенденцій останніх років.

В 1980-х – 1990-х роках починає формуватись нова зовнішньополітична доктрина Китаю, теоретичні засади якої базувались на економічному прагматизмі. Прискорена модернізація китайської економіки потребувала значного збільшення енергетичних ресурсів. До 1993 року Китай задовольняв свої нафтові потреби за рахунок внутрішніх ресурсів, але поступово збільшується його залежність від зовнішніх джерел. Стратегічною метою політики Китаю стало налагодження взаємовигідних економічних зв'язків з країнами-експортерами енергоносіїв. Головним джерелом енергоресурсів для Китаю стає Близький Схід. Китай поступово активізує свою політику в регіоні.

Директор близькосхідної програми Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень Д.Алтерман посиляється на точку зору китайського високопосадовця з міністерства закордонних справ: «Коли ми ставимо перед собою завдання, ми знаємо наші можливості...і ми маємо дуже обмежені можливості впливу в Затоці [4]. Посилення енергетичної залежності змусило Пекін порушити це правило. Китай укріплює свої позиції в регіоні, спираючись на свою економічну потугу та м'яку силу, та, «спокійно очікує, доки супротивник стомиться» з метою наприкінці «змусити тигра залишити гору». Завдяки своїй зваженій політиці «балансування і вибіркової підтримки сторін» Китай спромігся стати єдиною країною з постійних членів РБ ООН, яка підтримувала партнерство одночасно з Іраном та Саудівською Аравією, а також з одного боку з Іраном та Сирією, з іншого – з Саудівською Аравією та Катаром. Серйозним випробуванням для Китаю, одним з головних принципів зовнішньої політики якого була «концепція невтручання» стали події Арабської весни. Китай змушений був адаптувати до цих подій власну зовнішньополітичну стратегію. Він здійснив заходи як щодо захисту своїх економічних та політичних інтересів в регіоні, так і щодо попередження

потенційних наслідків вказаних подій у себе вдома та забезпечення внутрішньої політичної стабільності.

На підставі дослідження впливу енергетичного фактору на китайсько-американські відносини в близькосхідному регіоні виокремимо декілька можливих сценаріїв їх еволюції. Сценарій перший – поєднання елементів суперництва за вплив в регіоні і співробітництва між США та КНР, регіональний конгейджмент (стримування+залучення). КНР стає об'єктом залучення і з боку інших акторів міжнародних відносин, зокрема РФ та країн Перської затоки, які прагнуть до диверсифікації відносин з зовнішніми акторами, балансуючи між ними. Країни РСАДПЗ зацікавлені в більш активній ролі Китаю в регіоні, оскільки для них є більш привабливою китайська риторика щодо країн регіону з закликами до «енергетичної взаємозалежності», «енергетичної безпеки» та «стратегічного партнерства», ніж риторика США щодо власної «енергетичної незалежності». Сценарій другий – посилення економічного і політичного впливу КНР в близькосхідному регіоні, активізація її ролі в забезпеченні регіональної безпеки, поляризації в регіоні по лінії КНР-США, що може призвести до конфронтації. Сценарій третій – посилення впливу США і витіснення Китаю. США спрямовують ресурси на реалізацію стратегії переспрямування розповсюдження китайського впливу з південного на північний напрям, в сторону Росії.

Таким чином, еволюція зовнішньополітичної стратегії КНР відбувається в контексті поступового самоусвідомлення Китаєм свого нового статусу, розробки концепції його відповідальності як глобальної держави. Китай буде і надалі продовжувати цю політику, виходячи з необхідності захисту своїх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів.

Література

1. XXI век: перекрестки мировой политики / отв. Ред. М.А.Неймарк. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», – 2014. – 424 с.
2. Инаугурационная речь Барака Обамы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.intelro.ru/strategy/gos_usa/3356-inauguracia-rech-baraka-obamy.html.
3. Downs Erica S. China-Middle East Energy Relations. Brookings Institution. US-China Economic and Security Review Commission. June 6, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ft.com/cms/s/0/c9a93230-e8d4-11de-a756-00144feab49a.html#axzz1sfvJr7Ct>.].
www.brookings.edu/research/testimony/2013/06/06-china-middle-east-energy-downs.
4. Alterman Jon. China in the Middle East. Statement before the U.S. –China Economic and Security Review Commission. June 6, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.csis.org/mideast .

Погорська І.І.

доктор політичних наук, старший науковий співробітник

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО» ЄС: ВИКЛИКИ ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Концепція «Східного партнерства» та його результати за останні кілька років зазнали серйозної критики як з боку експертної спільноти, так і представників європейського політикуму. Попри амбітність загальних цілей, ініціативі «Східного партнерства» не вистачає розумного підходу щодо особливостей історії, політики та соціально – економічних умов розвитку держав, щодо яких вона спрямована. Спроби усунути цей недолік, здійснені у 2010-11 роках шляхом введення принципу посилення партнерства в існуючих рамках Європейської політики сусідства, базувались на стартовому на припущенні, що ЄС має прагнути зміцнення партнерських відносин і більшим чином стимулювати тільки ті країни, що демонструють прогрес у демократичному реформуванні в цілому. Після зустрічі на вищому рівні у Вільнюсі та розвитку подій в Україні, ефективність та перспективи «Східного партнерства» в існуючому форматі поставлено під серйозний сумнів [5]. Значною мірою, проблема полягає у формуванні єдиного соціального простору безпеки.

Дослідження проблематики в означеному контексті розвивалися за двома основними напрямками. Перший був зосереджений на нормативному підході, що акцентував на створенні спільноти безпеки серед колишніх ворогів [1]. Другий був зосереджений на технологічному вимірі безпеки, що поступово встановлюється за рахунок розвитку військового інструментарію [2]. Ці підходи піднімають важливі питання, що стосуються безпеки ЄС та акторів на його кордонах, але вельми поверхнево торкаються процесів, за допомогою яких формуються домовленості щодо формату забезпечення безпеки та підтримки таких домовленостей. Значною мірою йдеться про формування складної системи впливів та відповідальності в рамках класичної символічної боротьби за владу, що пояснює природу європейської безпеки на прикладі ініціативи «Східного партнерства». Теоретично дане бачення проблеми корелює з концепцією Бурд'є щодо розвитку соціальної сфери і символічної влади, і активується для того, щоб внести зміни до ієрархії влади в політичній системі, яка переформовується між різними суб'єктами в їх прагненні бути сприйнятими як легітимні агенти в процесі формування нового соціального порядку [3]. Проте у практичному вимірі європейська інтеграція зробила його й суттєво деполітизованим, шляхом надання пріоритету застосуванню функціональних і технологічних підходів.

Аналізуючи «Східне партнерство» з точки зору безпеки в прикладному аспекті, експерти логічно розміщують політику ЄС в рамках більш широкої логіки забезпечення регіональної безпеки, перш за все Європейської політики сусідства. Прагнучи, таким чином, розкрити можливості європейського проекту в контексті посилення взаємодії ЄС з його східними сусідами, трактуючи міжнародну безпеку як процес будівництва ідентичності, де центр сприймається як такий, що має законну стурбованість щодо ефективності «Східного партнерства». З метою посилення диференціації політики Брюсселя щодо зовнішніх партнерів, СП стало окремим форматом політики для східних сусідів, позитивом якого є те, що їхня європейська ідентичність була визнана, а також деякі з європейських устремлінь на майбутнє.

З іншого боку, східна політика Євросоюзу є складовою частиною регіональної середовища безпеки в Європі, а це означає, що позиціонування ЄС і сусідніх з нею країн в регіональних і глобальних структурах влади і часто мають вирішальне значення розуміння процесу [7]. Крім того, концептуальна неоднозначність ЄПС та «Східного партнерства» полягає перш за все у відсутності бачення структурування загальноєвропейського простору. Можна погодитись, що ця неоднозначність також присутня в процесі розширення ЄС, оскільки не ясно, що інтенційно рухає ЄС, щоб його збільшити: бажання об'єднати європейські народи, будівництво насамперед економічного блоку, сприяння забезпеченню безпеки за допомогою політичної перебудови периферії, або через економічний розвиток цих регіонів? Логічним також залишається питання щодо легітимності акторів – партнерів за відсутності перспективи членства. Вочевидь, що не здійснюючи подальших розширень, ЄС потребуватиме проведення реформ в рамках «Східного партнерства», починаючи з посилення його динаміки, залучення недержавних суб'єктів в якості зацікавлених сторін в процесі орієнтації на менш ієрархічної та державно-орієнтований підхід, який виявився вельми актуальним саме в Україні.

Іншим важливим концептуальним елементом побудови нового формату взаємодії є бачення моделі партнерства з державами, які не є членами ЄС. Аналіз концепції партнерства, прийнятої в рамках «Східного партнерства», дає важливі підказки, щоб пояснити, чому воно залишається проблематичним інструментом для сприяння універсалістською точки зору безпеки [8]. В рамках «Східного партнерства» залишаються недоліки ЄПС, що включають дестимулюючу форму партнерства, яка продовжує бути погано визначеною [9]. Це формулювання дозволяє припустити, що основна проблема пов'язана саме з акцентом ЄС на бюрократичному управлінні, що за своєю суттю має аполітичну динаміку й часто із запізненням реагує на розвиток подій.

За концептуалізації безпеки в Європі в залежності від позицій конкретних акторів, перш за все провідних, політика ЄС розпадається на кілька складних дилемних викликів. Перший пов'язаний з інституційним і політичним

обмеженням подальшого розширення в контексті невизначеності щодо сенсу проекту європейської інтеграції (особливо за ситуації економічної та фінансової кризи та проблем з міграційною політикою). Другим викликом є характер європейського проекту щодо зон європейської периферії, що посилює асиметричний характер партнерських відносин. Третій виклик ґрунтується на інтерсуб'єктивному характері безпекової політики ЄС, що означає, що кожен агент, який приймає правила системи змінюється сам поза історичних та об'єктивно реалістичних обставин розвитку. Орієнтуючись на модель безпеки в основі якої ідеальний тип демократії і економічного прогресу, ЄС не завжди визнає, що не існує абсолютно ідеального типу демократичної організації соціуму, що є безліч досвіду мирного соціального прогресу, і що будь – який соціальний і політичний проект має бути історично інтерпольованим [10].

Нарешті, ще один виклик має свою форму впливу, а саме те, що сам простір ЄС є простором конкуренції щодо унормування порядку загальноєвропейської безпеки між США з глобальним баченням світу і безпеки; Росії, яка діє шляхом повернення питання про військову силу порядок денний і прагне мобілізувати військовий капітал як форму соціального капіталу, де основні інвестиції були зроблені Москвою за останнє десятиліття, і де ЄС все ще залишається обмеженим актором. З іншого боку, наполягаючи на деполітизованому підході регіональної безпеки, ЄС все більше сприймається поза зв'язком з проблемами безпеки своїх партнерів / сусідів, які, як і раніше, ґрунтуються на традиційному ортодоксальному баченні національної безпеки, в тому числі щодо суверенітету.

Де – факто в Східній Європі і на Кавказі довгий час практично був відсутній ефективно діючий «європейський фактор». Призначенням програми СП й стало конвертування ресурсу «пасивного» потенціалу привабливості ЄС в політичні і економічні результати й способом запропонувати пострадянським країнам таку модель відносин, де ЄС в обмін на допомогу отримував ринки збуту і ресурси країн Східної Європи і Південного Кавказу. У ЄС вже був досвід регіональної політики, прикладами якого є «Середземноморський союз» і «Північний вимір», а на пострадянському просторі програми «Східний вимір» і «Нове сусідство». Практика продемонструвала, що ЄС часто розривається між бажанням виробити спільну загальну політику і розходженнями стартових стратегічних переваг своїх держав – членів, кожен з яких намагається схилити ЄПС в напрямку своїх геополітичних інтересів.

Таким чином, будь-які проекти щодо Східноєвропейського простору є спробою трансформувати регіональні стратегічні амбіції окремих країн до загальноєвропейських зовнішньополітичних проектів. Однак поки жоден з них не виправдав пов'язаних з їхньою практичною реалізацією очікувань. Однією з причин неуспіху слід визначити інституційну слабкість ЄС і відсутність ефективних процедур прийняття зовнішньополітичних рішень. Ускладненню партнерства сприяє питання про можливість створення нової основи загальної

зовнішньої політики ЄС в умовах нових викликів безпеки, що позначиться як на зовнішньому периметрі взаємодії, так і всередині самого Європейського союзу. Ці фактори, ймовірно, в меншій мірі, але будуть впливати і на результативність ініціатив «Східного партнерства», що потребуватиме як оновлення стратегічного формату, так й удосконалення практичних програм взаємодії.

Література

1. Buzan B., Waever O., de Wilde J. *Security: A New Framework for Analysis* / Buzan B., Waever O., de Wilde J. – Boulder, CO: Lynne Rienner Publ., 1998. – 239 p.
2. Kaldor M., Martin M., Selchow S. «Human Security: A New Strategic Narrative for Europe» / M. Kaldor, M. Martin, S. Selchow // *International Affairs*. – 2007. – 83(2) – P. 273-288.
3. Adler-Nissen, R. *Bourdieu in International Relations* / Adler-Nissen, R. – London: Routledge, 2013. – 230 p.
4. Villumsen B. Trine «Bourdieu, International relations, and European Security» / B. Villumsen // *Theory and Society*. – 2012. – 41(5) – P.451-478.
5. European Commission, «Eastern Partnership», Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – {SEC (2008) 2974}, 03.12.2008.
6. Leonard M., Wilson A. «Introduction: Protecting the European Choice», *Protecting the European Choice*, edited by Andrew Wilson, European Council on Foreign Relations (ECFR) [Електронний ресурс] / Leonard M., Wilson A. – London, July 2014. Режим доступу: http://www.ecfr.eu/page/ECFR109_EASTERN_PARTNERSHIP_AW.pdf
7. Sadowski R. *Partnership in Times of Crisis. Challenges for the Eastern European Countries' integration with Europe* / R. Sadowski // *Varsovie, Centre for Eastern Studies, Point of View*– juillet 2013. – 36. – P.51-53.
8. Fule S. *Time to show stronger, more resolute and determined Eastern Partnership* [Електронний ресурс] / S. Fule // Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-339_en.htm
9. Liberti F. «Defence Spending in Europe: Can We Do Better without Spending More?» [Електронний ресурс] / F. Liberti // *Notre Europe, Policy Paper*, 2011. – № 46. Режим доступу: http://www.notre-europe.eu/media/policy46_fliberti_en.pdf?pdf=ok
10. Delcour L. «A missing Eastern dimension ? The ENP and region-building in the post-Soviet area» / Delcour L. – *Pioneer Europe ? Testing EU's Foreign Policy in the Neighbourhood.*- Baden-Baden: Nomos, 2008. – P. 161-176.

Пугач В.Г.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Міжрегіональна академія управління персоналом*

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТМОДЕРНУ

Постмодерн докорінно змінив базові засади та принципи функціонування суспільних відносин у тому числі й політичних. В основу організації усіх сфер діяльності були покладені якісно нові пріоритети та чинники, які раніше не відігравали помітної ролі у суспільній практиці. Серед них у політичному процесі домінуюче становище посіли симулякр та деконструкція.

У сфері політики піддалися деконструкції основи демократії, зокрема, такі її складові, як вільні вибори, політична конкуренція, публічні дебати, права людини і громадянина, прозорість діяльності держави і т.п., які поступово проте, неухильно тьмяніють, а інструменти демосу – послаблюються. На думку відомого англійського філософа З. Баумана, однією з причин потрапляння демократії до «зони ризику» є «втомленість свободою», що проявляється у «тій апатії, з якою більшість з нас спостерігає за процесом послідовного обмеження з великими зусиллями завойованих громадянських прав і свобод» [1, с. 65]. Іншими словами, відбувається посилення скепсису щодо демократичних інститутів, оскільки принципи та ідеали демократії все менше мають стосунок до реального життя.

Відомий американський дослідник Д. Белл відзначає, що «демократія стійка там, де існує повага до принципу свободи та захисту прав і де громадяни можуть змінювати свою точку зору в залежності від зміни обставин і внаслідок того, що найбільш нагальними стають інші, аніж раніше, проблеми» [2, с. 15]. Відповідно, людина у демократичному суспільстві повинна мати свободу вибору, тобто мати можливість обирати із запропонованих альтернатив ту, яка відповідає її поглядам, буде задовольняти її потребам та бажанням, сприяти самореалізації. Втім, могутність сучасних ЗМІ, наступ «інформаційного Паноптикуму» – факт, який сьогодні не викликає жодних сумнівів – негативно впливає на можливості громадян незалежно орієнтуватися, свідомо, а отже, вільно обирати. Як підкреслює відомий італійський політичний теоретик Д. Дзоло, інформаційний тиск, здійснюється на підсвідомість, «який придушує критичні здібності аудиторії за допомогою ірраціональних прийомів переконання» [3, с. 9]. Його співвітчизник, видатний філософ, політолог Н. Боббіо в свою чергу наголошував, що засилля телебачення призвело до «інверсії відносин між контролюючими та підконтрольними: вузьке коло обраних контролює маси виборців, а не навпаки» [3, с. 12]. Тож, є усі підстави говорити, що встановлюється режим «постдемократичної телеолігархії, де

переважна більшість громадян не обирає і не вибирає, а залишається необізнаною та підпорядковується» [3, с. 12]. Відповідно, «суверенність політичного споживача» (Д. Дзола), тобто незалежність, раціональність та моральна відповідальність громадянина, покликаної приймати суверенні рішення щодо результату політичної конкуренції перетворюється на порожні слова, а засадниче право демократії – свобода вибору в епоху постмодернізму нівелюється.

В якості необхідної та достатньої умови для забезпечення свободи вибору визнається поліцентрична структура засобів масової комунікації, свобода друку, інформації, дискусії або політичної агітації та пропаганди. Іншими словами, йдеться про те, що вільний та усвідомлений вибір може зробити лише «інформований громадянин». Втім, багато з сучасних дослідників, зокрема, англійський політичний теоретик Дж. Кін, сходяться на думці, що розмови про «інформованого громадянина» є безкорисними кліше. «Ангажовані громадяни, чийі голови заповнені необмеженою кількістю «інформації» про «реальність»...по суті, антидемократичний ідеал, який сягає кінця ХІХ ст.» [4, с. 35]. Нині, наголошує Кін, «інформований громадянин» залишається інтелектуальним ідеалом, який, разом з тим, не релевантний епосі «комунікаційного надлишку». Сучасна епоха має потребу у «свідомих громадянах», тобто досвідчених громадянах, які знають, що вони знають не усе, і «які підозрюють тих, хто вважає, начебто знає усе, особливо, коли такі люди намагаються замаскувати свою зверхність та жадобу до влади над іншими» [4, с. 137]. Дана позиція перегукується з думкою Дзола щодо перспектив демократичних інститутів, які залежать від результату битви за фундаментальне право людини, котре може бути назване *habeas mentem* – недоторканість свідомості [3, с. 18].

Нівелювання свободи вибору – «цього символу віри демократії» (Ж. Бодріяр) в суспільстві постмодерну пов'язано й з відсутністю альтернатив. Очевидно, що вибір може вважатися осмисленим та самостійним у тому випадку, якщо він щось вирішує, якщо існує альтернатива, або певний набір альтернатив. Втім, постмодерністське суспільство характеризується однорідністю політичних пропозицій, що, як стверджує Боббіо, порушує головне правило демократії: необхідність надавати виборцями «дійсно альтернативні» політичні пропозиції. Крім того, політичний продукт стає невизначеним. Невизначеним настільки, що він ніяким чином не сприяє виникненню жодного «відчуття реальності», а отже й почуття відповідальності, яке здатне зробити вибір громадянина раціональним та вільним. На цій обставині наголошує, зокрема, Кін, який вказує на те, що переважна більшість політичних акторів обирають «тактику хамелеону», тобто вироблення туманної та гнучкої політики, проголошення загальних тверджень щодо гуманності та турботи про добробут нації з єдиною метою – залучення на свій бік якомога більшої кількості виборців. Збереження невизначеності та гнучкості є вигідним

для політиків, адже занадто конкретні пропозиції роблять їх вразливими для критики, надаючи додаткову зброю у руки політичних опонентів. Відтак, політична конкуренція нагадує англійському досліднику, «перегони на трьох ногах» – пропонуються політичні програми та платформи, які майже тотожні програмам та платформам опонентів, а розбіжності простежуються лише у деталях [5, с. 186-189]. Тож, зовні «динамічно розвиваючись», забезпечуючи зростання добробуту мас та вдосконалення умов їх повсякденного буття, постмодерністське суспільство насправді залишається незмінним, статичним. Усі «перетворюючі проекти» спрямовані на збереження цієї системи у тому вигляді, в якому вона перебуває, у статичній рівновазі та стійкості. Порушити цю «хитку рівновагу» могло б революційне слово або дія, втім в постмодерністському суспільстві цього не відбувається, і перш за все завдяки ЗМІ, які «у будь-яку хвилину готові «люб'язно» перехопити в авангарду (у тому числі й політичного) революційну ініціативу й розтратити її на безглузду віртуально-ігрову розвагу, конвертувавши революцію у певне шоу» [6]. Відтак, політична конкуренція, що має місце в сучасному постмодерністському суспільстві, вже не гарантує свободу політичного вибору, оскільки виборцям не пропонується спектр диференційованих політичних альтернатив, між якими можна зробити значимий вибір. Подібну ситуацію сучасний російський дослідник І. Джохадзе характеризує як «свободу без вибору». «Звичайно, – зазначає І. Джохадзе – у демократичному суспільстві людина відчуває себе вільною, але це не справжня свобода – не свобода вибору. В сучасному демократичному суспільстві людина ніколи не буває у справжньому сенсі вільною, тому що вона ніколи не обирає» [6].

Сальдуючи вищезазначене наголосимо, що завдяки здатності нав'язувати суспільству цінності, теми, гідні суспільної уваги та обговорення; формувати власну реальність та нав'язувати її як єдину соціально-політичну, невразливу до інших альтернатив, сучасні ЗМІ монополізували право на вільний політичний вибір. Тим самим вони позбавили членів політичної спільноти можливості «мислити за себе». За таких умов громадянин епохи постмодерну дедалі більше маргіналізується, втрачає статус головної дійової особи у політичному житті. Єдина роль, яка йому відводиться – періодичне вкидання бюлетенів, де дана процедура використовується лише з метою регулювання сили еліт, а не для здійснення вибору між ними.

Література

1. З. Бауман От агоры к рынку – и куда потом?/ Бауман З. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / Иноземцев В.Л. (ред.). Центр исследований постиндустриального общества? Вступ. статья В.Л. Иноземцева. – М.: Издательство «Европа», 2010 – с.55 – 72
2. Д. Белл Демократия и права: великая дилемма нашего времени / Белл Д. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века

Иноземцев В.Л. (ред.). Центр исследований постиндустриального общества? Вступ. статья В.Л. Иноземцева. – М.: Издательство «Европа», 2010 – С.13-26.

3. Дзоло, Д. Демократия и сложность: реалистический поход / пер. с англ. А.А. Калинина (предисловие, гл. I – IV), Н.В.Эдельмана (гл. V, заключение), М.А. Юсима (предисловие к русскому изданию); Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.

4. Кин, Дж. Демократия и декаданс медиа [Текст] / пер. с англ. Д. Кралечкина; под. науч. ред. А.Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.

5. Кин, Дж. Демократия и гражданское общество [Текст] / пер. с англ.; Послел. М.А. Абрамова. – М.: Прогресс-Традиция, 2011. – 400 с.

6. Джохадзе И. Массовое общество и демократический тоталитаризм: свобода без выбора [Электронный ресурс] Режим доступа: www.ruthenia.ru/logos/number/2001_5_6/04.htm

Романюк Н.А.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму

Львівський національний університет імені Івана Франка

Романюк Р.Й.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИЗНАЧАЛЬНІ БЕЗПЕКОВІ ТРЕНДИ ДЛЯ СУЧАСНОГО СВІТУ

З погляду не лише теорії, але й політичної практики, безпека сьогодні є процесом, станом, бажаною перспективою, політичним завданням тощо. Розглядаючи сучасну безпеку, слід, насамперед, зосередитися на актуальних (мега)трендах, які визначають характер її розгортання. Часто ці тренди є взаємосуперечливими, що вказує на єдність і боротьбу протилежностей у безпекових процесах сучасності.

Тренд 1. Гуманізація (головний тренд).

Раніше зовнішня політика й політика безпеки розглядалася як «щит республіки» (У.Ліппман) [4] від небезпек ззовні. Це відповідає логіці реалістів: якщо держава опиняється під загрозою, то в аналогічну ситуацію потрапляє усе суспільство. Безпека держави є первинною, а безпека особи – вторинною, якщо остання взагалі набуває релевантного значення.

Сьогодні безпека, насамперед, стосується особи і зводиться до непорушності її основних свобод. Якщо й можна стверджувати про існування взаємозв'язку між безпекою держави і безпекою особи, то лише у тому, що безпеку особи досі не можна гарантувати без державних чи квазідержавних (у випадку інтеграційних об'єднань) механізмів. Оскільки існування держави *per-se* розглядається не як самоціль існування людських спільнот (ліберальна логіка), безпека особи латентно позиціонується «вище» за безпеку держави. Це можна вважати викликом для етатизму.

Тренд 2. Демократизація (похідний тренд).

Тісно пов'язана з першим трендом. Фактично безпека особи мислима лише в умовах демократії. Розширення участі осіб у публічному житті сприяло гуманізації питань безпеки. З іншого боку, з огляду на специфічні сучасні загрози (зокрема, тероризм), що мають наддержавний характер, проблематика демократизації набирає релевантного значення в контексті визначення прийнятних меж втручання держави в особисту безпеку з метою її ж забезпечення для власних громадян (міграційні обмеження, прослуховування підозрілих осіб, посилення поліцейних функцій тощо). Це можна вважати викликом для демократії.

Тренд 3. Інтеграція (похідний тренд).

Пов'язана з гуманізацією й демократизацією. Якщо гуманізація стосується зростання вимог й очікувань суспільства щодо обсягів забезпечення суспільних благ (зокрема, безпеки особи) з боку держави, то демократизація дає змогу державі «задовольняти» ці збільшені очікування громадян за рахунок об'єднання з іншими державами. Відтак, інтеграція неминуче відбувається лише на основі спільних демократичних цінностей. Готовність захищати ці цінності як всередині, так і назовні у контексті забезпечення безпеки можна розглядати як виклик для інтеграції.

Незважаючи на тісний взаємозв'язок, вищезазначені тренди демонструють певні суперечності.

- **Гуманізація vs етатизм** – вказує на ступінь, до якого індивіди здатні реінтерпретувати власні свободи (в т.ч. особисту безпеку) на користь «щита республіки».
- **Етатизм vs демократія** – ілюструє здатність індивідів до обмеження власних свобод задля забезпечення особистої безпеки з боку держави.
- **Демократія vs інтеграція** – свідчить про здатність індивідів до узгодження власних збільшених очікувань (зокрема, безпекових) з необхідністю враховувати наслідки інтеграції для особистої безпеки й безпеки держави.

Наведені бінарні суперечності є, до певної міри, спрощенням. Вони ілюструють основні дилеми, з якими стикаються (пост)модерні спільноти, і які мають безпосередній вплив на безпекові процеси. Примітно, що ці дилеми стосуються не лише питань, які умовно можна зарахувати до внутрішньої

сфери функціонування суспільств (держави чи інтеграційного об'єднання), але й зовнішнього виміру їхнього буття.

Фактично існування вказаних дилем вказує на сучасну конвергенцію внутрішнього і зовнішнього – тобто цілісність процесів забезпечення безпеки від локального до глобального рівнів. Зокрема, проблема мігрантів та тероризму в сучасній Європі хоч і стосується позірно лише сфери внутрішньої політики держави/ЄС, однак насправді має виразний зовнішній/міжнародний вимір. Питання боротьби із зовнішніми загрозами (самопроголошена ІДІЛ, агресія РФ щодо України) впливають не лише на характер діяльності держави/ЄС у міжнародному середовищі, але й спричиняють прямі наслідки для їхньої внутрішньої політики.

Сьогодні гуманізм немислимий поза демократичним розвитком, уявлення про державність тісно пов'язані з демократією, а співпраця демократій майже неодмінно передбачає не лише кооперативну поведінку, але й інтеграцію. Відтак проілюстровані трендами суперечності слід розглядати не стільки як «виклики», скільки як «можливості» сучасного міжнародно-політичного розвитку. У цьому контексті «можливість» трактуємо як своєрідний «емансипаційний потенціал» (Е. Лінклейтер) [3, с. 198], який, з огляду на властиві йому внутрішню єдність і боротьбу протилежностей, здатний забезпечити позитивну динаміку визначеної ситуації, у цьому випадку, – безпекової.

Сприймаючи як факт існування беззаперечного прогресу ліберальних суспільств, насамперед, у сфері забезпечення людських прав і гуманізму, слід, водночас, розуміти не лише його цінність, але й принципи відтворення й поширення. Це здійснює безпосередній вплив на розгортання безпекових імперативів як всередині, так і назовні окремих спільнот/держав/інтеграційних об'єднань. Так, не підлягає сумніву, що окремі спільноти чи держави, з власними системами цінностей, що «раптово» з'явилися у порядку денному світової політики (Аль-Каїда, ІДІЛ, РФ тощо) й негативним чином вплинули на безпекове середовище, не є втіленням «гіршої динаміки» чи «відставання» з огляду на прискорення глобалізаційних процесів у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Такі спільноти, радше, унаочнюють відсутність у них суспільного, насамперед, ідейного прогресу ще з більш віддалених часів. Природу таких спільнот, на наше переконання, влучно і, водночас, вичерпно відображає визначення екс-чемпіона світу з шахів, а нині політика Г. Каспарова – «*the time travelers*» [2].¹

Фактично, сучасну ситуацію, в якій опинився ліберальний глобалізований світ західного зразка, можна змалювати уявною сутичкою круїзного туристичного лайнера ХХІ ст. з піратською шхуною ХVІІІ ст. Дилеми щодо поваги прав людини, права на самооборону тощо, які супроводжуватимуть

---

¹ Подорожні в часі – англ.

розвиток цієї драматичної ситуації, унаочнюють неспроможність «прогресу» забезпечити миттєве й ефективне заперечення суспільних паттернів, які здавалося б, були давно подолані [1, с. 55-58].

Отож, висновки, до яких можемо прийти, аналізуючи проблематику міжнародного тероризму, російської агресії проти України, діяльності ІДІЛ чи біженців у Європі тощо з погляду потреб безпеки, можна узагальнити наступним чином.

По-перше, сучасний міжнародно-політичний розвиток вимагає визначення параметрів демократичної політики західних суспільств, насамперед, – прийнятних і неприйнятних меж відкритості щодо конкурентних ціннісних систем. Визнання такої потреби мусить, **по-друге**, сприяти поширенню переконання, що ліберальна демократія не володіє самодостатньою асиміляційно-цивілізаційною силою, навіть у межах західного світу. Якщо позиціонувати її, як визначений щабель суспільно-політичного розвитку то, **по-третє**, слід визнати не лише доцільність поширення демократії за межами т.зв. «демократичних зон»¹, але й необхідність захисту наявних демократичних здобутків всередині них. Останнє пов'язане з неминучістю «прив'язки» демократії до особливостей розгортання політичних процесів у межах спільнот-носіїв, які необов'язково диференціюються в національно-державних кордонах. Зокрема, ЄС можна розглядати як таку демократичну спільноту. На зміну «демократичному інтернаціоналізму» має прийти «демократичний націоналізм», причому «націоналізм» слід розуміти широко – як контроль власного демократичного розвитку окремими спільнотами та їхніми об'єднаннями з огляду на взаємодію з «рештою» світу.

Література

1. Романюк Р.Й., Романюк Н.А. Гегемонічна (ре)структуризація сучасної міжнародної системи: онтологічний статус США. // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч 1: 3б. Матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (15.05.2015, м. Львів) / упоряд. Калитчак Р.Г., Зазуляк З.М. – Львів, 2015. – 476 с. – С.55-58.
2. Kasparov, G. The Global War on Modernity. – 20.01.2015. – Доступний з: <http://www.wsj.com/articles/garry-kasparov-the-global-war-on-modernity-1421800948>.
3. Linklater, Andrew. The Transformation of Political Community. Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era. – Cambridge: Polity Press, 1998. – P. 198.
4. Lippmann, Walter. U. S. Foreign Policy: Shield of the Republic. – Boston: Little, Brown and Co., 1943.

---

¹ Примітка. Термін запозичено з теорії демократичного миру.

Рябой Ю.О.

старший викладач коледжу

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ

У контексті вище зазначеного варто підкреслити, що політичний плюралізм найбільш адекватний суспільству, у якому домінує середній клас, який володіє в цілому задовільним статком, що має освіту, яка дозволяє кожному бути досить автономним у реалізації права вибору. Навіть у тих, хто не відноситься до груп фінансово самостійних і не має достатніх ресурсів для підтримки своїх лобістів, все-таки є можливість періодично брати участь у виборах і впливати на формування вищих органів влади.

Саме тому формування середнього класу є одним із ключових моментів у системі реформування суспільно-політичних відносин у напрямку їх плюралізації.

Варто зауважити, що середній клас вважається базовою основою суспільства майже в усіх високорозвинутих державах світу. Адже саме представники даного класу здійснюють значний внесок у тенденції економічного зростання та стимулюють розвиток демократичних засад управління та врядування. Послаблення демократичних засад у розбудові нашої держави значною мірою є наслідком прорахунків у реформуванні механізмів влади та управління, загостренням політичної боротьби, практично знищенням середнього класу.

У розвинутих країнах Заходу середній клас становить категорію переважно добре матеріально забезпечених людей, до яких належать не лише середні та дрібні підприємці, але й наймані працівники, державні службовці, високооплачувані робітники та ін. Водночас, слід підсумувати, що в українському суспільстві середній клас як суб'єкт бізнесу ще досі не володіє достатніми можливостями та стимулами для свого прогресивного розвитку. З цих причин, надзвичайно важливим завданням постає саме створення умов для динамічного розвитку середнього класу, що, окрім всього іншого, є важливим фактором у процесі подолання бідності та вирішення важливих соціально-політичних і економічних питань.

Становлення ефективного та дієвого середнього класу в українському суспільстві, його зміцнення виступає у якості політичного та гуманітарного замовлення суспільства.

У таких посткомуністичних країнах як Польща, Чехія, Латвія, Литва, Естонія існує середній клас за всіма параметрами та ознаками, які є загальноприйнятими як у політологічній науці, так і в офіційній статистиці.

Порівнюючи з цими країнами, в Україні немає середнього класу, бо до нього можна віднести лише близько 6-8% населення України [3, с. 67-68].

На сучасному етапі в Україні утвердилося два основних підходи до характеристики даної проблеми, серед них позиція А. Пуу про те, що «в країні немає сформованого середнього класу, оскільки немає для цього соціально-економічних передумов» [5, с. 61]. Інша позиція, репрезентована К. Бородюком, навпаки, узагальнює, що «в країні вже сформувався середній клас, але нечітко визначені його масштаби та категорії населення, які реально можуть бути віднесені до нього за всіма ознаками» [1, с. 120]. Спільним узагальнюючим елементом в цих поглядах є припущення про досить важливе значення формування потужного середнього класу в українському суспільстві як «стабілізатора» політичного розвитку.

Варто також відмітити, що до середнього класу переважно відносяться індивіди, які не лише з точки зору статусу та високого матеріального положення відповідають характеристикам середнього класу, скільки за наявним значним індивідуальним потенціалом. Прикладами цього можуть бути молоді люди, які здатні знаходити шляхи та можливості «виживати» та ефективно реалізовуватись у конкурентному середовищі, а також ставлять перед собою перспективні цілі та сміливо втілюють їх у життя. Негативною тенденцією в даному контексті виступає те, що представники середнього класу нині масово емігрують за кордон, оскільки вони практично не бачать шансів та умов для ефективної самореалізації в Україні. Таким чином, потенційний середній клас сьогодні масово емігрує з українського простору. Показово, що ці індивіди за кордоном у більшості випадків досягають неабияких успіхів, миттєво адаптуючись і включаючись до середнього класу Польщі, Німеччини, Франції тощо.

Слід відзначити, що саме середній клас вважається основною передумовою політичної стабільності у суспільстві та головним ланцюгом у досягненні політичних компромісів та суспільної злагоди. Адже його представники не полюбують революцій, яким характерні радикалізм та екстремізм. Даний клас є стрижнем провідних соціокультурних і політичних відносин у соціумі. Водночас відсутність даного стрижня перетворює країну на нестабільну і невизначену [2, с. 147].

Процес становлення та розвитку середнього класу тільки набуває свого розвитку і в часи економічної кризи проходить під впливом факторів, що обмежують його інтенсивність, оскільки у структурізації спостерігається подальше двополосне розшарування на багатих і бідних, що не допомагає у створенні відповідних умов для плюралізації і одночасно гармонізації суспільно-політичних відносин.

Варто зауважити, що задля формування дієвого середнього класу досить вагоме значення має удосконалення механізмів залучення іноземних інвестицій до вітчизняної економіки, а також створення необхідних умов для повернення «вивезеного» капіталу. Особливу роль у цьому процесі відіграватиме

багатоукладність національної економіки, як основа плюралізації суспільно-політичних відносин.

У цілому функціонування державного регуляторного механізму в Україні на сьогоднішній день не відповідає загальним вимогам рівню та якості життя, який можна було б назвати достатнім. Більше того, формування загальних стратегічних засад становлення середнього класу характеризується недостатньою узгодженістю та єдністю, замкнутістю ключових державних інститутів на виконанні власних завдань, що часто не повною мірою відповідають пріоритетам формування стабільного середнього класу [4. с. 11].

У свою чергу, боротьба інтересів класів (насамперед, еліти та середнього класу) та обумовлена її перебігом політична конкуренція мають відбуватися у певних процедурних рамках, на підставі визнання легальних «правил гри» і пом'якшуватися загальнонаціональним базовим консенсусом із засадничих питань суспільного буття. Якщо ці умови не виконуються, то демократичний плюралізм стає джерелом конфліктності, дестабілізації та авторитаристських ризиків.

Література

1. Бордюк К.В. Громадянське суспільство: чинники формування: зб. наук. праць / К.В. Бордюк // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 1 (5). – С. 108-122.
2. Валевський О. Державна політика в Україні : монографія / О. Валевський. – К.: НІСД, 2001. – 242 с.
3. Герасимов О. Середній клас в Україні: майбутнє народжується сьогодні: зб. наук. праць / О. Герасимов // Стратегії соціально-економічного розвитку: держава, суспільство, особистість. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2005. – С. 118–124.
4. Кудряченко А. Ідея правової держави в контекст її європейської інтеграції України / А. Кудряченко // Віче. – 2010. – № 16. – С. 9–16.
5. Пую А. Концепция политического плюрализма: Генезис и содержание проблемы: учеб. пособие / А. Пую. – СПб., 1994. – 527 с.

Солоневич О.В.
студентка IV курсу
Національний університет «Львівська політехніка»
Науковий керівник: Колесницька Н.М.
кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації
Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

У професійних колах прийнято сприймати ментальність та специфіку країн Латинської Америки як такі, що суттєво відрізняються від Європейських. Латинська Америка схильна наслідувати традиції та звички Заходу, тому часто сприймається як продовження західної цивілізації.

Здатність країн впливати на перебіг міжнародних відносин називають геополітичним статусом країн. Важливість держави на міжнародній арені залежить від комплексу внутрішніх (цивілізаційних, економічних, соціальних, культурних) і зовнішніх факторів. Більшість країн Латинської Америки займаються експортом декількох видів сировини, від чого безпосередньо залежить її добробут [1].

Цікавим є той факт, що політична культура країн Латинської Америки найбільше подібна до української. У той час, як європейський устрій є занадто раціональним, а азійський – деспотичним, Латиноамериканський регіон переживав такі ж зміни політичних режимів, як і наша держава.

Довгі роки корупції та безпомічності виснажили країни цього регіону. Після цього до влади прийшов деспот, заявивши, що спроможен підняти країну на якісно новий рівень, а насправді ж погіршує ситуацію, віддає керівні посади своїм родичам, монополізує фінансово-промислові ресурси та бізнес країни та складає план подальшої експлуатації ресурсів і народу.

Країни Латинської Америки зіткнулися із режимом, який панував в СРСР: коли найсміливіші та найактивніші представники народу почали йти проти монополіста влади та запитувати про невиконані обіцянки, очільники країни почали придушувати подібні дії, вводити цензуру, обмежувати права та свободи громадян та проводити масові репресії. Це, звичайно, викликало хвилю обурення серед населення та міжнародної спільноти. Після подібних дій, підтримка диктатора падає як всередині країни, так і закордоном.

Найактивнішим учасниками народної революції стають збіднілі олігархи та очолює парламентська опозиція [2].

Парламентська опозиція, зрештою, втілює свої ідеї в життя. До влади приходять її представники, які, маючи зв'язки з місцевими фінансистами, можливість збагачення яких обмежувала диктатура, змінюють режим правління на псевдodemократичний, який, як і попередній, пронизаний тотальною

корупцією, іноземними монополіями, розквітом кримінальних авторитетів та бандитизмом.

Таким чином, Латинська Америка опинилася в замкненому колі: при диктатурі руйнують країну та обкрадають людей диктатор та його прибічники, при демократії – депутати, бізнесмени та іноземні монополісти. Подібні форми управління державою пререслідують країну вже понад двісті років.

Найбільший вплив даної системи відчула Бразилія. Хоча, звичайно, ця модель притаманна і Аргентині, і Венесуелі і Мексиці, і Нікарагуа та іншим країнам регіону [3].

На початку ХХ ст. владу поступово захоплюють олігархи, що здобули свої кошти завдяки експорту кави, та формується «олігархічна республіка». Основним гаслом перевороту 1930-го року було зміна виборчої і політичної системи та розширення доступу до влади ширших верств населення.

Перед черговими виборами, кандидати на пост голови держави оголосили надзвичайний стан в країні, посилаючись на нестабільність в країні та активну діяльність сепаратистських угруповань

Згодом, на основі ідеологій європейських фашистських режимів було створено та затверджено нову конституцію.

Лише після II світової війни громадяни країн Латинської Америки отримали можливість самостійно обирати на чесних виборах управлінців. Найчастіше ними виявляються бізнесмени, які обмежують владу президента, прагнучи безперешкодно розпоряджатися ресурсами країни.

На фоні високого рівня інфляції, надмірної розмежованості на лівих і правих, що тривало два роки, країна почала ставати занадто нестабільною. Саме тому Латиноамериканський регіон зіткнувся із серйозною економічною кризою.

Політичний режим 1964-1985 років відрізнявся авторитарністю, та обмеженням прав і свобод бразилійців. У 1984 році по всій країні прокотилися демонстрації на користь проведення прямих президентських виборів і у 1985 року Колегією виборців президентом був обраний Танкреду ді Алмейда Невіс, який провів демократизаційний курс.

Сьогодні Бразилія запускає ракети в космос, розвиває промисловість, готується увійти до числа світових лідерів, однак звичайні середньостатистичні бразилійці усього цього добра не бачать, живучи у трущобах Ріо-де-Жанейро чи Сан-Паулу. Бразилія переживає черговий етап «демократизації», тобто псевдodemократичного корупційного олігархічного правління, період завершення якого пришвидшує невдоволення народних мас [4].

Таким чином, еволюція політичних систем практично всіх країн цього регіону відбувається за єдиною схемою: корумпована псевдodemократія – диктатура – корумпована псевдodemократія, а геополітичний статус країн Латинської Америки визначає ресурсна економіка як результат їх колоніального минулого і відсталості.

Література

1. Латинська Америка: статус в геополітичних концепціях та можливості повернення на геополітичну арену. Дата доступу: 14.09.2016. Режим доступу: <http://studies.in.ua/shpora-geopolitika/2430-67-latinska-amerika-status-v-geopoltichnih-koncepcyiah.html>
2. Ліберально-авторитарний коловорот: Латинська Америка і Україна. Дата доступу: 14.09.2016. Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/liberalnoavtorytarnyy_kolovorot_latynska_ameryka_i_ukraina_147154.html
3. Многообразие политической жизни Латинской Америки. Дата доступу: 14.09.2016. Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140227/217945499.html>
4. Латинська Америка в сучасному світі: основні тенденції розвитку. Дата доступу: 14.09.2016. Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/2945/2906>

Яковлев Д.В.

*доктор политических наук, профессор,
декан факультета психологии, политологии и социологии
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ПОЛИТОЛОГИИ ПОСТКОММУНИЗМА

Исследование политических преобразований в постсоветских странах требует не только изучения теорий демократического транзита. Сегодня политология посткоммунизма творчески использует концепции, которые являются альтернативными по отношению к теориям демократизации и линейного перехода от авторитаризма к демократии. В ряду авторов, которые предлагают именно такие концепции особо следует отметить А. Зиновьева, М. Олсона, др. Их работы носят методологический характер, в них также идет речь о необходимости обратиться к исследованиям отношений в советской системе, которые являются предпосылками преобразований современного социума. Прежде всего, это произведения А. Зиновьева «Коммунизм как реальность» (теория и методология исследования «коммунизма как реальности» и посткоммунистического общества), М. Олсона «Логика коллективного действия: преодоление коммунистических и капиталистических диктатур» (логика индивидуального и коллективного действия), работы Е. Головахи о «патологиях постсоветского общества».

В начале 90-х годов XX столетия в отечественной политической науке сформировалось отдельное влиятельное направление – «Политология посткоммунизма». Его основатели на страницах журнала «Политическая мысль» представили результаты исследований эпохальных изменений, которые

происходили в начале 90-х годов прошлого века в посткоммунистических (прежде всего – постсоветских) странах.

Именно в рамках методологического направления «Политологии посткоммунизма» сформировалась система рациональной аргументации относительно возможностей и препятствий в осуществлении политических преобразований. В частности, речь шла о необходимости демократизации партийной политики, избирательных кампаний, рационализации внутренней и внешней политики (Е. Быстрицкий, Н. Томенко, Дж. Мейс, А. Дергачев, др.) и усиления внимания политологов к фундаментальным историческим, культурным и социальным предпосылкам политических преобразований в Украине (В. Полохало, С. Макеев, Е. Головаха, О. Белый, др.).

Проблемы, которые находились в фокусе «политологии посткоммунизма» сохраняют свою актуальность и значимость на протяжении всех 25 лет запутанных событий и неоднозначных преобразований в Украине.

Политические преобразования советской системы в Украине породили не только разочарование общества в элитах (свидетельство тому – постоянный низкий уровень общественного доверия к власти), но и сомнения относительно методологии реформ. Преодолеть их – одна из главных задач политической науки. В конце XX – начале XXI века политическая наука стала интеллектуальной дисциплиной, которая способна предлагать модели развития стран и отдельных регионов. Существующие политологические подходы к анализу посткоммунистических обществ предполагают критическую установку относительно советского прошлого и попытки понять новые/старые правила, которые находятся в основе деятельности коллективных и индивидуальных политических акторов. Значимость политологии для политических преобразований измеряется количеством и качеством актуальной информации, которая позволяет элитам сделать выбор.

Коэффициент полезного действия политической науки в процессе преобразований будет напрямую зависеть от рационального ответа на следующие вопросы.

Во-первых, способна ли политическая наука выработать механизмы эффективной защиты от «политизации» научных теорий, их использования в качестве политического оружия в руках политиков с целью оправдания собственных или партийных амбиций, что имело место в советский и постсоветский период? Такая опасность все еще сохраняется из-за включенности экспертов в политические и общественные отношения. Более того – мы часто оказываемся в эпицентре бурной политической жизни страны.

Во-вторых, готовы ли представители политической науки к междисциплинарным исследованиям? Также для выработки адекватной методологии посткоммунистических преобразований необходимо расширить исследовательские горизонты политической науки и включить в предметное поле культуру и ценностную сферу. Объектами изучения политологии

посткоммунизма должны стать не только органы государственной власти и действия политиков, но и неполитические акторы, представители социальных и социокультурных групп, идентичностей, миров.

В-третьих, необходимо сохранить рациональность политологии, как отличительную характеристику научного знания и познания политики. Ведь именно рациональность политической деятельности составляет основу европейской цивилизации.

В-четвертых, насколько важно наличие/отсутствие в политической науке «мейнстримной» теории? Сохранение и даже расширение влияния рациональности неизбежно приведет к выделению нескольких конкурирующих научных школ/групп. А впоследствии – к их столкновению. При этом нужно помнить максимум научных дискуссий: «Пусть гибнут идеи, а не люди»! (К. Поппер). Сегодня некоторые политологи испытывают затруднения и с ответом на, казалось бы, очевидный вопрос: «К какой теории Вы лично себя относите?». Одной из главных причин такого положения вещей выступает не только отсутствие в политической теории «мейнстрима» (общепринятой и признанной теоретической школы), но даже и намек на какую-либо борьбу за это место среди представителей разных политологических школ. Такая ситуация кардинально отличается от экономической науки.

Пятое. Способна ли теория политического выбора предложить хорошую методологию принятия решений для посткоммунистических элит в условиях преобразований и побороться за статус «мейнстрима» в политической науке? Методологическую основу теории выбора формируют положения утилитаризма относительно действий индивидуального актора, как отправной точки политического анализа и дедуктивный метод исследования. Одним из главных стал тезис о конфликтности взаимодействия акторов, которая обусловлена попыткой каждого максимизировать собственную выгоду за счет других. Представители теории рационального выбора К. Эрроу, Дж. Бьюкенен, М. Фридман, Дж. Вальдфогель, Э. де Сото, Г. Таллок, М. Олсон считают, что политический процесс предполагает рациональное формулирование цели общественного развития. Из этого следует необходимость поиска наиболее эффективных средств ее достижения, калькуляции затрат и выгод от реализации определенной стратегии, учета поведения других акторов и оценки ситуации в целом.

И все-таки для того, чтобы предложить хорошую исследовательскую программу теории выбора чего-то не хватает. На мой взгляд, недостает внимания именно к специфике посткоммунистических обществ и пониманию внутренней логики процессов на посткоммунистическом пространстве. То есть, если перефразировать А. Зиновьева, принятия факта существования «коммунизма»/«посткоммунизма» как реальности». Как специфической реальности, отличной от других стран.

То есть, посткоммунистическая ситуация выбора характеризуется собственной спецификой. Эта ситуация возникает в уникальных условиях перехода от одного общественного состояния к другому. При этом не существует консенсуса среди элит относительно демократии как цели этого перехода. Наоборот, под прикрытием демократической риторики время от времени предпринимаются попытки (вос)создать режим «Посткоммунистического неототалитаризма» (термин В. Полохала). Для этого используется инерция прошлого, а современный тип посткоммунизма предстает как следствие эволюции советской политической системы с интенцией поиска элитами оптимальной для них модели «нового тоталитаризма».

Демократические преобразования с точки зрения теории выбора – это следствие планирования, создания и действия соответствующих юридических норм и политических институтов. Демократия и рынок не возникнут в посткоммунистических странах в результате естественного, свободного от вмешательства структурирования политического пространства. В процессе преобразований при помощи методологии выбора представляется возможным решить задачи, поставленные М. Олсоном для посткоммунистических обществ, а именно: определить национальный интерес как процесс согласования индивидуальных и групповых интересов; принимать решения в условиях темпорального дефицита информационного общества на основе выбора одной из двух альтернатив; создать условия для справедливого распределения благ путем повышения мотивации граждан к участию в политической и общественной жизни.

Таким образом, в «Политологии посткоммунизма» речь шла о связи с советской эпохой, была представлена достаточно развитая система рациональной аргументации относительно необходимости выбора модели перехода от посткоммунистической политики к демократическому взаимодействию. Задача преодоления советского наследия остается актуальной и для современной методологии выбора.

Яровая Л.В.

*доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой
административного и уголовного права
Национальный университет «Одесская морская академия»*

ЕВРОПЕЙСКОЕ СОЦИАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЕС

Реально развиваться европейская социальная политика начала в 80-е годы прошлого столетия. В этот период правовая база социальной политики ЕС была расширена благодаря принятию двух важных документов – Единого европейского акта в 1986 г. и Хартии основных социальных прав трудящихся Сообщества в 1989 г. Если первый знаменовал собой новый подход к гармонизации национальных законодательств и приведению их в соответствие с правом ЕС, то второй, не имея юридической силы, обозначил главные цели социальной политики Европейского Союза.

Единый европейский акт 1986 г. (ЕЕА) предусмотрел правила гармонизации стандартов в области защиты здоровья и безопасности на рабочем месте с использованием квалифицированного голосования в Совете. На сессии Европейского совета в Ганновере в 1988 г. была подчеркнута важность социального измерения для реализации программы создания ЕВР.

В декабре 1989 г. в Страсбурге на саммите Европейского Союза 11 государств-членов (за исключением Великобритании, где премьер-министром была консерватор М. Тэтчер) подписали предложенную Комиссией Хартию основных социальных прав трудящихся (Социальную хартию.). Она содержала список из 47 акций в целях утверждения социального измерения программы реализации ЕВР. Были зафиксированы такие положения, как право на труд в любом государстве-члене; право на справедливое вознаграждение за труд; право на улучшение условий жизни и труда; право на социальную защиту в соответствии с правилами, применяемыми в отдельных государствах-членах; свобода объединений и коллективных переговоров; право на профессиональную подготовку; равное обращение с мужчинами и женщинами; право на информирование, консультации и участие в управлении; право на охрану здоровья и безопасность на рабочем месте; защита детей и подростков; право престарелых на достойные жизненные стандарты; интеграция инвалидов в общество и трудовую жизнь. В целом, Хартия не расширила компетенции Сообщества в социальной сфере. Однако Комиссия представила ряд законодательных предложений в рамках программы социальных действий, которая была опубликована еще до принятия Хартии. В этой программе предлагались коммунитарные действия в социальной сфере. Комиссия руководствовалась тремя принципами: subsidiarity, разнообразия систем культур и национальной практики и содействия конкурентоспособности

предприятий. Для введения в действие положений Хартии и программы были необходимы изменения институционального порядка и расширение законодательной базы в социальной сфере. Для этого следовало внести изменения в Римский договор.

Именно в Хартии отразилась попытка прописать единую Европейскую социальную модель.

В феврале 1992 г. в Маастрихте был подписан договор, учреждающий Европейский Союз. Этот документ стал этапным для социального измерения. Особенностью Договора стало признание коммунитарной социальной политики. Договор и его приложения – Соглашение о социальной политике и Протокол о социальной политике – предусматривали ряд изменений институционального характера и определяли поле действий Союза в социальной сфере. В основном тексте Договора имелись разделы, относившиеся непосредственно к социальной области: раздел VIII «Социальная политика, образование, профессиональное обучение и молодежь» и раздел XIV «Экономическое и социальное сплочение». В Соглашении особое место отводилось социальному диалогу между предпринимателями и трудящимися как одному из важных инструментов социальной политики. Статья 7 Соглашения предусматривала составление Комиссией ежегодного доклада по социальным вопросам и представление отчета в Европейский парламент, Европейский совет и Экономический социальный комитет. За Европейским парламентом оставалось право привлекать Комиссию для составления докладов по особым проблемам, касающимся социального положения трудящихся.

С введением в действие Договора о Европейском Союзе коммунитарная Европа получила в свое распоряжение все базовые элементы, необходимые для обеспечения европейского социального законодательства. Оно позволяло при осуществлении экономических задач, связанных с созданием единого внутреннего рынка, защищать социальные права граждан.

В Зеленой книге по европейской социальной политике «Европейская социальная политика, размышления для Союза» (1993 г.) и двух Белых книгах (Белая книга о росте, конкурентоспособности и занятости: вызовы и пути для вхождения в XXI век (1993 г.) и Белая книга: Европейская социальная политика. Перспективы для Союза (1994 г.) определены задачи социальной политики. «Белая книга о росте, конкурентоспособности и занятости: вызовы и пути для вхождения в XXI век» посвящена поиску средств сокращения негативных явлений, связанных с безработицей. В Зеленой книге «Европейская социальная политика, размышления для Союза» делается вывод о том, что осуществление социальной политики несовместимо с идеей ограничения социального прогресса ради усиления конкурентоспособности экономики. В Белой книге «Европейская социальная политика. Перспективы для Союза» впервые была проанализирована сущность понятия «Европейская социальная модель», в основе которой, как указывалось, лежат общие и понятные для всех

граждан ЕС ценности. В их числе демократия и права личности, свободная рыночная экономика, равенство возможностей для каждого, благополучие и социальная защищенность для всех, сплочение и солидарность.

Все это, в частности приобретающий в последние годы особое значение принцип солидарности и социального сплочения, определяет сегодняшний вариант единой Европейской социальной модели, которую необходимо реализовать для успешного строительства «Европы будущего». Главным притягательным моментом данной модели считается то, что она призвана обеспечить защиту интересов самых разных групп и слоев общества, не ограничиваясь поддержкой наиболее обездоленных [1].

Вся дальнейшая деятельность Европейского Союза в социальной сфере опиралась на стратегические положения, содержащиеся в вышеуказанных документах, которые до настоящего времени остаются наиболее содержательными в концептуальном плане документами ЕС по социальным вопросам.

В июне 1997 г. в Амстердаме состоялось заседание Европейского Союза, на котором его участники подтвердили курс на создание социальной Европы, а социальная политика была признана одним из важнейших направлений деятельности ЕС.

Саммит подтвердил приверженность основным социальным правам в том виде, как они были определены Европейской социальной хартией 1961 г. и Хартией основных социальных прав трудящихся 1989 г. [2]. Социальная хартия, которая гарантирует главные социальные права, отразила стремление и политическую волю стран-участниц построить в рамках Европейского Союза социально ориентированное общество и положила начало осуществлению новой социальной стратегии, осуществляемой коммунитарными институтами – Европейским социальным фондом, шестью постоянными комитетами по конкретным направлениям социальной политики, трехсторонним Комитетом по социальному диалогу.

Единая социальная политика, которая проводится с 1989 г., наряду с оказанием поддержки людям, попавшим в трудное экономическое положение, включает сотрудничество между социальными партнерами, органами власти различных уровней, коммунитарными институтами, добровольными общественными и международными организациями, отдельными гражданами.

Литература

1. Сергеев А. Е. Влияние процесса расширения Европейского Союза на формирование единой европейской социальной политики: автореф. дис. канд. ... ист. наук: спец. 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики / А. Е. Сергеев. – Нижний Новгород, 2009. – С. 6.

2. Каргалова М. В. Роль социального измерения в процессе европейской интеграции [Электронный ресурс] / М. В. Каргалова. – Режим доступа: [http:// www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/kargalova.html](http://www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/kargalova.html)

Завальнюк В.В.

ректор Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ

Одним із головних напрямків розвитку правової держави є підготовка юристів із високою загальною та професійною культурою. До складових системи професійної підготовки сучасних юристів входять формування комунікативних компетентностей, а також основ політичних, етичних, естетичних, інформаційних знань. Не можна обійти увагою й антрополого–юридичну складову підготовки сучасного фахівця–правника.

Професійна правова культура є складним інтегральним явищем, стрижнем якого є людиномірність і людиновідповідність – здатність і готовність юриста діяти серед людей, для людей і відповідними людській природі засобами.

Саме ця особливість професійної правової культури характеризує сутність сучасної демократичної юридичної спільноти, на відміну від когорти «законників» тоталітарної держави, для яких на першому місці стояло виконання своєрідного «замовлення» щодо обслуговування інтересів державного та/або партійного апарату. Так, основні якості радянського юриста, за визначенням тих часів, мали бути такими: насамперед знання марксистсько–ленінської методології, організаторські здібності, вміння підпорядковувати правове виховання завданням комуністичного виховання, моральні якості будівничого комунізму, професіоналізм, зокрема знання законодавства, дисциплінованість, законність тощо. Не випадково юридична професія за часів, наприклад, радянського тоталітаризму не була масовою і далеко не завжди престижною та авторитетною. Надто високою була залежність юриста навіть найвищої кваліфікації (судді, прокурора, не кажучи про адвоката) та системи юридичних установ від партійного апарату та його вказівок.

Професія юриста у демократичному суспільстві, на відміну від тоталітарного або посттоталітарного, характеризується не лише сумою правових знань. Насамперед вона означає юридично обґрунтований і достатній професіоналізм, складовою якого є високий рівень внутрішніх переконань особистості, людяність, толерантність щодо осіб, із якими юрист працює, при одночасній нетерпимості до проявів правопорушень і правового нігілізму. Зазначимо при цьому, що без відповідної гуманітарної, антропологічно змістовної підготовки неможливо вимагати від фахового юриста розв'язувати проблеми, що породжені соціумом, індивідами та їх відносинами.

У контексті сучасних реалій постає необхідність постійного оновлення правового простору відповідно до змінюваних економічних, соціальних і політичних чинників соціального життя. Таке реформування не може обмежитися кількісним збільшенням нормативних актів та інституційно-структурними змінами. Воно має бути глибинним і передбачати зміну стереотипів мислення, світоглядних засад, а це, у свою чергу, неможливо без зміни правової доктрини, відмови від застарілої нормативістсько-законницької парадигми.

Сучасна європейська культура висуває ряд вимог до юриста, моделюючи, таким чином, відповідний його образ. Рух України в напрямі Європейського Союзу актуалізує увагу до проблеми європеїзації юридичної освіти. Одночасно зберігається, незважаючи на здійснювану європеїзацію навчання, базова основа юридичної освіти, якою залишається національне право. Таким чином, національні правові системи продовжують визначати стратегію юридичної освіти. Глобалізація ставить нові проблеми на шляху здійснення правової політики, професійної юридичної діяльності, і юридична освіта покликана забезпечувати як знання про ускладнення існування правової й державної сфери, так і формування професійної культури юриста, здатного діяти ефективно в нових умовах.

Підготовка юристів-професіоналів – велике суспільно-державне завдання, якість і рівень якого значно впливає на такі процеси, як створення, видання й дотримання законів, належне забезпечення прав і свобод особи й громадянина, функціонування всіх державних інституцій та, узагалі, суспільний прогрес як такий. Об'єктивно необхідно підвищити якість підготовки юридичних кадрів країни, що важливо і з точки зору правової культури суспільства. Є необхідність вирішити питання стану та подальшого розвитку вищої юридичної освіти в Україні. Цього потребують сучасні реалії функціонування держави та суспільства. Йдеться не тільки про шляхи виходу із кризи, але й про необхідність повністю та послідовно реалізовувати ідеї правової держави, пріоритет права особистості.

Гострим є питання щодо необхідності спеціалізації майбутнього юриста. Не є таємницею, що юриста – «на усі руки майстра» – сьогодні знайти практично неможливо: сучасна юридична професія, як і будь-яка інша, підпорядкована законам диференціації та спеціалізації. Разом з тим очевидним є те, що «наперед» навчити студента правильній поведінці у всіх можливих юридичних ситуаціях є неможливим і тому вузька спеціалізація у межах правничої школи навряд чи є доцільною. Між тим зараз якраз цим і грішать численні юридичні виші України, особливо ті, що не мають власних стійких освітніх традицій.

Питання про спеціалізацію чи відсутність такої у сучасній юридичній освіті безпосередньо пов'язано з питанням про співвідношення теоретичної та практичної підготовки майбутнього юриста. Це питання традиційно по-різному

вирішується у різних правових системах: для країн з прецедентною правовою системою є характерним акцент на практичній підготовці, що зумовлює такі особливості дидактики вищої юридичної школи, як широке застосування інтерактивних методів навчання, зокрема case-study, клінічні форми освіти, прийомів юридичного діловодства. Країни з нормативно-актним типом правової системи віддають перевагу ґрунтовній теоретичній підготовці студентів, на другому плані залишаючи вироблення практичних умінь та навичок юридичної діяльності.

На нашу думку, неминуче входження України до світового правового простору, зумовлене процесами економічної глобалізації, технологічної уніфікації та науковим прогресом у широкому сенсі слова, вимагає уже сьогодні визначитися зі стратегією підготовки юристів, які були би конкурентоспроможними на світовому ринку праці, які могли би юридично забезпечувати усі аспекти перебування вітчизняного бізнесу у глобалізованій економіці, були би здатними до захисту прав українських громадян та інтересів Української держави у будь-якій ситуації у будь-якій точці земної кулі.

Видається очевидним зв'язок юридичної освіти та становлення правової культури незалежної Української держави. Тому освітній стандарт повинен бути зорієнтований на підготовку юридичних кадрів, що наділені широким діапазоном правового та загальнокультурного мислення, а не вузько-професійними навичками. Професія юриста потребує від спеціаліста широкого світогляду не тільки у сфері права. Юрист має кваліфіковано розбиратися в різноманітних питаннях державного та суспільного життя, бути готовим до роботи, що пов'язана з вирішенням найрізноманітніших завдань. Специфіка професії юриста полягає в тому, що йому необхідно займатися правовою стороною життя, яка пов'язана з економікою, політикою тощо. Це потребує постійного психологічного настрою та вміння аналізувати й сприймати нову інформацію, робити на її основі обґрунтовані висновки. Потрібно враховувати й те, що право та законодавство не зупиняються в своєму розвитку. Тому важливо, щоб освітній стандарт юриста включав у себе дисципліни, направлені на формування у юриста сучасного науково-культурного світогляду, сприяв оволодінню знаннями як в гуманітарній, так і природничо-науковій сферах.

Юридична освіта в сучасних умовах стає дедалі більш антропоцентричною, спеціалізованою, тобто націленою на формування юриста певного профілю. Тим часом спеціалізація не означає ігнорування основних принципів освіти, що склалися за багато років підготовки юристів-професіоналів. При цьому логіка юридичної підготовки вимагає використання не тільки спеціальних, але й гуманітарних, спрямованих на людину, знань у значному обсязі.

В юридичній підготовці взаємодіють чотири найважливіших цикли (комплекси) юридичних дисциплін, за якими здійснюється спеціалізація. Ці комплекси іменуються за основною спрямованістю дисциплін кожного циклу

як державознавчий, цивілістичний, криміналістичний і соціальний. Особливості майбутньої юридичної професії відбиваються на специфіці знань і навичок, що мають бути здобуті за час навчання. Тут на першому плані система знань про право й державу у їх відношенні до людини, механізми їх організації, процеси функціонування, особливості сприйняття особистістю й суспільством. Потім – це знання чинного законодавства, норм матеріального й особливо процесуального права. Далі – формування юридичного мислення, здібностей пов'язувати фактичні обставини із законом і на його основі пропонувати вирішення індивідуальних життєвих ситуацій. Нарешті, це вміння складати документи юридичного значення, радити, давати консультації з юридичних питань. У сучасних умовах більш чітко виявляється конфліктне призначення права та юридичної професії, що визначає необхідність при формуванні професійних якостей особистості юриста як найважливішу розглядати якість терпимості (толерантності), що є безпосереднім утіленням антропологічного принципу.

Сучасна правова ситуація переконливо свідчить про те, що кожному поколінню необхідно захищати права особи, що людству ще невідома ситуація, в якій не потрібні були б зусилля з підтримки захисту прав і свобод особистості. Кожне покоління шукає власну відповідь на вічний виклик історії, пов'язаний із відстоюванням таких великих цінностей, як свобода та права людини. При цьому сьогодні слід враховувати, що забезпечення прав людини – це проблема не тільки внутрішньодержавна, але й міжнародно-правова.

Діденко Л.В.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ТЕОРІЯ ВИБИРАННЯ: МОРАЛЬНІ ДИЛЕМИ

Термін «дилемма» узвичаєно пов'язують із рівно небажаними альтернативами, з-поміж яких суб'єкт має неодмінно вибрати одну. Усі варіанти для вибирання постають не те, щоб небажаними, радше негативнорезультувальними і, відповідно, негативнонаслідковими. Маркер «моральні» має долучати до етики, проте він «вилучає» суб'єктарішенняприймальника із етичного практикополя.

Моральні дилемми існують у різноманітних варіантах, але дане дослідження присвячене не деталізуванню моральних дилемм, а відповіді на запитання щодо їх необхідності.

З одного боку, моральні дилемми постають гіпотетичними ситуаціями, що сформульовані для виявлення коректної антрополоведінки (моральності суб'єкта). Проте чи може вважатися моральною людина, яка здійснює вибір на користь завдання меншої шкоди? «Менша шкода» не пов'язана зі збитками щодо елементів матеріального характеру (речей). Вона ґрунтована на «іграх із життями». Парадокс 1: кожна дилемма включає альтернативи, які мають стосунок до обмеження та/або усунення життя, свобод (-и), прав суб'єктів.

По-друге, моральні дилемми – це «зразки ситуацій», на мисленнєвому практикуванні яких суб'єкта мають навчати вибудовуванню власних життєвих пріоритетів. Згадані «зразки ситуацій» постають або штучноствореними для шокowego ілюстрування у межах лекційно-семінарських навчальних дисциплін з філософії, етики, психології тощо, або виокремленими із текстів літературних творів. Парадокс 2: практикування подібних ілюструвань може призвести до аморальності суб'єкта (-ів) загалом, так само і до ступеневого деградування із подальшим мультиплікуванням єдиної особистості (заміщення останньої мережею її проявів).

По-третє, для розгляду моральних дилемм необхідно розрізняти суб'єктопроявлення, спосіб досягання результату та власне результат суб'єктодій. Суб'єкт має діяти неодмінно! Але характер цих дій може варіюватися від недієвості до опозиційної дієвості (позитивного або негативного спектрів). Спосіб досягання результату є подвійним – наявний (поданий через альтернативи) та прихований (до якого має/мав би «доміркувати» відповідешукальник). Результат суб'єктодій заданий наперед – негативне розв'язання ситуації (із втратами та/або людськими жертвами). Парадокс 3: активність суб'єкта має превалювати, проте змусити суб'єкта до дії загалом в конкретній ситуації не може ніхто. Парадокс 4: усі моральні дилемми є «замкненими» у негативні альтернативи, які навіть натяку не залишають на інший (-і) варіант розв'язання ситуації.

Позитивні компоненти у моральних дилеммах можна звести до тез: приймання рішення суб'єктом через практикування оптимальності та нестандартності у розв'язуванні дилемм та ситуацій; спроби інтрасуб'єктивного тестування на моральність та моральнісність, гуманність, самопожертвування тощо; ситуативне мислення задля виявлення конкретних моментів для самовдосконалювання; ілюстрування вад спільнотного штибу життя задля індивідуально-суб'єктного усвідомлення необхідності трансцендентування загалом та його векторованості зокрема; зорієнтовування суб'єкта не тільки на результат, але й на спосіб його досягання; параметри нормоповедінки суб'єкта задають не зовнішньо через нав'язування, страхання та примушування, а через усвідомлення суб'єктом сутності негативності альтернатив.

Моральні дилемми уможливають суб'єктовилучання із етичного поля, оскільки негативні альтернативи є завадою для прояву виключно людських характеристик. Іншими словами: рішеннепримальник «помилиться» у будь-

якому випадку, адже засновки дилемми є первинно негативними. Таким чином, сам суб'єкт усвідомить свою помилку тільки після відповідей. Проте подібні практики є корисними для формування індивідуальної шкали цінностей та принципів, оскільки вони є змінюваними компонентами структури світогляду.

Отже, моральні дилемми є своєрідними практиками щодо перевіряння суб'єкта на можливість поіснування із собі подібними у одному просторі (як закритому, так само і відкритому).

Возович А.А.

аспірант

Університет сучасних знань

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР БАЗОВИХ КАТЕГОРІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ

Об'єктом розпочатого нами психологічного дослідження є правова свідомість юнацтва; предметом – психологічні особливості формування психосемантичного змісту правосвідомості у студентів коледжів.

Завданнями чергового етапу дослідження стало:

- 1) виявлення суб'єктивного тлумачення студентами понять «право» та «дія» у структурі герменевтичного тексту;
- 2) визначення системи уявлень про справедливість у ситуаціях морального насильства та окреслення запропонованих шляхів вирішення проблеми;
- 3) побудова семантичного простору правосвідомості студентів коледжів у контексті трьох зазначених категорій.

З метою виконання завдання використовувалася *Методика «Ідентифікація морального насилля в сім'ї»* (авторська розробка), яка складається з трьох герменевтичних текстів (текстів для тлумачення) та міні-опитувальника. Джерелом текстового матеріалу послуговували реальні клінічні випадки, описані в монографії Е. Г. Эйдеміллера та В. В. Юстицького [1]. Авторські назви текстів було збережено: «Анатолій», «Серафима», «Павло». Тексти були дібрані таким чином, щоб, з одного боку, описані в них ситуації були реалістичними, впізнаваними для молоді, принаймні, з досвіду соціо-культурного оточення. З іншого боку, постала необхідність мінімізувати дію можливих психологічних захистів досліджуваних, зокрема, механізму переносу, заперечення та проекції. З цією метою обиралися тексти, персонажі яких відрізнялися від досліджуваних груп за соціологічними параметрами віку, сімейного статусу та професії: на відміну від студентів коледжів, герої цих життєвих історій були старші за досліджуваних, перебували в шлюбі, мали дітей і роботу.

До текстів додавався міні-опитувальник з 5 питань (двох закритих і трьох відкритих) на виявлення досліджуваними правових або протиправних дій в ситуаціях, описаних в текстах. Інструкція досліджуваним: «Вам пропонуються три історії з сімейного життя. Прочитайте кожну з них і дайте відповіді на наведені нижче питання: «Чи має місце в даній ситуації моральне насильство стосовно членів сім'ї?», «Якщо моральне насильство присутнє, то з чийого боку

воно проявляється: з боку дружини щодо чоловіка, з боку чоловіка щодо дружини, з обох боків, один до одного?», «Які права громадянина, на вашу думку, порушуються в цій сім'ї?», «Чи потребує ситуація допомоги з боку фахівців? Якщо так, то яких саме?», «Що треба зробити, щоб взаємини в сім'ї покращилися?».

Дана методика дозволила отримати картину суб'єктивних тлумачень та інтерпретації респондентами значущих для них правових ситуацій. Результати обраховувалися за допомогою методу контент-аналізу, який дозволяє впорядкувати отримані результати в частотній шкалі.

Відповіді на закриті питання оброблялися у традиційний спосіб. До отриманих відповідей на відкриті запитання опитувальника було використано такий метод якісного аналізу текстів, як контент-аналіз.

При аналізі текстів відповідей нас цікавили в такі смислові вузли: дія, права особи та ситуація морального насилля: саме вони постали основними категоріями аналізу. Стосовно останніх було виділено такі підкатегорії одиниць аналізу: Дія – «Правова / Протиправна дія», Права особи – «Дотримання прав особи / Порушення прав особи», Ситуація морального насилля – «Справедлива / Несправедлива». Мінімальним елементом аналізу було прийнято речення, напр. «По словам В., жена через неделю после свадьбы откровенно рассказала, что вышла замуж, чтобы отомстить другому человеку». Кількісною мірою одиниці аналізу відповідей стало «+1» або «-1», залежно від спрямованості підкатегорії, напр.: категорія «дія», підкатегорія «правова» (+1), «протиправна» (-1). Результати факторного аналізу показників опитувальника «Ідентифікація морального насилля в сім'ї» (табл. 1).

Таблиця 1.

Матриця обернутих компонентів показників ідентифікації морального насилля в сім'ї

	Компонента*		
	1	2	3
Дотримання прав	0,957	0,290	0,286
Дія протиправна	0,936	0,353	0,281
Порушення прав	0,809	0,587	0,252
Несправедлива ситуація	-0,809	-0,587	-0,146
Справедлива ситуація	-0,809	-0,587	0,547
Дія правова	0,331	0,944	0,146

Метод виділення: Аналіз методом головних компонентів. Метод обертання: Варімакс з нормалізацією Кайзера.

Згідно з матрицею обернених компонентів розглянемо показники з найбільшими показниками дисперсії. Внаслідок проведення факторного аналізу було виділено два фактори.

Перший, біполярний, фактор включив у себе такі компоненти: на одному полюсі фактора розташувались «Дотримання прав особи» (0,957), «Протиправна дія» (0,936), «Порушення прав особи» (0,809); протилежний полюс фактора склали компоненти «Справедлива ситуація» (-0,809) та «Несправедлива ситуація» (-0,809). За змістом провідної компоненти фактор отримав назву «Дотримання прав особи».

Семантика цього фактора підтвердила попередній аналіз результатів. Оскільки дотримання та порушення прав представлені в одній групі з незначною числовою різницею, це свідчить про явне протиріччя в свідомості молоді, пов'язане з недостатньою правовою поінформованістю. Перший фактор відображає оцінку більшістю студентів морального насильства в сім'ї як ситуації несправедливої та протиправної, хоча порушені права героїв молоді не завжди може правильно визначити.

Другий, також біполярний, фактор об'єднує компоненти одного полюсу – «Правова дія» (0,944) та «Порушення прав особи» (0,587) з компонентами протилежного полюсу – «Несправедлива ситуація» (-0,587) та «Справедлива ситуація» (-0,587). Фактор було названо «Правова дія».

Третій, уніполярний, фактор статистично представлений одним компонентом – Справедлива ситуація (0,547). Названо фактор аналогічно – «Справедлива ситуація».

Показники дисперсії трьох факторів значущо різняться, тому для молоді правовий характер дії не завжди визначає її справедливості. Тут прослідковується оцінковий аспект ставлення молоді до характеру функціонування права та дії закону в країні в цілому, а отже підтверджується тенденція, виявлена нами в асоціативному експерименті.

Висновок. Факторизація оцінок показала наявність трьох повновагових факторів: «Дотримання прав особи», «Правова дія», «Справедлива ситуація». Показники дисперсії трьох факторів значущо різняться, тому для молоді правовий характер дії не завжди визначає її справедливості. Явне протиріччя в свідомості молоді пов'язане з недостатньою правовою поінформованістю: більшість студентів оцінює моральне насильство в сім'ї як ситуацію несправедливу та протиправну, хоча порушені права героїв молоді не завжди може правильно визначити. Графічне представлення компонентів у просторі уявлень студентів коледжів про ситуації морального насилля в сім'ї підтвердило ортогональність отриманих факторів.

Література

1. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А.Г. Шмелев. – М.: МГУ, – 1983. – 158 с.
2. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. – Л.: Медицина, 1990. – 192 с.

Дуркалевич І.В.
кандидат психологічних наук,
викладач Вищої державної професійної школи імені С. Пігоня

ПРОБЛЕМА ЗАРОБІТЧАНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

*«Свобода обмежена тим, що суб'єкт існує у світі (суспільство, культура)
і перебуває у діалектичних взаєминах з цим світом»
Р. Мей, 1989, с. 200*

Явище заробітчанської еміграції існує віддавна. Воно багатопричинне, багатоаспектне та багатонаслідкове. Заробітчанська еміграція криє у собі як позитивні, так і негативні наслідки політичного, економічного, соціального, психологічного та культурного характеру. Помітний слід на явище заробітчанської еміграції накладає також доба консумпції, у якій пріоритетного значення надається цінностям, пов'язаним із гідним рівнем життя, матеріальним комфортом та фінансовим забезпеченням. У культурі консумпції відбувається заміна традиційних цінностей на ті, які пов'язані з консумпцією, тобто переконанням, що у соціальних взаєминах найважливішим є зовнішня/прагматична користь (багатство, слава, фізична привабливість), що в літературі отримало назву психічного меркантилізму [12]. «Чим більше часу і зусиль прикладаємо для того, щоб заробити гроші, тим менше часу залишається на плекання близьких взаємин з іншими людьми» [12, с. 8]. Керуючись «добром для рідних», вибираючи фінансову стабільність та матеріальний добробут, батьки-заробітчани, часто, до кінця не усвідомлюючи собі цього, занедбують загальнолюдські, духовні цінності, пов'язані із турботою про рідних. У цьому контексті звернено увагу на проблеми соціально-психологічного характеру, які приховує у собі довготривала заробітчанська міграція батьків.

Аналізуючи **поняття вибору у психологічному розумінні**, варто зробити віднесення до гуманістичної психології, зокрема теорії Р. Мея (R. May) [13], яка наголошує на тісному зв'язку понять «вибору» та «відповідальності». Де під останнім Р. Мей розуміє ситуацію «відповідання», «відповіді на щось». На його думку, не можна бути суб'єктом, якщо постійно не відповідати на світ, частиною якого і є суб'єкт [13, с. 197].

Батьківська відповідальність, пов'язана із педагогічною культурою батьків, до складу якої входять наступні елементи: свідомість виховання; уміння встановити виховні реляції; педагогічні знання; уміння застосовувати методи та засоби виховання [17]. Серед перелічених елементів особливо важливу роль відіграє свідомість виховання, під яким слід розуміти свідомість самого себе, своєї діяльності та пов'язаних з нею наслідків. «Даючи дитині життя, батьки повинні усвідомити власну відповідальність за її розвиток та

виховання. Від них, передусім, залежить те, якою людиною буде їхня дитина»; «свідомість виховання батьків повинна враховувати можливості та потреби дитини (...)» [17, с. 80]. Функціонування сім'ї великою мірою залежить від належно реалізованого батьківства. Батьки повинні виконувати свої завдання, обов'язки та функції, серед яких: біопсихічні (*прокреаційні та сексуальні*); економічні (*матеріально-економічні та виховного забезпечення*); функції суспільного спрямування (*стратифікаційні та легалізаційно-контролюючі*); соціопсихологічні (*соціалізаційно-виховні; культурні; релігійні; рекреаційно-товариські; емоційно-експресивні*) [16].

Варто відзначити, що у добу глобалізації змінюються традиційно усталені завдання батька та матері у сім'ї, а також виконувані ними функції. Так, до прикладу, економічне забезпечення батьком своєї сім'ї (матері та дитини) шляхом праці та заробітків значно змінилося. Дедалі більше жінок переймають цю функцію на себе і нерідко мігрують за кордон у пошуках праці з метою економічного забезпечення власної сім'ї, що підтверджують зарубіжні дослідники проблеми міграції [1], [4], [6], [11], [15]. На тлі заробітчанської міграції жінок, науковці особливо підкреслюють значення жінки у суспільстві як тому, що виштовхує, так і тому, яке приймає. «Жінки є головними трансляторами етнічної культури: вони відтворюють культуру і традиції групи, їхню релігію, структуру та ідеологію сім'ї» [1, с. 28]. Ц. Дж. Фаліцова (С. J. Falicov) зазначає, що заробітчанська еміграція «змінює взаємини та ритуали щоденного життя сім'ї: гігієну, приготування улюблених страв, ритуали сну, а це все творить ґрунт, на якому постає емоційний зв'язок» [11, 159]. Це, своєю чергою, призводить до низки як позитивних, так і негативних наслідків, як для функціонування сім'ї в цілому, так і кожного з її членів зокрема. Адже, виходячи із системного підходу до розуміння сім'ї М. Браун-Галковської (M. Braun-Galkowska) [3], М. де Барбаро (M. de Barbaro) [7], сім'ю слід розуміти як «структуру чи систему взаємних інтеракцій».

Характерною рисою сучасної заробітчанської еміграції, також й української, є те, що вона дедалі рідше стосується цілих сімей, на неї радше відважується жінка, що підтверджено науковцями [1], [4], [6], [11], [15]. Аналіз соціологічних досліджень української заробітчанської еміграції на заході України вказує на її масовість, жіноче обличчя та односпрямованість (див.: [8]).

Однак попри значний інтерес до проблеми заробітчанської еміграції, науковці [5], [11], зазначають, що наслідки заробітчанської еміграції для життя сім'ї й надалі залишаються малодослідженими.

Слід зазначити, що довготривала заробітчанська міграція одного чи обидвох батьків, окрім матеріальних вигод, часто пов'язана із психологічними (зокрема, емоційними) втратами та психотравмами як у дорослих, так і дітей. Так, Ц. Дж. Фаліцова [11] підкреслює втрату жінкою – заробітчанкою реалізації, природньої для неї, виховної функції. М. Р. Т. де Гузман звертає увагу на те, що «у матерів помічався емоційний стрес і почуття втрати через

відсутність безпосередньої участі в житті своїх дітей» [6, с. 199]. Часткова втрата почуття відповідальності призводить до появи почуття провини. Це те, на чому наголошує у своїй праці Р. Мей: «Вина є суб'єктивним досвідом нереалізованої відповідальності, тобто невикористання у житті власних чи наших загальних можливостей (наприклад, у любові та приязні) у взаєминах з іншими особами та групами» [13, с. 203].

Що ж до психологічних наслідків молоді, яка зростає у таких сім'ях, то варто зробити віднесення до результатів власних психологічних досліджень. Так, результати дослідження почуття самотності у молоді із заробітчанських сімей, представлені у статті «*Почуття самотності у молоді із заробітчанських сімей*» [див. 18], дають підставу стверджувати, що «Довготривала відсутність батьків одного (чи обидвох), зумовлена заробітчанською еміграцією, спричиняється до посилення почуття самотності у дітей» [18, с. 71]. Дослідження емоційної атмосфери у заробітчанських сім'ях, представлені у статті «*Емоційна атмосфера сім'ї з перспективи молоді із заробітчанських сімей*» [див. 10], дало змогу констатувати порушення взаємин молоді із батьками та наявність низки емоційних проблем у молоді. Окремі лонгітюдні дослідження щодо негативних наслідків міграційної розлуки проілюстровано у статтях – «*Переживання симбіотичної травми молоддю, яка виховується в заробітчанських сім'ях*» [див. 9] та «*Одночасно тут і там? До проблеми сучасного транснаціонального материнства*» [див. 8].

Підсумовуючи, варто зробити віднесення до міркувань П. Олеся (P. Oleś), на думку якого: «За здоров'я, подібно як і за порушення, ми несемо відповідальність самі, тому що вони виникають з нашого способу розуміння світу та виборів, які ми робимо і відсутності виборів тоді, коли їх слід зробити [14, с. 335].

Література

1. Anthias F., Cederberg M. (2010), Gender, Migration and Work: Perspectives and Debates in the UK (p. 19 – 49). W: K. Slany, M. Kontos, M. Liapi (Eds.), *Women in New Migrations. Current Debates in European Societies*. Cracow: Jagiellonian University Press.
2. Boćwińska-Kiluk B., Bielecka E. (2008), Migracja a psychospołeczny rozwój dzieci. *Pedagogika Społeczna*, 3, 47 – 60.
3. Braun-Gałkowska M. (1992), *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: TN KUL.
4. Castles S., Miller M. J. (2011), *Migracje we współczesnym świecie*. Warszawa: PWN.
5. Clark R. L., Glick J. E., Bures R. M. (2009), Immigrant Families Over the Life Course: Research Directions and Needs, *Journal of Family Issues*. Vol. 30 (6), 852 – 872.

6. de Guzman M. R. T. (2014), Yaya: Philippine Domestic Care Workers, the Children They Care for, and the Children They Leave Behind, *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, Vol. 3 (3), 197–214.
7. de Barbaro M. (1999), Struktura rodziny (s. 45–55). W: B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
8. Durkalevych I. (2012), Zarówno tu, jak i tam? Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego (s. 115 – 129). W: M. Boczkowska, E. Tymoszek, P. Zielińska (red.), *Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza «Impuls».
9. Durkalevych I. (2013), Doznawanie traumy symbiotycznej przez młodzież wychowującą się w rodzinach emigrantów zarobkowych. Studium przypadku (s. 283–297), *Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne*, Tom 22.
10. Durkalevych I. (2013), Emocjonalna atmosfera rodziny w percepcji ukraińskiej młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych, *Roczniki Nauk o Rodzinie*. Tom 5 (60), 239 – 260.
11. Falicov C. J. (2007), Working With Transnational Immigrants: Expanding Meanings of Family, Community, and Culture, *Family Process*, Vol. 46 (2), 157–171.
12. Górnik-Durose M. (2007), Nowe oblicza materializmu czyli z deszczu pod rynnę, źródło : https://www.researchgate.net/publication/283576873_Nowe_oblicze_materializmu_cyli_z_deszczu_pod_rynne
13. May R. (1989), *Psychologia i dylemat ludzki*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
14. Oleś P. (2011), *Psychologia osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
15. Slany K. (2015), In a decision trap – debates around caring and care provisions in transnational families. The Ukrainian case. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, z. 3 (157), 37 – 55.
16. Tyszka Z. (2001), System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
17. Wilk J. (2002), *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Lublin.
18. Дуркалевич І. В. Почуття самотності у молоді із заробітчанських сімей // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2014. – Том VII Екологічна психологія. – Вип. 35. – С. 65 – 74.

Лефтеров В.О.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я СУСПІЛЬСТВА – ПРІОРИТЕТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР

У сучасному житті, в силу ряду технологічних, соціально-економічних, політичних, інформаційних та інших процесів, що набувають загрозливих розмірів загострилися різнопланові психологічні проблеми людей, що негативно впливає на їх психічне і психологічне здоров'я. Саме тому всебічне забезпечення психічного здоров'я та психологічного благополуччя громадян задекларовано в базовій концепції розвитку демократичної держави, а також відповідає європейським і світовим тенденціям зміцнення психічного здоров'я та благополуччя, як найважливіших передумов хорошої якості життя і продуктивної діяльності окремих осіб, сімей, місцевих громад і народів в цілому [1].

У той же час, насправді, для вирішення проблем психологічного здоров'я людей в сучасних умовах розвитку українського суспільства, робиться ще дуже мало. І те, що робиться, здебільшого стосується медичної сфери – психіатрії, яка в основному займається хворими людьми. Однак, дослідження свідчать, що практично кожна психічно здорова людина не менше одного-двох разів у житті переживає серйозні психологічні проблеми, для вирішення яких вона потребує кваліфікованої допомоги.

В науці не склалося однозначного підходу до визначення понять «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я». Іноді ці терміни вживають як тотожні, а іноді акцентують увагу на суттєві відмінності між ними. Психічне здоров'я визначається як ментальне здоров'я, використовується для опису будь-якого рівня розумового, емоційного благополуччя або відсутності психічного розладу. Показниками психічного здоров'я є відсутність психічних захворювань, психічний розвиток, що відповідає віку, сприятливий функціональний стан вищих відділів центральної нервової системи. Протилежність психічному здоров'ю – психічні відхилення і психічні захворювання.

За сучасними уявленнями про здоров'я між межами повного психічного здоров'я та проявами психопатології, що вимагає медичного втручання, існує зона пограничних станів, коли людину не можна однозначно назвати ні хворою, ні здоровою – все залежить від критеріїв діагностики. Оцінювати стан здоров'я людини в цих випадках доцільно, використовуючи термін «психологічне здоров'я», що відображає значно більше різноманіття кількісних і якісних характеристик. Психологічне здоров'я – це особистісне здоров'я і визначається

як оптимальне функціонування всіх психічних структур, що забезпечують стан душевного комфорту в соціальному середовищі.

У науковий лексикон термін «психологічне здоров'я» ввела І.В. Дубровіна. На її думку психологічне здоров'я передбачає інтерес людини до життя, свободу думок та ініціативу, активність і самостійність, відповідальність і здатність до ризику, віру в себе і повагу іншого, здатність до сильних почуттів і переживань, усвідомлення своєї індивідуальності, творчість в самих різних сферах життя та діяльності [2].

М.К. Смирнов визначає психологічне здоров'я як високий рівень соціально-психологічної адаптації, що виявляється в гармонійних відносинах з оточуючими, суб'єктивним відчуттям психологічного комфорту і високим потенціалом досягнення благополуччя в житті [3]. Антропологічна теорія розглядає психологічне здоров'я як стан, що характеризує процес і результат нормального розвитку суб'єктивної реальності в межах індивідуального життя. Індивідуальна норма психологічного здоров'я є те краще, що можливо в конкретному віці для конкретної людини при відповідних умовах розвитку [4].

Загально визнано, що тілесне здоров'я людини взаємообумовлене її психологічним здоров'ям. Науковці та фахівці, зокрема, лікарі стверджують, що більшість хвороб тілесних зароджуються на рівні психіки і мають психологічну природу. Сучасні дослідження це підтверджують. Так, наприклад, прихована агресія, може бути причиною виразкової хвороби («в'їдлива людина»); глибокі і не відпрацьовані образи, злість, ненависть іноді можуть бути причиною онкологічних захворювань; захворювання щитовидної залози у жінок часто пов'язано з домашнім насильством, тиранією чоловіка і при цьому глибоким терпінням; нестача радості, психічне вигоряння, любовні страждання – один з факторів серцево-судинних захворювань; а захворювання на грип іноді є захисною реакцією організму і психіки, формою виходу з емоційно складної ситуації, несвідоме намагання взяти тайм-аут тощо [5].

У цілому психологічне здоров'я людини і суспільства знаходиться в прямій залежності від історичних епох. Сьогодні модно порівнювати, що було за часів Радянського Союзу. Дійсно, були негативні речі, але й було багато чого хорошого, і проблема психологічного здоров'я людей так гостро не стояла як сьогодні, з різних причин. Наприклад, в суворі 30-40 роки минулого сторіччя (репресії, війна) – цієї проблеми просто не було, тому що у людей було більш домінантне завдання (потреба) – вижити фізично. У 70-80 роки – в період застою, питання психологічного здоров'я або замовчувалися, або вирішувалися партійними методами (ідеологічний та громадський вплив, психіатричні лікарні, дисидентство тощо).

У наш час ситуація інша. За прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я до 2020 року психічні розлади увійдуть до першої п'ятірки хвороб, які будуть лідирувати за кількістю людських працевтрат, пов'язаних з цими захворюваннями. Вже котрий рік поспіль Україна займає перше місце за

кількістю психічних розладів у Європі [6]. За одними даними, майже 2 мільйони українців щороку ставали пацієнтами психіатричних лікарень. За іншими свідченнями в Україні в середньому 2,5 % населення щорічно звертається за психіатричною допомогою до фахівців. 72 % з таких людей переживають тимчасові або прикордонні психічні розлади (депресії, неврози, зміни особистості через певні органічні розлади тощо), при цьому більшість з них залишаються практично здоровими, а частка таких пацієнтів виявляється з патологічними психічними розладами. До 80% українців з психічними розладами жодного разу не зверталися до лікарів [6].

Проте, в Україні набагато більше людей, які потребують психологічної допомоги немедикаментозного характеру. Серед факторів, що негативно впливають на психологічне здоров'я і благополуччя особистості сьогодні виділяють: хронічну втому; страх самотності; сильний страх за своє здоров'я; незадоволеність собою; стрес через сварку з близькими та друзями; стрес через втрату роботи; різноманітні побутові та трудові конфлікти; страх залишитися без грошей; хвороба, смерть близьких тощо. Крім цього сьогодні психологічне здоров'я людей знаходиться також під прицілом соціальної маргіналізації, корупції, безробіття, бездомності, бідності, злиднів, алкоголізму, наркоманії та інших соціальних проблем суспільства. Тотальний вплив на психологічне здоров'я мають зростаючі загрози глобального масштабу: техногенні катастрофи, природні катаклізми, ймовірність соціальних потрясінь, економічних криз, воєн тощо.

Незважаючи на традиційну терплячість і невибагливість українців перераховані вище проблеми сьогодні все більше загострюються в нашій країні. Так, за даними різних дослідників від 50 до 90 відсотків ветеранів антитерористичної операції на сході України мають різні прояви синдрому ПТСР (посттравматичного стресового розладу). А кількість цивільних людей, яких в тій чи іншій мірі вразила психологічна травма війни на сьогодні вираховується десятками і сотнями тисяч.

В цих умовах соціальні інститути суспільства, покликані регулювати і вирішувати численні соціально-особистісні та інші проблеми і протиріччя, відстають від реалій сучасності і фактично не справляються зі своїми завданнями, особливо у сфері духовного життя, психологічного благополуччя і здоров'я людей. Відсутність цілісної і реально функціонуючої державної та суспільної системи забезпечення психологічного здоров'я особистості дорого обходиться і людині, і суспільству. Зростаюча кількість розлучень і кинутих дітей, низька продуктивність праці та систем управління, загрозливо зростаюча соціальна і творча апатія, деградація, низька задоволеність життям і невміння справлятися з життєвими труднощами та проблемами, що виникають, високий ступінь залежності (від наркотиків, алкоголю, ігри тощо), захворюваності та смертності, а також зростаючий рівень злочинності – все це результат психологічних дефектів і невідповідності психосоціального розвитку особис-

тості сучасної людини соціально-економічним, політичним, інформаційним, технологічним, екологічним та іншим процесам, що відбуваються.

На психологічне здоров'я людей сьогодні прямо або опосередковано впливає діяльність державних інститутів, політичних і громадських організацій. Більше того проблема психологічного здоров'я, на наш погляд, сьогодні вийшла за межі окремої людини чи певних малих соціальних груп. Дана проблема в Україні набула вже національного характеру і все більше масштабується. За останні 25 років, напевно, не було тієї сфери життєдіяльності, яка б не реформувалася, іноді по кілька разів. Невдачі реформ, їх непослідовність дуже боляче б'ють по душевному стану людей, вони починають жити в постійному очікуванні найгіршого.

Вищенаведене обумовлює сьогодні доцільність та необхідність масованого використання досягнень психології, рівень розвитку якої достатній для більш істотної ролі її в суспільстві. Зокрема, значний потенціал для профілактики та покращання психологічного здоров'я, має психологічна практика, яка крім профілактики та корекції психологічних розладів, покликана виконувати й інші завдання, наприклад, діагностика і психотерапія, особистісне та професійне зростання, оптимізація діяльності та міжособистісних відносин, удосконалення бізнес процесів, сприяння впровадженню організаційних інновацій тощо.

В сучасних умовах майже всі законопроекти, особливо пов'язані з проведенням реформ, повинні в обов'язковому порядку проходити попередню соціально-психологічну експертизу. Тобто, як ті чи інші закони будуть сприйняті, зрозумілі й прийняті людьми, які психологічні бар'єри можуть виникнути під час реалізації цих законів і реформ, з урахуванням психології закономірного інноваційного опору. Актуалізується проблема психологічної культури і креативно-інтелектуальної складової політичної і всієї управлінської діяльності (психологія толерантної поведінки, психологічна компетентність ведення політичного діалогу, політичної боротьби, пошук прийнятних компромісів та ефективних управлінських рішень тощо). Також вкрай необхідним є систематичний психологічний аналіз наслідків політичних рішень, процесів і явищ, що ініціюються владою з точки зору впливу на психологічне здоров'я людей і суспільства в цілому та оперативне реагування в разі погіршення ситуації.

Для розв'язання існуючих проблем психологічного здоров'я нації пропонується здійснити такі першочергові заходи:

- розвиток дієвої системи надання якісної і доступної психологічної допомоги населенню і організаціям, конструктивний діалог і співпраця з різними інститутами громадянського суспільства та органами місцевого самоврядування з цих питань;

- удосконалення нормативно-правового регулювання системи забезпечення психологічного здоров'я і надання психологічних послуг населенню;

- сприяння психологічному просвітництву населення, в тому числі поширенню психологічних знань з питань збереження та відновлення психологічного здоров'я;

- всебічне зміцнення сім'ї, як одного з найважливіших соціальних інститутів, що сприяють психологічному здоров'ю і благополуччю людей;

- удосконалення діяльності засобів масової комунікації та реклами з питань охорони психологічного здоров'я населення.

- активізація фундаментальних і прикладних досліджень з проблем забезпечення психологічного здоров'я і благополуччя, як окремих категорій людей, так і великих і малих соціальних спільнот, проведення маркетингових, соціологічних і психологічних досліджень в сфері надання психологічних послуг населенню;

- удосконалення й гуманізація діяльності медичних установ, органів соціального захисту та забезпечення населення, правоохоронних структур та відомств з питань покращання психологічного здоров'я населення;

- розробка та впровадження соціальних проектів з метою залучення відповідних інвестицій для розвитку системи психологічної допомоги населенню та організаціям;

- затвердження та реалізація програм психосоціальної реабілітації учасників АТО та постраждалого населення.

Таким чином, зростаючі проблеми сучасного життя як на рівні макро і мікро – соціуму, так і на рівні практично кожної окремої людини – мають пряму або опосередковану психологічну обумовленість. Підвищення рівня психологічного здоров'я людей і суспільства в цілому стає не тільки завданням гуманізації соціальних відносин та підвищення якості життя, а загалом умовою національного буття та перспектив державного розвитку, і саме тому повинно бути пріоритетним напрямком українського сучасного вибору. В найближчі терміни має бути розроблена та впроваджена комплексна державна програма, спрямована на збереження психологічного здоров'я нації.

Література

1. Україна приєдналась до Європейської декларації щодо охорони психічного здоров'я. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.likar.info/novosti-Ukrainy/news-9322-ukrayina-prijednalas-do-yevropeyskoyi-deklaratsiyi-schodo-ohoroni-psihichnogo-zdorovya/>

2. Дубровина И.В. Психическое и психологическое здоровье в контексте психологической культуры личности / И.В. Дубровина // Вестник практической психологии образования. – 2009. – №3. – С. 17-21.

3. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Н.К.Смирнов. – М.: Аркти, 2006. – 320 с.

4. Шувалов А.В. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья / А.В. Шувалов // Вопросы психологии. 2004. № 6. – С. 18-33.

5. Бурбо Л. Твое тело говорит: люби себя! Самая полная книга по метафизике болезней и недугов / Л. Бурбо [Перев. с фр.] – М. ООО Издательство «София», 2007. – 336 с.

6. Брут А. Психічне здоров'я нації – під загрозою? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/17415/>

Литвинова М.П.

практический психолог

*Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К. Д. Ушинского*

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТРУДНОСТЕЙ В ОБЩЕНИИ

Современные тенденции общества предъявляют новые требования к взаимодействию и общению между людьми. Новые информационные технологии, новейшие способы коммуникации влияют на обычный для нас процесс общения – трансформируя его. В процессе общения происходит постоянное взаимодействие с различными людьми, с их индивидуально-психологическими особенностями, системой ценностей, убеждений и т.д. и не редко интересы, взгляды на мир, ценности отдельных личностей могут не совпадать.

В современных психологических исследованиях рассматривают различные аспекты процесса общения: взаимодействие людей в ходе коммуникации; особенности общения с помощью новых информационных технологий (социальные сети, приложения для мобильных телефонов и т.д.); причины и факторы трудностей общения и многие другие.

В рамках данного сообщения мы более детально рассмотрим лишь некоторые причины способствующие возникновению трудностей в общении.

В психологической литературе изучением данного феномена занимались: А. А. Бодалёв, Г. Гибш, К. Изард, Г. А. Ковалёв, В. А. Лабунская, А. А. Леонтьев, М. Форверг, И. П. Шкуратова другие.

Многие исследователи стремятся дать как можно более полное и подробное описание причин и факторов возникновения трудностей в общении. Причины возникновения трудностей в общении весьма различны, поэтому рассмотрим мнения лишь некоторых авторов из многочисленного количества исследований по данной проблематике.

В работах А. А. Леонтьева в качестве причин возникновения трудностей общения рассматриваются общественные взаимосвязи, характеристики общественной жизни, разнообразные характеристики коммуникантов [5].

Подобные мнения мы можем наблюдать и в работах зарубежных психологов М. Форверга и Г. Гибша [2]. Ими детально рассмотрены коммуникативные и социально-перцептивные особенности общающихся. Также ими были выделены шесть типов трудностей общения: ситуативные трудности, которые могут возникнуть в общении из-за различного понимания ситуации, вызванного неодинаковой степенью включенности общающихся в ситуационный контекст. В этом случае основные трудности общения, проявляются в форме непонимания партнерами друг друга. Ко второму типу относятся смысловые трудности, которые в свою очередь могут возникнуть из-за «непонимания одним человеком другого по причине отсутствия необходимого контекста, когда какое-либо высказывание воспринимается вне смысловой связи с предыдущим сообщением». Следующим выделенным типом трудностей общения представлены мотивационные трудности, проявление которых можно пронаблюдать в двух случаях: «либо в результате сокрытия коммуникатором мотива коммуникаций, либо из-за того, что они недостаточно ясны ему самому». Четвертый тип трудностей представлен, как «барьеры представлений о другом». Согласно авторам, они возникают из-за того, что коммуникатор не имеет точного представления о своем партнере, «ошибочно оценивает его культурный уровень, потребности, интересы, политические позиции, установки». Затем были выделены такие трудности коммуникации, проявление которых возможно в результате отсутствия обратной связи, а также из-за «отсутствия некоторых особенностей формы подачи сообщения». Последним типом трудностей были представлены – прагматические трудности, которые возникают при преобладании мотивов эгоистического характера, а также возможно из-за неправильной сформированности мотивов общения.

Также важным аспектом в изучении трудностей общения является рассмотрение влияния эмоциональной сферы человека. И. М. Юсуповым и Л. Н. Лупьян было подтверждено влияние эмоций на восприятие партнёров по общению [6, 9]. К. Изард указывает на то, что лишь устойчивые отрицательные эмоции способны создать трудности при общении. К ним он относит: страдание, гнев, отвращение, презрение, страх, стыд. При переживании отрицательных эмоций возникает состояние напряжённости, что приводит к неудачам в общении [3].

Большой вклад в изучение феномена привнесли исследования А. А. Бодалёва и Г. А. Ковалёва [1], рассматривающие субъективные и объективные причины трудностей общения, которые в дальнейшем были изучены в работах В. А. Лабунской. Она утверждает, что «... «субъективные» трудности не менее «объективны», если они приводят к реальным изменениям в общении, а причиной их становятся реально существующие сочетания

личностных образований субъекта общения». Также ею были выделены пять факторов трудностей общения: экспрессивно-речевой, социально-перцептивный, отношение – обращение, навыки взаимодействия и условия общения [4].

Особый интерес в изучении трудностей общения представляют работы И. П. Шкуратовой и Н. В. Новокшеновой. Их исследования показали взаимосвязь процесса коммуникации с особенностями когнитивной сферы человека. Данные результаты открывают новые возможности для изучения трудностей в общении и роли когнитивной составляющей в решении данной проблемы [7, 8].

Подытоживая выше изложенное, следует отметить, что человек испытывающий трудности общения не только может не осознавать свой «вклад» в возникновение трудностей, но и, осознавая данный факт, не всегда может самостоятельно изменить способы и формы своего общения, те свои личностные образования, которые лежат в их основе. Поэтому важным аспектом остается именно создание и применение действенных психологических техник для разрешения трудностей общения.

Дальнейшей перспективой нашего исследования мы усматриваем в более глубоком изучении факторов и причин трудностей общения, а также в разработке эффективных практических техник коррекций данного явления.

Литература

1. Бодалев А.А., Ковалев Г.А. Психологические трудности общения и их преодоление / А.А. Бодалев, Г.А. Ковалев. – Педагогика, 1992. №5-6.
2. Гибш Г., Форверг М. Введение в социальную психологию / Г. Гибш, М. Форверг. – М., Прогресс, 1972. – 295 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард – СПб.: Питер, 2009. – 464 с.
4. Лабунская В.А. Психология затруднённого общения / В.А. Лабунская, Ю.А. Менджерицкая, Е.Д. Бреус. Учебное пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений – М.: Издательский центр Академия, 2001, – 288с.
5. Леонтьев А.А. Психология Общения / А.А. Леонтьев – М.: Смысл, 1999. – 367 с.
6. Лупьян Я.А. Барьеры общения, конфликты, стресс / Я.А. Лупьян – Минск: Высш. школа, 1988. – 223 с.
7. Шкуратова И.П. Когнитивный стиль и общение / И.П. Шкуратова. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского педагогического университета, 1994. – 156 с.
8. Шкуратова И.П., Новокшенова Н.В. Представления о трудном партнере по общению полезависимых и полenezависимых индивидов / И.П. Шкуратова, Н.В. Новокшенова. – Психологический вестник РГУ. Вып. 4. 1999. – С. 127 – 137.

9. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания / И.М. Юсупов – Казань: Тат. кн. изд-во, 1991. – 213 с.

Максименко Ю.Б.

*доктор психологических наук,
профессор кафедры общей и дифференциальной психологии
Южноукраинский национальный университет имени К.Д. Ушинского*

ВЛИЯНИЕ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

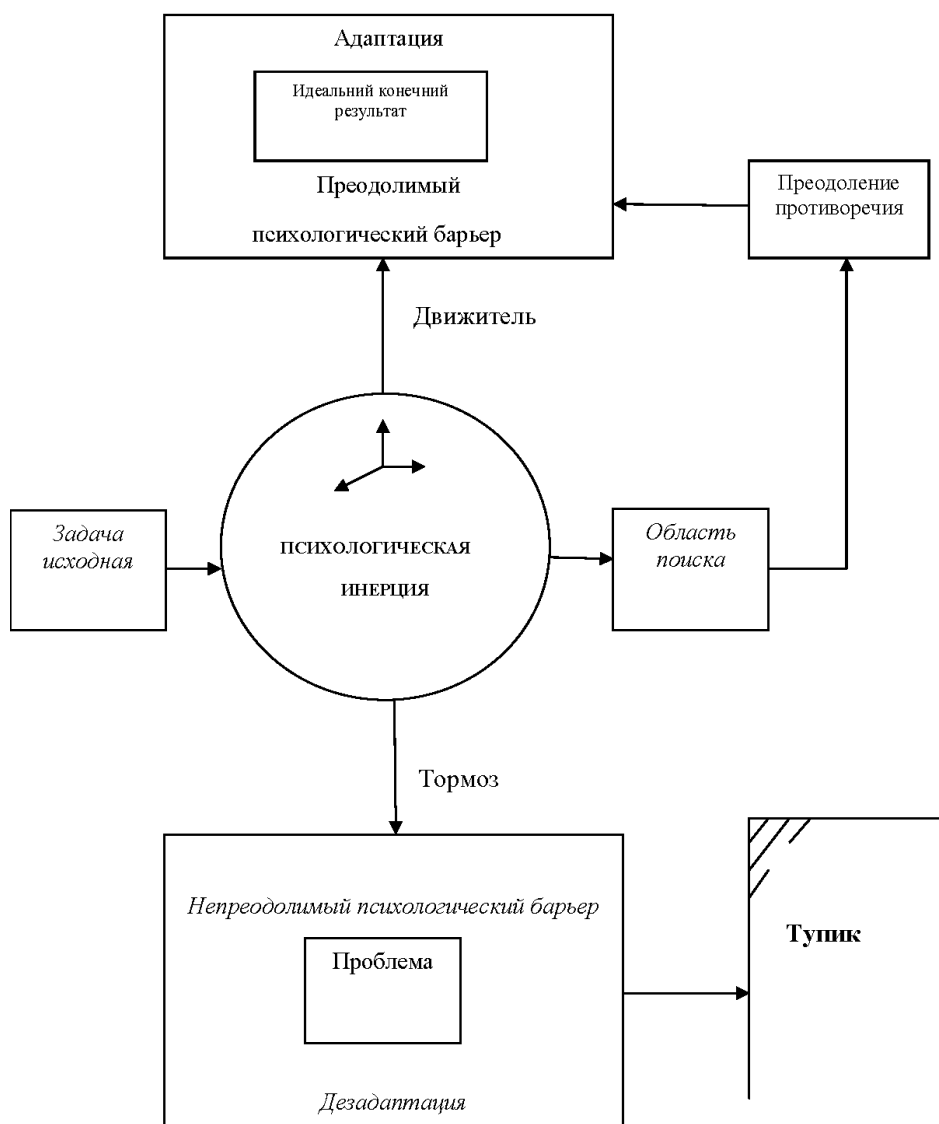
Создание новых объектов интеллектуальной собственности, начинающееся с генерации идей, происходит в психологическом поле индивидуума путем агглютинативных действий разной степени управляемости и осознанности. Успешность таких действий определяется качественными показателями психологического поля – воображением и целеполаганием, темпераментом, озарением, τ - типом, гибкостью инверсного мышления и т.д. [5, с. 38]. Совокупный потенциал психологического поля пропорционален интеллекту, наиболее распространенной формой оценки которого является установление коэффициента умственного развития (КУР; IQ) индивидуума [1, с. 108].

Узловым моментом, определяющим движение в психологическом поле от старого объекта к новому, от известного решения к новому, является психологическая инерция, для оценки которой созданы авторские модели и технология [8, 9]. Именно она приводит к психологическому барьеру, который является «одной из причин научной «слепоты» учёного, столкнувшегося с новым явлением природы» [6, с.46].

В настоящей работе приводятся результаты экспериментальной оценки количественных показателей психологической инерции. В качестве участников эксперимента выступила группа магистров в количестве 24 человек физико-математического факультета Одесского национального университета им. И.И. Мечникова, для которых читался курс «Интеллектуальная собственность и ее защита».

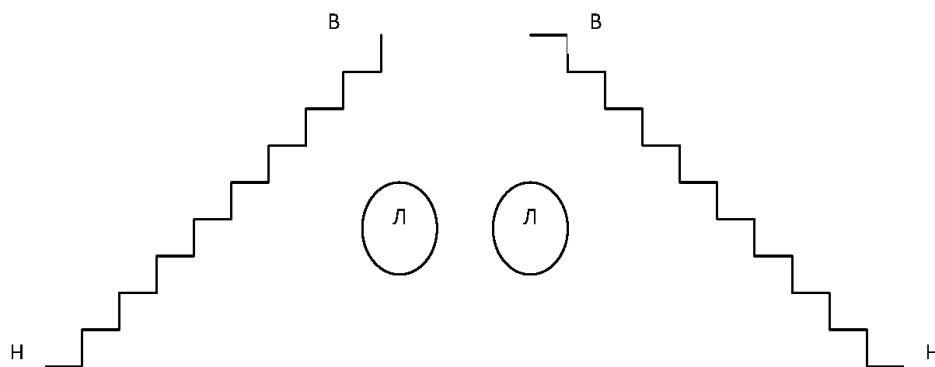
Анализ эмпирических данных показывает, что проявление психологической инерции позволяет констатировать ее фундаментальное свойство – дихотомичность (рис.1). Нахождение нового технического решения происходит через преодоление психологического барьера путем адаптации к поставленной задаче. Дихотомия психологической инерции – это мощный инструмент для нахождения новых объектов интеллектуальной собственности, где абсолюти-

зация одной из ее сторон неизбежно приводит к тупиковому барьеру, преодолеть который становится возможным лишь с позиции самой дихотомии.

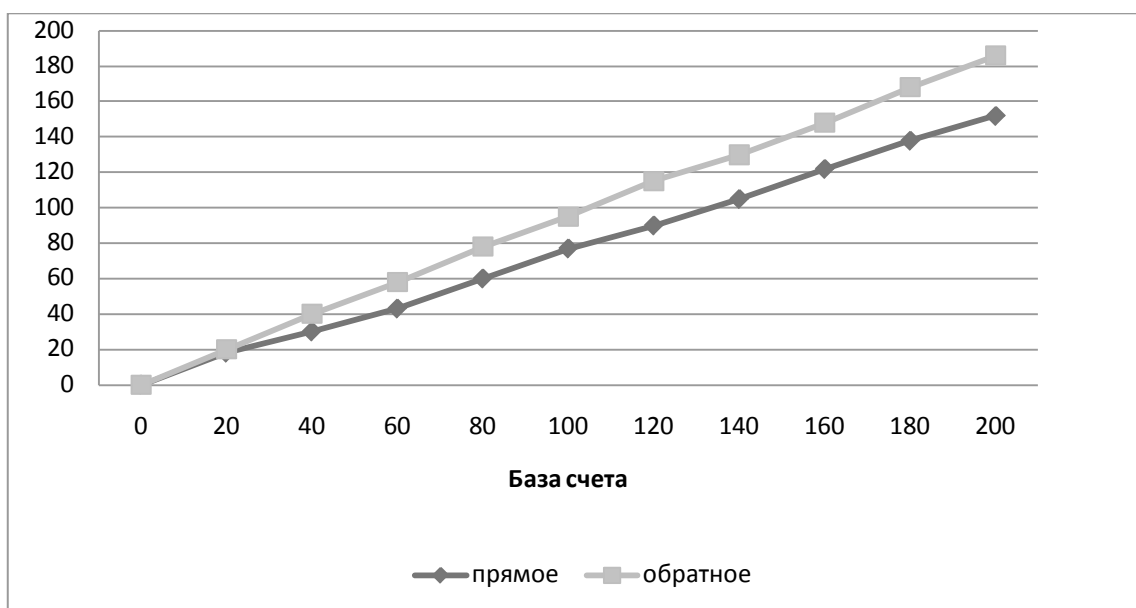

Рис. 1. Схема дихотомичности функций психологической инерции в научно-техническом творчестве.

Сущность методики оценки показателей психологической инерции [8; 9] приводится на рис.2, где «л» — левая «лестница», «п» — правая «лестница», «н» — нижняя ступенька, «в» — верхняя ступенька. Перемещение от нижней ступеньки к верхней сопровождается прямым нарастающим счетом путем постепенного добавления («приклеивания») единицы (агтлютинативное действие); в свою очередь, перемещение от верхней ступеньки к нижней сопровождается убывающим счетом путем постепенного отбора («отклеивания») единицы (дезагтлютинативное действие). Кратность перемещений от «н» к «в» и обратно определяет базу счета и устанавливается экспериментом. Неоднократные оценки позволили остановиться на базе счета, равной 100 (рис.3).

Рис. 2. Принципиальная схема устройств для оценки показателей психологической инерции

Рис. 3. Расхождение абсолютных показателей счета при прямом (♦) и обратном (□) аглютинировании в зависимости от базы счета.

В первой серии экспериментов испытуемые работали одной рукой (все оказались «правшами»). Пишущим стержнем необходимо было коснуться ступеньки «н» левой «лестницы» и начать счет с единицы, одновременно включив секундомер. Перемещаясь по ступенькам «лестницы» «Л» вверх от «н» к «в», необходимо было касаться стержнем ступенек и производить прямой счет от единицы до 10; для последующих десятков (вплоть до базы 100) надо было поступить также.

При этом перемещение все время осуществляется «вперед» – от 1 до 100; объективное время, затраченное на перемещение и счет в пределах базы, фиксировалось. Затем стержнем необходимо было коснуться ступеньки «в» правой «лестницы» и начать счет со 100, одновременно включив секундомер.

Перемещаясь по ступенькам «лестницы» «п» вниз от «в» к «н» также необходимо было касаться стержнем ступенек и производить обратный счет от 100 до 91; для последующих десятков надо было поступить также (при этом перемещение и счет осуществляется все время «назад» – от 100 до 1; объективное, время затраченное на обратный счет, также фиксировалось).

Во второй серии экспериментов перемещение по ступенькам и счет производились путем одновременного перемещения стержней в левой руке – по левой «лестнице», а в правой руке – по правой «лестнице» (параллельное расположение рук), в третьей серии – стержнем в правой руке – по левой «лестнице», а в левой руке – по правой «лестнице» (перекрестное расположение рук). Прямой и обратный счет в пределах базы 100 осуществлялся также, как и в первой серии экспериментов, перемещением от ступенек «н» к «в» и наоборот.

Все эксперименты с каждым испытуемым проводились трижды. Показатели психологической инерции и ее связь с мышлением и действием оценивали по формулам:

$$I = \left[1 - \frac{|\tau_{\text{пр}} - \tau_{\text{обр}}|}{(\tau_{\text{пр}} + \tau_{\text{обр}}):2} \right] \times 100; \quad (1)$$

$$V_{\text{пр}} = \frac{100}{\tau_{\text{пр}}}; \quad V_{\text{обр}} = \frac{100}{\tau_{\text{обр}}}; \quad (2)$$

$$\Delta V = |V_{\text{пр}} - V_{\text{обр}}|; \quad (3)$$

$$K_1 = \frac{I_x}{I_n}; \quad K_2 = \frac{V_{\text{пр}(X)}}{V_{\text{пр}(II)}}; \quad K_3 = \frac{V_{\text{обр}(X)}}{V_{\text{обр}(II)}}; \quad K_4 = \frac{\Delta V_x}{\Delta V_{II}}. \quad (4)$$

где: I – показатель гибкости мышления, %;
 $\tau_{\text{пр}}, V_{\text{пр}}$ – время (с) и скорость прямого счета, c^{-1} ;
 $\tau_{\text{обр}}, V_{\text{обр}}$ – время (с) и скорость обратного счета, c^{-1} ;
 ΔV – мера скорости психологической инерции, c^{-1} ;
 K_1, K_2, K_3, K_4 – показатели асимметрии комплексной связи;
 X, II – индексы показателей при перекрестном и параллельном положении рук испытуемого со стержнями.

При обработке результатов исследований и их интерпретации пользовались рекомендациями, учитывающими особенности психологических экспериментов [4, с.86].

По завершению экспериментов закономерным выступил тот факт, что разброс частных значений измерений больше, чем усредненных для каждого испытуемого. При этом независимо от сложности эксперимента обратный счет однозначно дольше, но разница между длительностью обратного и прямого счета уменьшается по мере усложнения условий эксперимента. Длительности

прямого и обратного счета заметно возрастают при переходе от серии экспериментов 1 к серии III; аналогично скорость прямого счета всегда выше, чем обратного, но и то и другое снижаются по мере усложнения условий выполнения задачи; мера психологической инерции при этом также снижается, а значения гибкости возрастают.

Анализ показателей асимметрии комплексной связи мышления и действий с психологической инерцией с помощью коэффициентов по зависимостям свидетельствует о том, что показатель асимметрии гибкости K , колеблется в пределах единицы (0,92-1,06), причем случаи больше и меньше единицы встречаются примерно в равной мере.

Таким образом, количественная оценка показателей творческих способностей личности, определяющих процесс создания объектов интеллектуальной деятельности, может быть осуществлена на основе диагностики показателей психологической инерции, одновременно выполняющей как функции тренировки, так и функции активизации процессов научно-технического творчества при генерации новых идей.

Литература

1. Айзенк Г. Классические IQ тесты / Г. Айзек М. изд-во ЭКСМО – Пресс, 2001. – 192 с.
2. Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность: Законодательство и практика его применения / В.В. Белов, Г.В. Витальев, Г.М. Денисов. – М.; Юрист, 2002. – 288 с.
3. Брагина Н.Н., Доброхотова Т.А. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. М.: Медицина, 1988. – 218 с.
4. Максименко Ю.Б., Матвеев Г.П. Основы теории вероятности и математической статистики для психологов / Ю.Б. Максименко, Г.П. Матвеев. – Донецк: Юго-Восток, 2001. – 122 с.
5. Цуканов Б.И. Время в психике человека / Б.И. Цуканов. – Одесса: Астро-Принт, 2000. – 217 с.
6. Чаус А.В., Данченко В.Н. Основы технического творчества / А.В. Чаус, В.Н. Данченко. – Киев-Донецк: Вища школа, 1983. – 183 с.
7. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание: психологические модели и исследования / Ю.М. Швалб. – К.: Миллениум, 2003, – 152 с.
8. Пат. 57673А, 7А61В5/05 Украина, Пристрій для оцінки психолого-педагогічної інерції / Максименко Ю.Б., Алімова С.В., Матвеев Г.П., Алімов В.І. опубл.16.06.2003, Бюл. № 6.
9. Пат. 69254А, 7А61 В5/05 Україна, Пристрій для вивчення комплексного зв'язку психологічної інерції та дії / Максименко Ю.Б., Алімова С.В., Матвеев Г.П., Алімов В.І., Туков В.А. опубл. 16.08.2004, бюл. № 8.

Пелюстка М.И.

соискатель

*Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды*

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АКТУАЛИЗАЦИЯ ЭМПАТИЙНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Актуальность исследования. Большие информационные нагрузки и высокий темп современной жизни накладывают отпечаток на все сферы психики человека, в том числе и на его эмоции и чувства. В противоречивых социально-экономических условиях и соответствующих рыночных отношениях, несбалансированной структуризации институтов общества и других обостряющихся противоречиях усиливается социальная дифференциация ценностей, поведения и отношений среди людей, проявляется кризис человеческого понимания, соучастия и сопереживания. Дефицит этого гуманистического основания во взаимоотношениях в обществе толкает людей на поиски выхода из создавшейся ситуации. Иногда таким решением бывает уход в призрачную реальность (наркомания, алкоголизм), в мир преступности, случаются и попытки суицида. Закономерно возникает вопрос об истоках отчужденности, холодного безразличия, о причинах исчезновения доброго эмоционального отношения людей друг к другу. В связи с этим проблема эмпатии как проблема сочувствия и сопереживания становится актуальной для нашего времени и общества. Проблемы гуманизации образовательного пространства и социализации будущих специалистов разного профиля не разрешимы без развития психологической культуры личности в системе высшего профессионального образования. Важным фактором развития психологической культуры личности специалиста является эмпатия. Эмпатией мы называем психологический феномен, который характеризуется эмоциональной отзывчивостью на переживания другого человека, который содействует взаимопониманию и сбалансированности межличностных отношений, делает поведение человека социально обусловленным, способствует пониманию эмоциональных и смысловых оттенков внутреннего мира других людей. Эмпатийным потенциалом является сформированная устойчивая совокупность личностных свойств, способностей, установок и других качеств человека, определяющих проявление у него феномена эмпатии. Многообразие профессий предполагает развитие разных профессионально важных качеств: умелое обращение с техникой, коммуникабельность, креативность, наблюдательность или точность в вычислениях. Эмпатия особенно важна для специалистов, работающих с людьми. В то же время эмпатия является общечеловеческой ценностью и необходима для всех профессий. В любых рабочих коллективах ценятся доброжелательные и отзывчивые специалисты, которые умеют

эффективно взаимодействовать с другими людьми. Психологическая практика показывает, тем не менее, что существуют неразрешенные противоречия между: востребованностью в сформированности эмпатийного потенциала человека и его фрагментарной актуализацией как психического образования; между возможностями развития эмпатии и недостаточным уровнем сформированности эмпатийных способностей; между актуальностью познания психологических особенностей, механизмов и факторов развития и их недостаточной изученностью общей психологией.

Состояние научной разработанности проблемы. Потребность в исследовании эмпатийного потенциала студентов и индивидуально-психологических факторов, способствующих и препятствующих его развитию и реализации, определяется, с одной стороны, социальной и личностной значимостью феномена эмпатии, а с другой – недостаточной научной разработанностью данной проблемы и неэффективностью его развития в психологической практике. В современных психологических работах эта проблема рассматривается на уровне выявления отдельных аспектов эмпатии студентов: особенностей проявления эмпатии у будущих педагогов и психологов, обладающих различной степенью суверенности психологического пространства личности (Н.В. Буравцова), установление связей между эмпатией и успеваемостью студентов-психологов (Г.С. Кожухарь), развитие эмпатических способностей студентов-психологов средствами художественной литературы (Н.А. Щербакова) и т.д. Особенности эмпатийного потенциала личности изучались на примере детей 7-8 лет (Е.С. Гончаренко) и лиц с различными типами социального поведения (И.В. Климова). Важными для исследования являются работы, в которых рассматривается место эмпатии в системе межличностных отношений, поскольку межличностные отношения складываются на основе определенных чувств, рождающихся у людей по отношению друг к другу и играющих важную регулятивную роль в общении и понимании (Г.М. Андреева, А.А. Бодалев, И.М. Юсупов). Эмпатия возникает и формируется в межличностных отношениях (Д. Гоулман, Н.Н. Обозов, Ю.П. Платонов, А.А. Реан). Особую значимость представляют работы, посвященные психологическим защитам (Р.М. Грановская, Л.Р. Гребенников, Е.Л. Доценко, А.И. Еремеева, Э.И. Киришбаум, И.М. Никольская, Е.С. Романова, В.А. Штроо). Авторы подчеркивают, что проявления психологических защит являются актуализацией по потребности в сохранении приемлемой самооценки. Эмпатия увеличивает способности убеждать и помогает преодолеть психологическую защиту другого (В.В. Бойко), поскольку психологические защиты напрямую связаны с базовыми эмоциями, способствуют ослаблению излишне интенсивной эмоциональной реакции для поддержания социально адекватных отношений (Н. Conte, Н. Kellerman, R. Plutchik).

Заключение. Анализируя данные исследования, можно отметить, что вопросы, связанные с изучением актуализации эмпатийного потенциала

будущих профессионалов, еще не в полной мере системно поставлены. Изучение эмпатии с помощью анализа психологических защит и установок межличностных отношений позволяет существенно расширить представления об особенностях актуализации эмпатийного потенциала личности.

Литература

1. Абросимова Е.А. Экзистенциальный взгляд на проблему жизненного пути в творчестве С.Л. Рубинштейна / Е.А. Абросимова. Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://hpsy.ru/about/> свободный. заглавие с экрана.

Приймаченко О.М.

*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Університет митної справи та фінансів*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ВНУТРІШНІХ ОЗНАК РІЗНИХ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІДЛІТКІВ

Проблема емоційного розвитку підлітків завжди була й залишається актуальною для науковців. Уміння володіти своїми емоціями і почуттями та налагоджувати позитивні доброзичливі стосунки з оточуючими, долаючи егоцентризм, у підлітковому віці набувають першочергової значущості. Сучасна психологічна наука відносить такі вміння до сфери емоційного інтелекту (EI) особистості. Проблема розвитку емоційної сфери підлітків з точки зору сформованості емоційного інтелекту на сьогодні ще малодосліджена українськими психологами, хоча здійснюються окремі спроби дослідити цю особистісну властивість у найближчому до підліткового віковому періоді – юнацькому (Колісник Л.О.).

У нашому власному попередньому дослідженні ми спробували проаналізувати зовнішні ознаки прояву емоційного інтелекту підлітків 15-17 років [4]. Поглиблюючи свій науковий інтерес, ми дослідили декілька внутрішніх ознак EI, серед яких: локус контролю, прояв агресії та ворожості, особистісна й ситуативна тривожність.

Інтернальний локус контролю характеризується тим, що регуляція поведінки людини здійснюється зсередини відповідно до власної системи цінностей та поставлених завдань. За результати своїх вчинків людина несе особисту відповідальність і вважає себе само джерелом успішності або неуспішності власної життєдіяльності, а також виявляє автономне функціонування. Наявність у людини відчуття автономності зумовлює її спроможність творити власне життя і надає людині відчуття певної свободи у регулюванні норм її повсякденного життя. Як конструктор почуття психологічного

благополуччя, таку автономність вітчизняні дослідники відносять до ознак так званого внутрішньоособистісного емоційного інтелекту [3]. Для дослідження інтернальності прояву локусу контролю ми застосовували Методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера.

У складі внутрішніх ознак ЕІ, який виражається у так званому міжособистісному ЕІ, дослідники також розглядають позитивне ставлення особи до людей [3]. Цю характеристику ми дослідили через протилежний її полюс – агресію та ворожість. Відповідно чим нижчий прояв агресії та ворожості у людини тим більш позитивно та доброзичливо вона ставиться до людей та вважає їх гідними поваги. Дану ознаку ЕІ ми діагностували за відомою Методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки.

Показники самооцінки досліджуваними власної ситуативної та особистісної тривожності автори відносять до групи ознак сензитивності суб'єктів до емоціогенних подразників. Ця група особистісних ознак відбиває «зовнішній» аспект виявлення «внутрішнього» у детермінації емоційного інтелекту [3]. Рівень ситуативної та особистісної тривожності підлітків ми досліджували за Методикою діагностики самооцінки рівня тривожності Ч.Д. Спілбергера та Ю.Л. Ханіна.

Дослідження рівня сформованості ЕІ та розподіл підлітків за групами здійснювались на підставі підходу Власової О.І. [1], де ЕІ розглядається як інтраіндивідуальна властивість особистості і може бути досліджена та виражена категорією «емоційне самоусвідомлення». Для діагностики ЕІ через категорію «емоційне самоусвідомлення» застосовувалась методика, розроблена під керівництвом Власової О.І. «Емоційне самоусвідомлення» [2]. Основою розробки даної методики виступали англomовні матеріали авторів-засновників теорії ЕІ (Р. Бар-Она, П. Саловейя та Дж. Д. Мейера).

У дослідженні взяли участь 52 підлітки 15-17 років – учні школи № 67 та ВПУ № 17 м. Дніпро.

Результати дослідження за методикою «Емоційне самоусвідомлення» дозволили розподілити підлітків умовно на три групи. Зазначимо, що рівень розвитку емоційного самоусвідомлення 50 досліджуваних виявився середнім. Вони були розподілені наступним чином: 1 група (10 чоловік) – найменша кількість балів (нижчий за середній рівень розвитку емоційного самоусвідомлення), до цієї групи також потрапили дві особи, які за тестом виявили низький рівень розвитку емоційного самоусвідомлення; 2 група (25 чоловік) – середня кількість балів (середній рівень розвитку емоційного самоусвідомлення); 3 група (16 чоловік) – вища кількість балів (вищий за середній рівень розвитку емоційного самоусвідомлення).

Таблиця 1.

Внутрішні ознаки рівнів сформованості ЕІ

Група	Локус контролю		Рівні агресії/ ворожості (усереднені показники)		Ситуативна/ особистісна тривожність (усереднені показники)	
	Інтерн. (% від загальної кількості осіб у групі)	Екстерн. (% від загальної кількості осіб у групі)				
I (нижчий рівень ЕІ)	40%	60%	31	12	44,7	45,7
II (середній рівень ЕІ)	60%	40%	26	10	41	41
III (високий рівень ЕІ)	69%	31%	26	8,7	37,8	39,6

Таблиця 1.

Високі показники прояву агресії, ворожості, тривожності

Група	Агресія (кількість осіб у %)	Ворожість (кількість осіб у %)	Ситуативна тривожність (кількість осіб у %)	Особистісна тривожність (кількість осіб у %)
I (нижчий рівень ЕІ)	80%	90%	60%	70%
II (середній рівень ЕІ)	56%	60%	36%	36%
III (високий рівень ЕІ)	60%	33%	12%	25%

За табл. 1 видно, що з підвищенням рівня сформованості ЕІ (від I до II групи) інтернальність прояву суб'єктивного контролю спостерігається у більшій кількості осіб (від 40% у I гр. до 69% у III гр.). Тоді як кількість осіб з екстернальним локусом контролю, навпаки, помітно зменшується.

Усереднені показники агресії зменшуються з рівнем розвитку ЕІ (від 31 до 26), рівень ворожості також зменшується від I до III групи (12 -10-8,7).

Висновок попередніх дослідників про те, що чим вищий рівень ЕІ тим нижчі ситуативна та особистісна тривожність [3], у нашому дослідженні на підлітковій вибірці також підтвердився: ситуативна тривожність – 44,7 у групі з нижчим рівнем сформованості ЕІ, 41 – з середнім, 37,8 – у групі з вищим рівнем розвитку ЕІ.; особистісна тривожність – 45,7 в осіб з низьким рівнем розвитку ЕІ, 41 – з середнім, 39,6 – в осіб з високим рівнем ЕІ.

Якщо за табл.2 прослідкувати кількість осіб у кожній групі з високими показниками за проявом агресії, ворожості, ситуативної та особистісної тривожності, то ми побачимо наступне: кількість осіб з високим рівнем агресії найбільша у групі з нижчим рівнем розвитку ЕІ (80%) і приблизно однакова у

групах з середнім та вищим рівнями розвитку ЕІ (56% та 60% відповідно); кількість осіб з високим проявом ворожості також найбільша у групі з низьким ЕІ – 90%, тоді як у групах з середнім та найвищим рівнями прояву ЕІ – 60% та 33% відповідно; стосовно ситуативної та особистісної тривожності, кількість осіб з високими рівнями найменша у групі з високим рівнем розвитку ЕІ – 12% та 25% відповідно та найбільша у групі з низьким рівнем ЕІ – 60% – ситуативна, 70%-особистісна.

Отже, результати здійсненого нами дослідження внутрішніх ознак рівнів сформованості емоційного інтелекту підлітків показали, що чим вищий рівень розвитку емоційного інтелекту тим нижчі прояви агресії та ворожості та, ймовірно, краще виявлене позитивне ставлення до оточуючих; чим вищий рівень розвитку емоційного інтелекту тим нижча сенситивність до емоціогенних подразників, яка виражена в ситуативній та особистісній тривожності; кількість осіб з інтернальним локусом контролю також збільшується у групах з середнім та вищим рівнями розвитку емоційного інтелекту.

Література

1. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія [Текст] / О.І. Власова. – К: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308с.
2. Власова О.І., Березюк М.А. Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості / О.І. Власова, М.А. Березюк // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» – Луганськ. – 2004. – С. 177-185.
3. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: Монографія [Текст] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
4. Приймаченко О.М. Дослідження зовнішніх ознак емоційного інтелекту підлітків 15-17 років / О. М. Приймаченко // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики» – Запоріжжя. – 2016. – С.143-147.

Скориніна-Погребна О.В.
доктор соціологічних наук,
професор кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України

НАПРЯМКИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ЖІНКАМИ З НЕВРОТИЧНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНОЇ КРИЗИ

Поточна глобальна українська криза значно підірвала механізми психологічного захисту людей, і вирішувати цю проблему лише на психологічному рівні недостатньо. Але, тим не менш, психологія відіграє важливу роль у допомозі адаптуватися до суспільних процесів. Згідно з опитуваннями соціологів в групі ризику опиняються жінки з невротичним поведінкою.

Метою статті є вивчення психологічних особливостей жінок з невротичними станами в кризовий період в суспільстві та запропонувати напрямки роботи із ними.

К. Хорні відзначала, що характерними для невротичної особистості проявами є: 1. Страх. 2. Безпорадність. 3. Почуття провини. 4. Надмірна залежність від отримання схвалення. 5. Внутрішня незахищеність, емоційна реакція на критику. 6. Невміння будувати довгострокові плани. 7. Порушення в сексуальному житті. 8. Постійне порівняння себе з іншими. 9. Бажання власної унікальності і удачливості.

Страхи невротичних жінок характеризуються неусвідомленістю їх змісту. Вони можуть виникати як від прямих, так і непрямих причин, але проявляються як правило в тілесних реакціях без раціонального їх пояснення. Тілесні реакції страху спостерігаються в діафрагмальному і шийному м'язовому сегменті. Це відчуття тиску, розпирання, спеки, хвилеподібного скорочення м'язів. У зв'язку з цим основним засобом роботи зі страхами і тривогою подібного роду є вміння ачити зв'язки, що існують між загальними подіями у суспільстві і приватними явищами в житті людини. Необхідно зрозуміти, якими шляхами кризові явища нашого часу створюють особисті труднощі. Необхідно виробити у особистості з невротичною поведінкою розуміння соціальних причин того, що відбувається в суспільстві, максимально переключити її зі своєї відповідальності за суспільні перетворення на раціональне осмислення подій.

В процесі психологічного консультування виявлялися раціональні причини страху. Один з основних страхів – це страх приймати відповідальні рішення. У зв'язку з кризовим станом суспільства, відбувається перебудова всіх сфер життя людей, для адаптації до нових умов необхідно приймати рішення різного характеру. Найбільш актуальним питанням на сьогоднішній день є рішення про зміну місця проживання. Наступними за значущістю можна визначити рішення, що стосуються професійної сфери через незадоволення матеріальним

становищем: зміна роботи, закриття/відкриття ПП, зміна напрямку діяльності. Значна частина опитаних жінок озвучили страх втрати життєвої стабільності, страх бідності, страх смерті свого або своїх близьких, страх руйнувань свого житла. Відсутність соціальної захищеності є потужним чинником, який посилює їх невротичні прояви.

Для жінок з невротичною поведінкою характерно стан безпорадності. Виявлено, що основна маса опитаних жінок приписують суспільству відповідальність за те, що відбувається в їх житті. Це часто є причиною сімейних конфліктів, оскільки жінки з невротичними симптомами схильні перекладати відповідальність за свою долю на своїх чоловіків, постійно висувуючи їм претензії і звинувачуючи в бездіяльності. Причому форми сімейної комунікації, як правило, двох видів: або істеричні, або агресивні.

Разом з цим виникає почуття провини, яке пригнічує і формує постійну самокритику і самоприпинення. Глибокі роздуми про свої недоліки і негідну поведінку створюють уявлення про заслужене покарання у вигляді тих негативних подій, що відбуваються у житті. Будь-які прояви даних страждань мають в своїй основі вторинну вигоду. Наприклад, щоб підтвердити своє право на безвідповідальність, емоційність, імпульсивність у вчинках. Людина соціальна, вона прагне до підтримання соціальних зв'язків з іншими людьми, але для неї важливо і самоствердження в значимому для себе соціумі. Виникає глибокий внутрішньоособистісний конфлікт: з одного боку є бажання бути прийнятою в оточенні, проявляти себе, прагнення бути кращою за інших, успішніше, унікальніше, а з іншого – відхід від відповідальності, прагнення до ізоляції у ситуаціях, якщо не виходить підвищити почуття власної значущості за рахунок комунікації. Одна з основних тенденцій поведінки полягає в орієнтації на інших. В результаті виникає дві лінії поведінки. Перша пов'язана з постійним нав'язуванням своєї допомоги іншим, орієнтація на потреби оточуючих і спроба спрямувати свою активність на їх задоволення. У відповідь з боку оточуючих очікується подяка і безумовне схвалення, що далеко не завжди відповідає дійсності. Це, в свою чергу, формує нові складнощі в поведінці невротичних жінок: розчарування в людях, знецінення себе і своїх вчинків, підвищена самокритика з постійним питанням «що в мені не так».

Друга лінія поведінки кардинально протилежна. Жінка з невротичною поведінкою стає надмірно егоцентричною. Вся її активність спрямована на задоволення своїх потреб, які охоплюють різні життєві сфери. Від оточуючих очікується захоплення і похвала, але цього не відбувається. Часто задоволення власних потреб пов'язано з використанням інших людей у своїх цілях, що викликає у них неоднозначну реакцію. І знову невиправдані очікування і розчарування.

Першопричиною невротичної поведінки служить яка-небудь ситуація, що викликає надмірно сильні, яскраві емоційні переживання, серйозне нерве, психологічне перенапруження. Часто людина не може самотійно впоратися з

напруженим станом, оскільки включаються захисні механізми особистості, які не дозволяють заподіювати дискомфорт психіці. А робота над собою, як правило, завжди йде через кризу: необхідно усвідомлення та опрацювання проблемних ситуацій, що породили неконструктивний стан.

У всіх піддослідних жінок з невротичним поведінкою простежувалася невіра у власні сили, сумніви в можливості повернення до конструктивного способу життя. Подолати стан безнадійності і, як наслідок, пасивний стан – перше завдання в комплексі психологічної корекції особистості.

Прихід на консультацію – це важливий крок в роботі над собою, але він буде непродуктивним і поверхневим, якщо не закріпити його правильним підходом до вирішення проблем та покладанням відповідальності за раціональність поведінки на саму жінку. Прийняття рішення працювати над собою, конкретні рекомендації психолога, як це робити для вирішення проблем, що турбують клієнта, може вселити в нього нову надію, дозволяючи йому робити нові спроби вирішення цих проблем і заохочуючи його до цього. Але боротьба з невротичними симптомами – це тривалий процес. Тілесні реакції не зникають швидко, це служить причиною втрати надій на повернення до конструктивної поведінки. У цей період психологу необхідно постійно знаходитися в контакті з клієнтом, здійснюючи підтримку, підбадьорювання і з раз у раз пояснювати причини тривалого дискомфорту стану. Це дає можливість клієнтові, зокрема, жінці з невротичним поведінкою висловитися, відчувати прийняття психологом, незважаючи на її особливості, відчувати відповідальність за свої дії. У даному діалозі у особистості з'являється можливість прямо говорити про свій стан, про себе і отримувати схвалення за цю модель поведінки. А як вже зазначалося вище, для невротичної особистості це одна з важливих потреб.

Якщо за допомогою переконань, навіювань, бесід і т. п. вселити в клієнта надію на продуктивну роботу, тоді він зможе ігнорувати деякі симптоми, які викликають занепокоєння, або вони можуть навіть зникнути. Це може допомогти йому у вирішенні дійсних проблем, відволікаючи його від повного зосередження на симптоматичних проявах.

Виявлення й обговорення дійсних проблем клієнта, викликають зміни в його свідомості та поведінці – це основна сутність змін, що ведуть до продуктивної взаємодії. Тому корекція в основному є процесом спеціалізованого навчання, і ефективність залежить від того, наскільки спотворене розуміння клієнтом дійсності приведено у відповідність з дійсними життєвими чинниками.

Таким чином, психокорекційна робота з жінками з невротичною поведінкою полягає:

- в необхідності змінити свою фактичну поведінку, звернувши її в конструктивну соціальну практику;

- у виправленні невірних уявлень про оточуючих людей і суспільні відносини;
- у формуванні здатності розуміти своє власне місце в суспільному процесі;
- у навчанні аналізувати і розуміти себе самого з декількох позицій;
- у необхідності змінити деструктивну систему установок на більш адекватну, в результаті чого змінюються мотиви та емоції;
- у виробленні установок, які активно включають особистість у конструктивну суспільну діяльність;
- у сформуванні мислення так, щоб умовиводи відповідали життєвим фактам. Це означає, що клієнт повинен навчитися більш точному і логічного методу мислення; – у навчанні відстежувати риси особистісної незрілості.

Однак слід зазначити, що зміни невротичної поведінки у жінок не можуть бути здійснені за допомогою окремих порад, рекомендацій і вказівок на невідомі їм життєві факти. Вони не зміняться під впливом простої логіки. В основному консультування спрямоване на процес навчання і перенавчання. Але, поряд з цим, необхідний пошук глибинних причин тих чи інших установок і форм поведінки, їх опрацювання в контексті минулого досвіду. Важливими є техніки, які дадуть ресурсну підтримку.

Література

1. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / М.Г. Делягин. – Москва, ИНФРА-М, 2003 – 768 с.
2. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 224с.

Тепляков Н.Н.

*кандидат психологических наук,
доцент кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

ФЕНОМЕН «ИДЕАЛЬНЫЙ ПРЕЗИДЕНТ» В ОБЫДЕННОМ СОЗНАНИИ РЯДОВЫХ ИЗБИРАТЕЛЕЙ

Исследование политического сознания как отдельной личности, так и различных социальных групп, коллективов, этносов, до недавнего времени велось под определенным, сугубо профессиональным, углом зрения, где доминирующими проблемами выступали: восприятию политического лидера, политических партий; проблеме неформальной политической коммуникации, анализу политических идей Т.Г. Шевченко, реконструкции семантического

пространства политических партий и политической ментальности; взаимосвязи глобальных политических процессов в стране с процессами массового политического сознания и др.

На этом фоне, методы политической борьбы за голоса избирателя в период политических выборов, не только в странах бывшего союза, но и в политическом пространстве Украины, все чаще стали переходить этические границы, беря за основу тезис «Победителей не судят».

Переход от монопартийной системы управления государством, где выборы лидера партии (и автоматически главы государства) носили, как правило, формальный характер (с заранее определенным максимальным процентом проголосовавших «за» конкретного претендента), к демократическим формам управления, предполагает повышение истинной политической активности народных масс. Особенно остро проблема политической активности народных масс отмечается в период предвыборных компаний, где выбор кандидатов на пост главы государства уже проводится на альтернативной основе с соблюдением всех требований конституции и законодательной базы. Борьба кандидатов на президентский пост, в сущности, сводится к борьбе за голоса избирателей. В плоскости психологической науки вопрос борьбы за голоса избирателей очень тесно соприкасается с проблемами психологии личности, а конкретнее с ее системой ценностей, норм, стереотипов, установок и жизненных перспектив. Все прогнозы и расчеты на забитость, трусость, обособленность, пассивность, безразличие, политическое слабоумие политического электората с развалом союза лопнули как мыльный пузырь. Политическая активность народных масс не только выросла на несколько порядков, но и изменилась качественно. Обратной стороной этого демократического процесса стали те трудности, с которыми столкнулись социологи, политологи, психологи при реконструкции не только качественных параметров политического сознания различных социальных стратов избирателей, но и прогнозирование их трансформаций. Политическое сознание избирателей стало очень трудно прогнозируемо не потому, что плохо работает пропагандистская машина, а потому, что в корне изменились политические, экономические, психологические установки, ценности, стереотипы и жизненные перспективы рядовых граждан. Как правило, кандидаты на пост в президенты в период предвыборной борьбы ориентируются на данные социологических опросов, которые характеризуют общие оценки и отношения людей к конкретному кандидату. Но социология не в состоянии предоставить информацию о том, какие психологические феномены, образования лежат в основании окончательного выбора ответа в социологической анкете. Она не в состоянии определить те глубинные психологические процессы, которые лежат за такими поверхностными рейтингами популярности (или непопулярности) того или иного политического лидера или партии. Настороженное отношение к результатам социологических опросов должно вызываться еще и тем, что

методы сбора данных и выбор математического аппарата обработки полученных результатов у каждого института социологических исследований свой (или в лучшем случае имеют существенные отличия).

Взглянуть на исследуемую проблему через призму субъективного восприятия того или иного политического лидера как претендента на пост президента с позиций глубинных уровней обыденного сознания психики человека можно через семантические пространства и систему индивидуальных личностных смыслов политического сознания избирателей.

В своих работах [1; 2; 3; 4; 5] мы исследовали проблему политического выбора в рамках психосемантического подхода. Одной из актуальных проблем политической психологии является проблема представленности в обыденном сознании рядовых избирателей образа «идеальный президент», поскольку именно этот ориентир в его субъективной представленности на уровне обыденного сознания и есть ориентир в направлении к которому двигаются избиратели в предвыборной компании.

Главной целью новой генерации политиков стремящихся к власти стало стремление к публичной демонстрации той система политических ценностей, установок и позиций, которых еще не получила четких очертаний и контуров в массовом политическом сознании электората. И здесь, на этой платформе, в этом пространстве и начинает разыгрываться во всей красе трагедия доходящая до фарса. Дело в том, что в политическом сознании различных социальных стратов избирателей сформированы свои устоявшиеся стереотипы и образы политиков и президента страны как высшего статуса политического деятеля. И в своей презентации себя, своей команды, своей программы и перспектив развития страны будущий президент вынужден ориентироваться не на отдельные типы образов идеального президента в сознании студенческой молодежи, рабочего класса, тружеников сельского хозяйства, бизнесменов, а на своеобразный интегральный, обобщенный образ идеального президента.

Отбор оцениваемых персонажей (политических лидеров) и образов для разработанной нами методики диктовался логикой происходящих событий политического выбора в период помаранчевой революции. В качестве основных оцениваемых политических лидеров избирателям (участникам нашего исследования) были предложены: В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович, Ю. В. Тимошенко, С. В. Кивалов, Л. М. Кучма, образы «мой идеал президента» и «самый плохой президент». В качестве своеобразных поляризационных ярлыков, которыми претенденты обменялись в предвыборных баталиях, были введены такие персонажи, как: Бармалей, кот Леопольд и Иван Дурак. Для реконструкции идентификационных процессов в политическом сознании избирателей в список оцениваемых образов был включен образ себя самого «Я сам», чтобы можно было видеть с кем, и в пространстве каких типичных образов и персонажей, данный избиратель или группа избирателей себя идентифицирует.

В эксперименте приняло участие 97 избирателей (из них 51 мужчина и 46 женщин) в возрасте от 19 до 49 лет. Для обработки использовался факторный анализ с подпрограммой вращения матриц методом – VERIMAX.

Полученные в эксперименте данные были сгруппированы на четыре группы: общегрупповая матрица (куда вошли результаты тестирования всех участников эксперимента), группа участников сторонников В.А. Ющенко; группа участников сторонников В.Ф. Януковича и группа участников не принимающих ни одного из претендентов на пост президента.

Исследование показало, что на уровне обыденного сознания рядовой избиратель оценивает образ идеального президента в пространстве таких оценочных парадигм, как «благородный аферист – подлый аферист»; «агрессивная религиозность – умиротворенная религиозность»; «рациональная конформность – латентная авторитарность»; «ответственность – безответственность»; «олигархическая душевная стратегия – народная душевная стратегия»; «реалист, практик – фантазер, романтик (виртуал)», «идеал современного демократического (гуманистического) политического лидера – идеал прежнего (диктаторского) типа политического лидера».

В пространстве обозначенных оценочных парадигм образ идеального политика в политическом сознании наших избирателей наделяется следующими качествами: стремлением к власти и карьерному росту; в ситуациях острой необходимости прибегать к жестким, авторитарным решениям; самодостаточный; склонен к неординарным самостоятельным, а не навязанным со стороны, решениям; к своим врагам и оппонентам относится как к врагам и никогда об этом не забывает; способен к жесткой (порою нечестной) борьбе со своими оппонентами; в меру пунктуальный и последовательный; чистоплотен и аккуратен; не склонен к дипломатии, хотя может вести разговор в дипломатическом ключе; придерживается (или публично демонстрирует что придерживается) буквы закона; благосклонно относится к инициативе своих коллег и соратников; может умело сочетать компромисс и принципиальность; способен к самокритике; главными мотивационными факторами деятельности для него выступают честь, мораль, совесть и гражданственность; по мере возможности старается идти своим путем, а не бездумно шагать по проторенным дорожкам и тропинкам своих предшественников; ответственно относиться к своим обязанностям и обещаниям; в редких экстремальных случаях может открыто сказать правду не взирая на чины и звания; не обращает особого внимания на критику и оскорбления в свой адрес со стороны; молча делает свое дело; по мере предоставленных возможностей стремится к поставленной цели.

Литература

1. Тепляков Н.Н. Восприятие политических лидеров в семантическом пространстве студентов–психологов (предвыборные технологии) / Николай Николаевич Тепляков // Наука и образование. – 2002. – № 1. – С. 51–58.
2. Тепляков Н.Н. Психосемантический анализ политического самосознания личности в период помаранчевой революции / Н.Н. Тепляков; наук. ред. С.Д. Максименко // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 33. – 474 с. – С. 201 – 215.
3. Тепляков Н.Н. Психосемантический анализ восприятия политических лидеров в период «помаранчевой» революции / наук. ред. С.Д. Максименко Тепляков // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. праць. – Вип. 33/34. – Одеса : Астропринт, 2007. – 360 с. – С. 255–267.
4. Тепляков Н.Н. Психосемантический анализ политического выбора в период помаранчевой революции / Н.Н. Тепляков. – Одеса : ТМСИ, 2008. – 234 с.
5. Тепляков Н.Н. Психосемантический анализ трансформации сфер сознания личности (этика, эстетика, политика) [монография] / Н.Н. Тепляков. – Одеса: Издатель Н.П.Черкасов, – 2010. – 349 с.

Тімченко О.В.

*доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної
та кризової психології
Національний університет цивільного захисту України*

Онiщенко Н.В.

*доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної
та кризової психології
Національний університет цивільного захисту України*

ЧИ СПРОМОЖНА СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА ЗРОЗУМІТИ, ДОПОМОГТИ ТА ЗАХИСТИТИ НАШИХ ВОЇНІВ?

На початку 2016 року ми вперше зіткнулися з проектом Лаладжа Сноу (Lalage Snow) під назвою «Ми не мертві». Це серія портретів британських військовослужбовців до, під час та після їх участі у бойових діях в Афганістані. За вісім місяців, доки тривав цей проект, автору вдалося, мабуть, найбільш

ефективно донести до громадськості ті фізичні та психічні зміни, що відбуваються з солдатами на війні. Якщо подивитися уважно на фото, можна побачити, що обличчя солдат, опалених війною, говорять самі за себе...

Дійсно, війна не просто вбиває людей і калічить душі. Кожна війна, як би її не називали політики, залишає після себе не загоєні рани. І це не тільки вдови, сироти та каліки. Це ще і падіння моралі і зріст злочинності. А найголовніше, – це поява у суспільстві десятків, сотень тисяч людей з новим світосприйняттям, новими цінностями та сенсом життя.

Чи замислювалися хоча б на мить сучасні наші політики, державні службовці, сидячи у великих міністерських кріслах, над психологією людини, яка в обнімку з автоматом їсть, п'є, спить та яка за кожним рогом жде смерті? Людини, яка настільки готова до смерті, що на найдрібніше шарудіння відповідає автоматним вогнем?

І ось ця людина повертається додому...

Уявіть зараз собі, як вона після АТО повинна сприймати наш світ, наш побут? Що їй кожен день нагадуватимуть звичні для нас звуки – стуки, удари, тріскіт, верещання гальм автомобілів?... Що снитиметься ночами цим парням?...

Або спробуйте, наприклад, відповісти на питання, де і ким зможе працювати «на гражданці» мінер-диверсант або розвідник-снайпер, щоб погодувати себе і свою сім'ю в наш не найблагополучніший час?

Для чого ми на це звертаємо увагу? Для того, щоб ми чітко зрозуміли з вами, що психологія і мораль учасників АТО, з честю виконавших свій обов'язок перед державою, нажаль, на довгі роки залишаться психологією і мораллю військового часу. А на війні – як на війні...

Ми будемо жити з ними в паралельних світах. Ось тільки ці паралелі іноді будуть перетинатися. АТО не закінчиться, – воно просто переміститься в глиб мирної України!

Для того, щоб уникнути безглузвих та трагічних помилок в умовах спільної життєдіяльності з ветеранами АТО, нам усім треба здобути та засвоїти уроки не тільки з сьогоденної гібридної війни, але й з минулих війн та локальних збройних конфліктів...

Здобути об'єктивні уроки з такої гранично об'єктивної події, як війна або локальний збройний конфлікт, – справа вельми суб'єктивна а головне, – вкрай невдячна...

Але ми спробуємо сформулювати основні з них...

Перший урок, який ми повинні засвоїти, полягає у тому, що наша професійна спільнота повинна бути потенційно готовою до війни (гібридної, антитерористичної, локальної, широкомасштабної або ще якоїсь іншої).

Бути готовими до війни – це означає: (1) бути готовими професійно (іншими словами, – кожному психологу треба мати в системі власної професійної компетенції такі знання, уміння та навички, які дозволять йому, за необхідністю, стати екстремальним, кризовим або військовим психологом);

(2) мати науково обґрунтовані технології вирішення задач психологічного забезпечення бойових дій; та (3) мати організаційну структуру, спроможну у найкоротші терміни консолідувати психологів нашої держави, мобілізувати їх зусилля на вирішення оборонних завдань.

Другий урок, який слід засвоїти, полягає у визнанні не скороминучої цінності та актуальності військового досвіду використання психології в практиці забезпечення обороноздатності країни.

Не можемо собі відмовити у задоволенні навести один з прикладів ефективного використання психології в роки II Світової війни...

Відкриття радянськими психологами бінаурального ефекту (іншими словами, – здатності сліпих від народження людей як би «бачити» об'єкти за допомогою слуху) та включення осіб, що володіють ним, до складу розрахунків протиповітряної оборони, які захищали Ленінград, дозволило збивати у 4 рази(!) більше літаків ворога.

Цікаві і практично значущі досягнення мали місце і в області психологічної реабілітації воїнів, які отримали травми головного мозку і кінцівок. Завдяки науковим дослідженням груп психологів під керівництвом С.Р. Геллерштейна, А.В. Запорожця, А.М. Леонтьєва і С.Я. Рубінштейна в роки II Світової війни були розроблені методи і засоби відновлення рухів поранених бійців і якнайшвидшого повернення їх до нормального життя.

Шкода, що багато з цих рекомендацій так і не знайшли свого втілення в керівних документах ані Збройних Сил Радянського Союзу, ані Збройних Сил України і тому не були використані в ході бойових дій наших військ в Афганістані та не використовуються і сьогодні при проведенні АТО.

Третій урок полягає в тому, що навіть в умовах обмеженого часу необхідно впроваджувати нововведення лише після ретельної експериментальної перевірки.

Сотні експериментів були проведені радянськими психологами в роки II Світової війни, перш ніж запропонувати військам рекомендації з профілактики стомлення, сніжної сліпоти, підвищення ефективності спостереження і військового маскуванню.

Цей урок особливо важливий сьогодні, коли йде реформа психологічної структури Збройних Сил та Національної гвардії України і коли знаходяться люди, які пропонують військовому і державному керівництву експериментально неперевірені рекомендації.

Четвертий урок, полягає в тому, що вся система психологічної роботи в бойовій обстановці повинна будуватися лише на науково обґрунтованих психологічних моделях бойової діяльності. Ігнорування психологічних складових моделі бою призведе до невиправданих втрат і поразок.

П'ятий урок, перифразуючи слова Т.Г. Шевченка, може звучати наступним чином: «І свого не цурайтеся і чужому навчайтеся».

Якщо сьогодні наші Збройні Сили переходять на стандарти НАТО, то чому ми не переймаємо натовський досвід збереження психічного здоров'я військовослужбовців в умовах ведення бойових дій? Ми власне маємо на увазі створення в наших Збройних Силах аналогічних американським підрозділів спеціалізованої допомоги при бойовому стресі? Чи на таку «ДРІБНИЦЮ» у нашої країни не вистачає коштів?

Ми вже не говоримо про закупку та впровадження спеціальних технічних засобів для роботи з військовослужбовцями безпосередньо в зоні військового конфлікту.

Двійні стандарти, які ми сьогодні спостерігаємо у впровадженні в Збройні Сили та до Національної гвардії України досвіду підготовки та всебічного забезпечення армій країн – членів НАТО, можуть дуже дорого коштувати нам у майбутньому.

Якщо на сьогодні серед американських ветеранів пост травматичний стресовий розлад (ПТСР) діагностується десь приблизно у 12%, серед ізраїльтян – близько 4%, то за даними вітчизняних науковців близько 90% (!) ветеранів АТО мають ознаки гострого або після травматичного стресового розладу.

Шостий урок, який слід засвоїти, полягає у тому, що на сьогодні суспільне співчуття найменш потрібно тим, хто пройшов війну. Важливіше дати ветеранам можливість знову стати повноцінними членами суспільства.

Саме ми, психологи, повинні донести до керівництва держави тезу про те, що гроші в межах відновлювального періоду ветеранів АТО, не головні. На рівні держави потрібно створити уніфіковану систему для лікування і соціалізації ветеранів. І зробити доступ до неї максимально простим і по можливості безкоштовним.

Американці після війни у В'єтнамі зрозуміли необхідність спеціальних реабілітаційних програм. Вони підключили до післявоєнної адаптації демобілізованих солдатів і офіцерів величезний штат психіатрів і психологів, випустили на екрани десятки прекрасних фільмів, створили центри професійної перепідготовки.

Коли у 2003 році з Афганістану почала повертатися перша хвиля демобілізованих, уряд США усвідомив, що назрівають великі проблеми. І Білий дім виділяє понад \$ 60 млрд. на рік на медичне відновлення ветеранів війни. Закладається мережа зі 150 госпіталів і 600 клінік для ветеранів бойових дій по всій країні.

З 2011 року в США створюється система, яка займається соціально-психологічною адаптацією ветеранів бойових дій (Polytrauma System of Care). Представництва організації працюють майже в кожному великому місті країни, і будь-який солдат може звернутися туди за підтримкою психологів чи соціальних працівників.

Ці установи крім надання соціально-психологічної допомоги також збирають статистику, щоб визначити, які події або дії здатні викликати у ветеранів агресивну реакцію...

Крім того, нагадаємо, що за законом, який прийняв конгрес США після терористичних атак 11 вересня 2001 року, будь-хто, у кого є 90 днів стажу активної служби в гарячих точках, може претендувати на освітній грант або безкоштовне освоєння професії. При цьому держава оплачує житло і надає стипендію.

Сьомий урок свідчить, що забезпечення ефективності діяльності екстремальної та кризової психології вимагає єдності психологів. І ця єдність повинна бути організаційною, причому як «горизонтальною», так і «вертикальною».

У військової психологічної спільноти повинен бути лідер, здатний об'єднувати людей, генерувати ідеї, відчувати ситуацію, організовувати колективну діяльність. Якщо б наші фахівці – психологи МО, МВС, СБУ, ДПСУ, ДСНС, Національної гвардії колективно осмислили ситуацію АТО, визначили напрямки спільної діяльності і періодично обмінювалися досвідом роботи, ми мали б більш вражаючі результати програми досягнень сучасної екстремальної психології до практики вирішення бойових завдань.

І, нарешті, останній, **восьмий урок**, без засвоєння якого всі інші уроки залишаться знанням, не втіленим в практику. Цей урок можна сформулювати так: «необхідно повсякденно демонструвати можливості екстремальної та кризової психології у вирішенні життєво важливих завдань держави і суспільства».

Сьогодні вітчизняній військовій психології необхідно по крупицях зібрати безцінний досвід психологічної роботи в роки II Світової війни, наступних воєнних подій у світі, власний досвід, отриманий при проведенні АТО та створити сучасну цілісну науково-практичну систему.

Вважаємо, що сучасним вітчизняним психологам є що запропонувати для якнайшвидшого закінчення військового конфлікту на Донбасі та якнайшвидшого повернення ветеранів АТО до звичайного мирного життя.

І ця пропозиція буде вагомою настільки, наскільки ми зможемо отримати та засвоїти уроки із загальносвітової військової та зі своєї власної історії.

Ткач Б.М.

кандидат психологічних наук, докторант

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БРИГАДНОЇ МОДЕЛІ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

З огляду на військові дії на сході України, які тривають вже понад два роки, виникла гостра потреба у психологічній реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції. Світовий досвід показує, що не вирішення психологічних проблем у ветеранів, згодом проявляється у них девіантною поведінкою та антисоціальними настроями. Проте у фаховій літературі відображено психологічні наслідки у ветеранів, які вели бойові дії на чужих територіях і війни мали загарбницький характер, а не оборонний. Хоча наша країна здебільшого веде визвольні війни на своїй території, проблема психологічної реабілітації військовослужбовців ще потребує подальшого вивчення.

З червня 2016 року на базі рекреаційно-оздоровчого комплексу «Хирів-рент-інвест» (Хирів, Львівська обл.) надавалася висококваліфікована психологічна допомога військовослужбовцям, які повернулися із АТО та їхнім сім'ям. На волонтерських засадах з воїнами працювали психологи Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, НПУ ім. М.П. Драгоманова, МАУП та Центрів практичної психології Київської області.

Зважаючи на власний десятилітній досвід застосування бригадної моделі надання комплексної психологічної допомоги в галузі клінічної нейропсихології та успішного вирішення нею різного спектру психологічних проблем у межах своєї професійної компетенції, мною було рекомендовано впровадити її і для цієї категорії осіб. Принцип бригадної моделі надання комплексної нейропсихологічної допомоги постраждалим учасникам антитерористичної операції та їх сім'ям полягав у тому, що група фахівців здійснює діагностику, складає та впроваджує індивідуальний план комплексної психотерапії для кожного клієнта. Очолює групу клінічний нейропсихолог. Метою клініко-психологічної інтервенції було: відновлення та збереження психічного здоров'я військовослужбовців; створення гармонійних відносин з їхніми рідними та близькими. Завдання: 1) подолати наслідки перенесених бойових психічних травм (посттравматичних стресових станів); 2) подолати хронічні психопатологічні зміни особистості, які виникли внаслідок бойового стресу; 3) відновити порушені/втрачені психічні функції до рівня, який дасть їм змогу комфортного буття в суспільстві; 4) сформувати навички розв'язування внутрішніх конфліктів і регуляції власних емоцій та почуттів; 5) здійснити просвітницьку роботу з членами сімей військовослужбовців; 6) повернути втрачене відчуття стану щастя постраждалим учасникам антитерористичної

операції та їхнім сім'ям. Принципи клініко-психологічної інтервенції: добровільність, комплексність, системність, індивідуальний підхід, ефективність. Форми реалізації завдань: індивідуальна та групова робота. Успішність клініко-психологічної інтервенції визначався у кожному окремому випадку позбавленням психічних розладів набутих на війні. Окрім того, інтегральним показником ефективності було повернення відчуття стану щастя та відновлення нормальної структури сну.

Першим етапом була діагностика психічних розладів у передбачуваних об'єктів психотерапевтичної інтервенції. Ми встановлювали наявність чи відсутність психічних захворювань, фонові психопатії, соматичних захворювань, обтяжуючих психосоціальних чинників та загальний рівень адаптації. Діагностику здійснювали по МКХ-10 та DSM-5. Нейропсихолог виявляв порушення нейропсихологічних факторів (слабкі ланки у вищих психічних функціях) та психічні ресурси (сильні ланки у вищих психічних функціях) для терапії.

Другим етапом на основі багаторівневого діагнозу формулюються конкретні цілі клініко-психологічної інтервенції та терміни її реалізації. Залежно від спеціалізації кожен з психологів отримував конкретне завдання. Поточний контроль виконання здійснюється на консилиумах та супервізіях. Вівся журнал, у якому відображалася динаміка реабілітаційного процесу. При складних випадках рекомендували керівництву рекреаційно-оздоровчого комплексу долучати нарколога.

Третім етапом була розробка рекомендацій для подальшого зміцнення психічного здоров'я. По завершенні тижневого курсу психологічної реабілітації здійснюється дистанційна підтримка та консультування ветеранів і їх сімей.

Особливість даної роботи полягала в тому, що психологи контактували з ветеранами практично 24 години на добу. Тому моніторинг був цілісним та постійним: від особливостей структури сну аж до того як вони проводять дозвілля. Внаслідок діагностики було виявлено різючі відмінності між воїнами, які були на першій лінії оборони, другій та третій. Особи з третьої лінії по суті не потребували висококваліфікованої психологічної допомоги, оскільки виконували поліцейські функції далеко від фронту і не зазнали сильного впливу психотравмуючих чинників. Для них було достатньо бесіди із «духівником» (психолог і священик в одній особі) та превентивної реабілітації для підтримання оптимального рівня боєздатності військовослужбовців. Представники з другої лінії оборони здебільшого мали проблеми внаслідок контузій, нічні автоматизми пошуку власної зброї та посттравматичний стресовий розлад, диз'юнктивні тенденції у міжособистісних відносинах. Вони потребували фахової психологічної допомоги. У воїнів з першої лінії оборони виявлено найбільше психічних розладів, особливо у тих, хто був без ротації два роки на передовій. Це нічні автоматизми пошуку ворога і його нейтралізації (сомнамбули чинять реальну загрозу оточуючим), сновидіння із жахами та

ситуації з війни (бойовий стрес), флешбеки у стані неспання, адиктивна поведінка, неспокій, пов'язаний з минулим, почуття провини, психосоматичні розлади. Часто зустрічалися замкнутість та протестність через нерозуміння цивільними особами розширення їхнього світогляду внаслідок здобутого життєвого досвіду на визвольній війні. Нерідкістю були супутні захворювання опорно-рухового апарату та внутрішніх органів, які виникли на війні. Саме ця група осіб потребувала найбільшої клініко-психологічної інтервенції для відновлення психічного та фізичного здоров'я. Характерним для всіх є загострене почуття справедливості, патріотизму та гуманності. Неочікуваним для нас було виявлення у ветеранів: високого рівня адаптації, легкості у засвоєнні нового досвіду та сприйняття відмінних світоглядних моделей, порівняно із середньостатистичною людиною; велика мотивація позбутися психологічних проблем, отриманих на війні та відчувати стан щастя.

Нейропсихологічними особливостями було: слабкість гіпокампу у переробці психотравмуючої інформації; зсув активності у праву півкулю, що проявлявся тужливістю та депресією; дискомфортом через деструктивні для цивільного життя навички самозахисту у процедурній пам'яті. Також було виявлено високу критичність мислення, просоціальну спрямованість, емпатійність і хорошу нейропластичність, які ми використали як ресурси для подолання психічних розладів.

Оскільки люди, які попали на передову, не проходили превентивних психологічних заходів для адаптації до бойового стресу, у них виникло почуття провини, яке перешкоджало розпочати клініко-психологічну інтервенцію. Дуже дієвою для подолання почуття провини є бесіда (10 хв.), за допомогою якої здійснюється трансформація авраамічного світогляду на дхармічний. Нейропсихологічна терапія була поділена на 45 хвилинні сесії призначені для роботи з порушеннями у «рептильному мозку» (1-й день), «лімбічній системі» (1-й день), «дорзолатеральній частині префронтальної кори» (1-й день), «орбіто-фронтальній частині префронтальної кори» (2-й день), «вентро-медіальній частині префронтальної кори» (2-й день). Нам вдалося за два дні позбавляти клієнта від посттравматичного синдрому, автоматизмів, нормалізували структуру сну та повертали відчуття стану щастя [1; 5; 6]. Нейропсихологічна терапія ґрунтувалася на градієнтній теорії організації вищих психічних функцій людини Е. Голдберга та медитативній нейробіології Р. Девідсона [3; 4; 7]. Зовсім неефективними виявилися світські медитації на співчуття до «страждань уявної істоти», тоді як дуже ефективними виявилися медитації на власному болю та пережитих трагічних моментах. Через необхідність більше уваги приділити проведенню терапії наслідків бойового стресу, а також часове обмеження (1 тиждень перебування ветеранів у рекреаційно-оздоровчому комплексі), на жаль, нам не дозволило повністю позбавити ветеранів адикцій. Для подолання диз'юнктивних тенденцій у міжособистісних відносинах проводилася групова робота із воїнами та їхніми

сім'ями, де відпрацьовувалися навички створення теорії розуму іншого та навички взаємодії [2].

Висновки. Можна було б уникнути такої великої психічних кількості розладів у воїнів, якщо б було застосовано превентивні психологічні заходи. Для швидшої терапії посттравматичних розладів і розвитку самоусвідомлення варто застосовувати нейрообруч, що полегшить контроль оволодіння клієнтами навичків регуляції власних емоцій та почуттів. Як показав досвід, для позбавлення адикцій, які мають «самолікувальний характер», необхідно долучати до бригади терапевта та нарколога.

Література

1. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений.— М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 384 с.
2. Максименко С.Д. Основы генетичної психології. — К.: НПЦ Перспектива, 1998. — 220 с.
3. Davidson R.J., Begley S. The Emotional Life of Your Brain: How Its Unique Patterns Affect the Way You Think, Feel, and Live – and How You Can Change Them. – New York: Hudson Street Press, 2012. – 304 p.
4. Goldberg E. The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind / E. Goldberg / – New York: OxfordUniversityPress, 2002. – 272 p.
5. Hanson R., Mendius R. Buddha's Brain: The Practical Neuroscience of Happiness, Love, and Wisdom. – Oacland: New Harbinger Publications, Inc., 2009. – 240 p.
6. Penman D., Burch V. Mindfulness for Health: A Practical Guide to Relieving Pain, Reducing Stress and Restoring Wellbeing. – London: Little, Brown Book Group, 2013. – 288 p.
7. Striedter G.F. Neurobiology: A Functional Approach. – New York: Oxford University Press, 2016. – 599 p.

Тріфаніна Л.С.

аспірант кафедри соціальної педагогіки

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Кардинальні політичні, соціальні й економічні перетворення потребують нового переосмислення виховання підростаючого покоління. Життя вимагає розглядати його під кутом розвитку гуманізації та гуманітаризації. Сьогодні стає важливим і необхідним у вихованні підростаючого покоління формування

інформаційної культури, оскільки сучасне суспільство, з його величезними різноманітними інформаційними потоками висуває певні вимоги перед молоддю щодо знань, умінь та навичок, які б дозволяли вільно орієнтуватися та комфортно перебувати в ньому.

Виховання як процес слід розглядати з філософської та психолого-педагогічної позиції. Це цілеспрямоване формування в особистості певного ставлення до людей і навколишньої дійсності. Причому формування розглядається не як зовнішній тиск на особистість, а стимулювання її внутрішньої потреби до мислення, дій, духовних потреб. Виховання має здійснюватися на гуманістичній основі [7, с. 3].

Фундаментальним завданням виховання є соціалізація, соціальна адаптація підростаючого покоління, тобто поступове включення дитини в систему суспільних і творчих відносин [7, с. 4].

Усі аспекти виховного процесу охоплені узагальненою системою вимог, які регламентують підходи, принципи діяльності в різноманітних педагогічних ситуаціях. Таку систему вимог втілюють у собі принципи виховання.

Поняття «принцип» (від лат. «*prīncipium*» – основа, першопочаток) – керівна ідея, основні вимоги до діяльності і поведінки, які впливають зі встановлених наукою закономірностей [1, с. 35].

Принцип – це основа, на яку треба спиратися і якою необхідно керуватися [4, с. 107].

Принцип виховання – (від лат. *prīncipium* – основа, начало) – керівне твердження, яке відображає загальні закономірності процесу виховання і визначає вимоги до змісту, методів і форм його організації [8, с. 576].

Основна суспільна вимога, яка висувається до майбутнього підростаючого покоління у контексті сучасної культури, – оволодіти певною сумою знань, умінь та навичок, необхідних для входження в життя суспільства. Ця вимога, поєднуючись із загальною культурною традицією ставлення до освіти, робить проблему уміння і навчальних досягнень дуже важливою [2, с. 78].

Отже, ми можемо зробити висновок, що розвиток молоді, їх соціалізація в інформаційному суспільстві потребує відповідної стратегії виховання, впливу з боку педагогів, цілеспрямованої діяльності з формування системи специфічних якостей особистості, необхідних в умовах інформатизації.

Так, інформаційна культура є одним із найголовніших факторів формування гармонійно розвиненої особистості. Високий рівень інформаційної культури учнів є передумовою двох найголовніших умінь – вміння адекватно формалізувати знання, які вони мають, і вміння адекватно їх інтерпретувати. Інформаційна культура включає у себе вміння підтримувати належну рівновагу між формалізованими та неформалізованими складовими знань людства. Саме таке почуття міри є одним із найголовніших чинників цілісності особистості і свідченням сформованості основ інформаційної культури [5, с. 61].

Сьогодні об'єм поняття «інформаційна культура» трактується по-різному в силу наявності ряду методологічних підходів. Ми вважали за доцільне надати визначення таких вчених, як: Н. Зінов'єва, Є. Медведєва, І. Хангельдієва.

Головним у формуванні інформаційної культури особистості Н. Зінов'єва вважає «процес гармонізації внутрішнього світу людини під час опанування всього обсягу соціально-значущої інформації» [3, с. 96].

За Є. Медведєвою інформаційну культуру визначають як «рівень інформаційної підготовки, який дозволяє людині не тільки вільно орієнтуватися в потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам» [6, с. 48].

У розумінні І. Хангельдієвої «інформаційна культура – якісна характеристика життєдіяльності людини передусім у сфері отримання, передачі, зберігання і використання інформаційних даних, де пріоритетними є загальнолюдські цінності» [9, с.1].

У сучасному суспільстві формувати інформаційну культуру у підростаючого покоління можна за умови створення інформаційного навчального середовища у загальноосвітньому навчальному закладі. Таке середовище забезпечує формування відповідного рівня інформаційної культури.

Перед системою загальної середньої освіти має бути поставлено завдання – забезпечити такий навчально-виховний процес, який би створював умови для формування інформаційної культури учнів.

На нашу думку, щоб успішно сформувати у майбутнього підростаючого покоління в загальноосвітньому навчальному закладі основи інформаційної культури, необхідно створити навколо них певне інформаційне середовище, що має базуватися на таких принципах:

1. Принцип системного використання нових інформаційно-комунікативних технологій в навчально-виховному процесі. Полягає в поступовому застосуванні інформаційно-комунікативних технологій у навчально-виховному процесі, при цьому щоразу ускладнюючи їх рівень використання.

2. Принцип міжпредметних зв'язків у вихованні інформаційних знань, умінь та навичок. Забезпечує постійне використання своїх набутих знань, умінь та навичок, намагаючись їх пов'язати з іншими шкільними предметами, щоб вони слугували як додатковими та лише поглиблювались.

3. Принцип правомірного використання засобів, методів та шляхів у процесі формування інформаційної культури. Має на меті розроблення і впровадження педагогом засобів, методів та шляхів, які мають підпорядковуватися законодавчій базі України.

4. Принцип популяризації бібліотечно-бібліографічних та інформаційних знань. Означає, що педагогові потрібно пропагувати дані знання у вигляді реклами, роблячи їх необхідними, цікавими, популярними, сучасними, без яких вже не можна уявити нашого життя в сучасному суспільстві.

5. Принцип гуманізації виховного процесу інформаційної культури. Вимагає від педагога, щоб формування інформаційної культури підростаючого покоління базувалося на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, доброзичливості, де на першому місці має завжди бути молода особа, як найвища цінність у нашому житті.

6. Принцип організації алгоритму дій у забезпеченні інформаційної культури у молодшому підлітковому віці. Передбачає попередньої розробки педагогом методів, прийомів, способів та засобів, якими він має користуватися в подальшому при формуванні інформаційної культури молодших підлітків, при цьому враховуючи їх вікові особливості.

7. Принцип доступності у забезпеченні і використанні інформаційних технологій. Висуває перед педагогом потребу у наданні однакових єдиних можливостей усім учням даного віку щодо використання інформаційних технологій.

Таким чином, ефективність формування інформаційної культури підростаючого покоління залежить від реалізації принципів, а саме: принцип системного використання нових інформаційно-комунікативних технологій; принцип міжпредметних зв'язків; принцип правомірного використання засобів, методів та шляхів; принцип популяризації; принцип гуманізації; принцип організації; принцип доступності.

Література

1. Галузяк В. М. Педагогіка: навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – 200 с.
2. Забродський М. М. Вікова психологія: посіб. / М. М. Забродський. – К.: Академія, 2002. – 103 с.
3. Зиновьева Н. Б. Информационная культура личности: учеб. пос. / Н. Б. Зиновьева. – Краснодар: КГАК, 1996. – 136 с.
4. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
5. Малишевський О. В. Пропедевтика інформаційної культури учнів основної школи / О. В. Малишевський. – Умань: Жовтий О. О., 2009. – 236 с.
6. Медведева Е. А. Основы информационной культуры / Е. А. Медведева // Социс. – 1994. – № 11. – С. 59.
7. Оржеховська В. М. Класний керівник у сучасній школі: метод. посіб. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – К.: Інститут змісту та методів навчання, 1996. – 156 с.
8. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К.: Академія, 2005. – 582 с.

9. Хангельдиева И. Г. О понятии «информационная культура»: тез. докл. междун. науч. конф. / И. Г. Хангельдиева // Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее. – Краснодар, 1993. – С. 6.

Ушакова Т.Ю.

*аспірант кафедри загальної та диференціальної психології
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського*

РОЛЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Життя сучасної людини – нескінчений вир подій, постійних змін та нових викликів. Швидкий темп суспільних перетворень підвищує загальну напругу, в котрій живе сучасна людина, та ставить нові вимоги до її розвитку. Важливими якостями стають: цілеспрямованість, відповідальність, активність тощо. При цьому відповідальність не зводиться до виконання обов'язків, а більшою мірою стосується активності та усвідомлення вчинків індивідом.

Розвиток відповідальності є важливим не тільки для плідного життя людини, але й має першочергове значення для процвітання суспільства. На жаль і до сьогодні значною проблемою є уникнення та перекладання відповідальності, а експерименти стосовно дифузії відповідальності не втратили своєї актуальності й дотепер. Дослідження проведені Джоном Дарлі та Бобом Латане показали, що зростання кількості людей в групі, призводить до того, що людина відчуває меншу індивідуальну відповідальність. Звичайно, у рамках цього повідомлення ми не будемо переповідати весь проведений експеримент, проте зауважимо важливі особливості отриманих результатів. Коли досліджувані вважали, що поруч є інші учасники, їм легше було подумати, що хтось інший має прийти на допомогу та вирішити проблему. При цьому вони відчували занепокоєння та емоційно переживали цю ситуацію, але боялись, що зазнають осміяння чи критики через можливу несумісну поведінку (допомога не потрібна, а з мене сміятимуться, чого ж я повівся так по-дурному) [2, с. 216-217]. Саме збільшення чисельності свідків дає можливість зменшити свій тягар провини, уникнути осуду чи стерпіти негативні наслідки та призводить до дифузії відповідальності [1; 2].

Хоча від часу тих досліджень минуло багато років і вони проводились не у нашій державі феномен дифузії відповідальності досі присутній у поведінці багатьох людей. Підтвердженням цього є те, що останнім часом в засобах масової інформації все частіше чути про трагічні події, що мали свідків, котрі не відреагували і не зарадили чужому нещастю. Нерідко проходячи повз і

спостерігаючи, якусь ситуацію, ми робимо вигляд, що нічого не сталося і рушаємо далі. При цьому обурюємось, коли подія трапляється з нами і ніхто не підтримав. Чудовий вислів: «Вчиняй з іншими так, як хочеш, щоб чинили з тобою» підкреслює важливість власного усвідомлення свого ставлення до оточуючих. Слід також відзначити, що розглядаючи дифузії відповідальності в більш широкому контексті, ми бачимо, що вона може проявлятися не тільки у кризових ситуаціях, а й у буденних подіях життя та суспільних явищах. Багато людей залишаються осторонь від подій, що трапились у світі, країні, у них на роботі чи навіть у колі близьких. Ці тенденції можна пояснити не стільки байдужістю людей, а їх прагненнями уникнути почуття провини та зменшити свою причетність до подій. Дослідниками відзначається, що людина з радістю приймає відповідальність за події, що завершилися успіхом, в свою чергу свої невдалі рішення вона намагається виправдати і позбутися цієї відповідальності. Стосовно цього Р. Мей наголошує, що недостатньо приймати на себе відповідальність за свої переконання й щирість вчинків, набагато важливіше прийняти на себе відповідальність за те, чи дійсно правильними вони є [3]. Звичайно наше існування сповнено безліччю подій і ми нерідко занурюючись у свій рутинний світ не помічаємо, що відбувається довкола. Проте, ще Ж.-П. Сартр зазначав: «ми повністю відповідальні за своє життя, не тільки за свої дії, але й за свою нездатність діяти» [4]. При цьому знати і нічого не робити набагато гірше ніж помилитися. В цьому випадку найстрашніше є не стільки перекладання відповідальності, а втрата відчуття власної самоцінності та значущості свого вибору. Займання пасивної позиції спостерігача, знецінення власної думки призводить до пасивності та безініціативності існування. Звичайно прийняття відповідальності може супроводжуватися певним страхом за правильність свого вибору, проте усвідомлене існування дає нові перспективи для розвитку та самовдосконалення. Все це стає можливим тоді, коли ми нарешті усвідомимо особисту відповідальність не тільки за себе, але й за світ у якому ми живемо. Людина не може існувати без соціуму, в свою чергу соціум не існував би без людей. Кожна особистість привносить «цеглинку» для розбудови свого оточення і має усвідомлювати особисту значущість та важливість саме її вибору та думки, що безумовно неможливо без усвідомлення власної відповідальності за свої дії чи бездіяльність. Ми повинні пам'ятати, що самі відповідальні за той світ у котрому живемо і тільки від нас залежить наше майбутнє.

Таким чином, відповідальність відіграє не просто значущу, а особливу роль у розбудові сучасного суспільства. Відтак, і її вивчення потребує виявлення специфіки відповідальності в кожній зі сфер буття людини та поглиблення вивчення даного феномену з погляду загальнолюдського існування. З цієї позиції відповідальність не буде ототожнюватися з обов'язком

і необхідністю, а розквітне у вирі загальнолюдських цінностей та активних дій для розбудови процвітаючого майбутнього.

Література

1. Ильин Е. П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия / Евгений Павлович Ильин – СПб.: Питер, 2013. – 304 с.
2. Копець Л. В. Класичні експерименти в психології / Людмила Володимирівна Копець – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 283 с.
3. Мэй Р. Новый взгляд на свободу и ответственность / Ролло Мэй – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psycheresurs.ru/d/294831/d/meu-r.-novyy-vzglyad-na-svobodu-i-otvetstvennost-%28statya%29.pdf>
4. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом. – М.: Класс, 1999. – 576 с.

Царькова О.В.

*кандидат психологічних наук, доцент, викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЇ, ЯКІ ВПИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ БАТЬКІВ, ЯКІ БУЛИ ЗВІЛЬНЕНІ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Актуальність дослідження. Одним з актуальних питань сучасної пенітенціарної системи України є її гуманізація, формування кардинально нових моделей ресоціалізації осіб, що відбувають покарання, підготовки їх до життя у «вільному» суспільстві, яке постійно змінюється й оновлюється. Очевидно, що досягнення цієї мети вимагає інноваційних підходів до психологічної роботи в пенітенціарних установах, і насамперед, – повернення, а іноді й формування, у засуджених почуття власної людської гідності, що передбачає і повагу гідності інших людей, і відповідальність за власні вчинки не тільки перед суспільством, але й перед собою, своєю родиною.

Стресові умови в місцях позбавлення волі, сформовані специфічні стереотипи поведінки, які пов'язані з виживанням в таких умовах, позбавляють багатьох засуджених можливості побудувати нові повноцінні сімейні стосунки, створити гармонічну, безконфліктну родину або відновити колишні сімейні відносини.

Таким чином, одним з найважливіших аспектів повернення осіб, які відбувають покарання, до повноцінного життя в суспільстві є відтворення у них

навичок сімейної взаємодії, у тому числі адекватної батьківської поведінки, корекція сталих і ригідних рольових та поведінкових стереотипів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати психологічних методів, які сприяють формування адекватної батьківської поведінки у осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу: сьогодні наголошується, що система виконання карних покарань повинна стати більше відкритої, менш формалізованої, а головне – орієнтованої на рішення основного завдання: виправлення засуджених і повноцінне їхнє включення в життя суспільства після від'їзду покарання.

У психологічній, юридичній, кримінологічній літературі приділяється велика увага таким аспектам ресоціалізації засуджених як правовий, організаційний, педагогічний, соціальних, психологічний, які вивчаються на різних етапах кримінальної відповідальності представниками різних наук [2]. У нашій роботі ми розглядаємо психологічний аспект ресоціалізації [3].

Ресоціалізація ставиться до числа понять соціальних і широко використовується в кримінології, соціології, психології й в інших гуманітарних науках. Вона об'єктивно пов'язана з поняттям «соціалізація», що вбачається з безпосереднього аналізу зазначених явищ і, насамперед, граматичного тлумачення. На даний факт звертає увагу Ю.В. Жулева, відзначаючи необхідність урахувувати значення префікса «ре», що дозволяє розуміти ресоціалізацію як «поновлення або повторність дії» і як протидія асоціальної деградації особистості [4].

Умови позбавлення волі деструктивно впливають на соціалізацію особистості, тривала ізоляція утрудняє її адаптацію в нормальному соціальному середовищі. Відповідно, під ресоціалізацією варто розуміти повторне освоєння культури людських відносин, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, придбання вмінь і навичок, необхідних для їхньої успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв'язку зі зміною обставин.

І якщо, інститутами соціалізації є родина, дошкільні установи, школа, трудові й інші колективи, то об'єктом ресоціалізації є, так названа, реабілітаційна державна служба. Це єдиний простір державних, приватних, суспільних, релігійних, благодійних і інших організацій і установ, об'єднаних загальною метою, що забезпечують оптимальні умови для соціальної адаптації колишніх засуджених і, отже, що сприяють моральному оздоровленню суспільства.

Аналіз літератури показав, що психологічні методи впливу на засуджених, які використовуються в процесі їх ресоціалізації, виділяються різними авторами за трьома підставами [6, с. 75-83]. За формою використання виділяють методи індивідуального й групового впливу; за способом використання – прямі й непрямі; за основним змістом – метод переконання, метод регулювання психічних станів, метод передачі інформації або бесіда, метод навіювання й

самонавіювання, психолого-педагогічний експеримент, метод створення ситуацій, психотерапевтичні методи.

Висновки: на підставі результатів дослідження, можна зробити такі висновки, щодо методів роботи в громаді, що приведе до зменшення стигматизації колишніх в'язнів та покращення ставлення до них, а їм дасть можливість максимально гармонійно ресоціалізуватися у суспільстві.

1. Налагодити спільну роботу працівників психологічної служби, контролюючих установ, ознайомити представників цих установ із функціями психолога та метою його діяльності;

2. Залучати до роботи з колишніми в'язнями членів їхніх родин;

3. Створити локальні бази даних про організації, що працюють з особами, які повертаються з місць позбавлення волі, та спектри послуг, які вони надають;

4. Соціальні працівники та працівники контролюючих установ мають спільно вирішувати проблеми, пов'язані з підготовкою в'язнів до виходу з місць позбавлення волі та подальшої їхньої ресоціалізації;

5. Створити загальнодержавну базу даних про організації, що працюють з особами, які повертаються з місць позбавлення волі, з переліком спектрів послуг, що вони надають. Ресоціалізація, осіб які були позбавлені волі, дуже важливий етап після виходу з місць позбавлення волі. Методи психологічного впливу, являються одними з найефективніших методів, які сприяють ресоціалізації колишніх в'язнів та сприяють їхній гармонійній інтеграції у сім'ю і соціум.

Література

1. Андрушко І.П. Досвід організації соціально-психологічної роботи із засудженими в установах виконання покарань. – К.: Центр «Альтернатива-В» / І.П. Андрушко 2004. – 198 с.

2. Вачков І.В. Основы технологии группового тренинга. / І.В. Вачко – М.: «Ось-89», 2001. – 176 с.

3. Беци О.В. Проблеми соціальної адаптації осіб, які відбули кримінальні покарання / За заг. ред. О.В. Беци – К.: Атака, 2006. – 136 с.

4. Жульева Ю.В. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних женского пола, отбывающих наказание в воспитательных колониях. (Правовые и криминологические аспекты). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жулева Ю.В. – Рязань, 2000. – 223 с.

5. Овчарова Р.В. Научные основы социально-психологической реабилитации осужденных. Научно-методические основы оказания психологической помощи осужденным. / Р.В. Овчаров – М.: Права человека, 2001. – 156 с.

6. Янчук О.Б. Ресоціалізація неповнолітніх, які відбувають покарання. Соціальна політика і соціальна робота. / О.Б. Янчук – 2002. – № 1. – С. 75-83.

Юрченко І.В.
*кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології і педагогіки
Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

ДИНАМІКА СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Проблематика сім'ї її соціально – психологічні характеристики, що пов'язані з динамікою сімейних відносин, особливостями їх впливу на розвиток особистості дитини, надання психологічної допомоги сім'ї у важких ситуаціях є стабільно актуальною у психолого – педагогічній науці від початку ХХ ст. Представники усіх потужних напрямів сучасної психології досліджують проблематику сім'ї з метою гармонізації сімейних відносин, створення оптимальних умов соціалізації особистості, забезпечення належного рівня психологічного консультування та психотерапії сім'ї.

Засновник психоаналізу Зігмунд Фройд (1856-1939) докладно аналізує роль батька і матері у становленні особистості дитини. На кожній із виокремлених Фройдом стадій психосексуального розвитку дитини її батьки мають окреме значення – особливо вагоме у дитячому віці. Зокрема, під час фалічної стадії (3–6 років) домінуючим є досвід ідентифікації дитини з дорослим тієї ж статі, що й вона – посередництвом розв'язання завдань комплексу Едіпа у хлопчиків та Електри у дівчаток. Приблизно у віці 5–7 років Едіпів комплекс, в нормі, розв'язується: хлопчик витісняє з свідомості свої сексуальні бажання стосовно матері і починає ідентифікувати себе з батьком (переймає його риси). Даний процес має кілька функцій. По-перше, хлопчик починає засвоювати систему цінностей, моральних норм, установок, моделей статево-рольової поведінки, які окреслюють для нього образ чоловіка. По-друге, ідентифікуючись з батьком, син може утримати матір як об'єкт своєї любові. По-третє, хлопчик інтерналізує батьківські заборони та основні моральні норми – це є підґрунтям для розвитку супер-его або совісті дитини.

У своїй праці «Три нариси по теорії сексуальності» З. Фройд вказує, що наявність обидвох батьків відіграє велику роль у розвитку дитини. Відсутність сильного батька в дитинстві часто сприяє інверсії (тут – як сексуальне відхилення, сексуальний потяг до осіб своєї статі) [4], [5, с. 118–126]. Анна Фройд додає, що «коли батьки збираються розлучитися і кожен з них намагається взяти верх над іншим у впливі на дитину та представити іншого винним, повноцінний емоційний розвиток дитини опиняється під загрозою. Її довіра до батьків підірвана, оскільки її здатність до критичної оцінки розбуджена надто рано. <...> восьмирічний хлопчик, який марно намагався

помирити своїх батьків, котрі зібрались розлучатись, заявив: «Якщо тато не любить маму, то мама не любить тата, і тому вони мене теж не можуть любити. Тоді і я їх не люблю. І тому вся сім'я розпадається» [3, с. 13–27].

Деякі інші погляди на сім'ю та розвиток особистості в ній мали послідовники З. Фрейда. Ерік Еріксон (1902 – 1994) розвиває новий підхід у розкритті взаємостосунків дитини з батьками, – він враховує культурний контекст, в якому існує сім'я, основний акцент робить на розвитку і провідному значенні Его. Якщо Фрейд цікавив вплив батьків на становлення особистості дитини, то Еріксон підкреслює історичні умови, в яких формується Его у дитини. Свою теорію він будує на основі результатів спостережень за людьми, які належать до різних культур і показує, що розвиток Его тісно пов'язаний з мінливими особливостями соціальних приписів та системою цінностей. Стрижнем теорії розвитку Его Е. Еріксона є положення про те, що людина протягом життя проходить через вісім універсальних для всього людства стадій. Кожна з них настає в певний визначений час («критичний період») і повноцінно функціонуюча особистість формується лише шляхом послідовного проходження всіх стадій, кожна з яких супроводжується кризою. Вона є поворотним моментом в житті індивідуума, який виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості та соціальних вимог, які пред'являються індивіду на цій стадії. Тобто, кожна з представлених вченим восьми фаз життєвого циклу людини містить певну еволюційну задачу (конфлікт), яку вона має вирішити. На початкових стадіях психосоціального розвитку дитини суттєву роль у позитивному чи негативному розв'язанні даного конфлікту відіграють батьки. Так, на орально-сенсорній стадії (народження – 1 рік; немовлячий вік) передумовою формування здорової особистості дитини є становлення загального («базального») почуття довіри – до інших людей і до світу. Як вказує Еріксон, почуття довіри не залежить від кількості їжі, воно пов'язане, найперше, зі здатністю матері передати своїй дитині почуття впізнаваності, постійності і тотожності переживань, на наступній стадії, – раннього дитинства (1–3 р.), коли основним завданням є набуття певної автономії і самоконтролю, провідним стає вплив обох батьків. Позитивне вирішення психосоціальної кризи залежить від їх готовності поступово надавати дитині свободу у самостійному контролі над своїми діями. Якщо ж батьки нетерплячі, роздратовані і часто роблять за дітей те, що ті можуть зробити самі, або очікують від них того, що вони ще самостійно зробити не можуть, чи взагалі мало звертають/не звертають увагу на їх здобутки і невдачі, – в такому випадку у дітей виникають стійкі почуття сорому, своєї неспроможності, приниження, сумніву. Схожа ситуація є і під час наступних фаз розвитку – у «віці гри» (3–6 р.), коли основним завданням є формування почуття ініціативи та у шкільному віці (6–12 р.): розвиток працелюбства або, за несприятливого впливу батьків та найближчого соціального оточення, – формування почуття неповноцінності. Починаючи з

цього періоду вплив батьків поступово зменшується [5; 218–226]. Таким чином, аналіз життєвого шляху індивіда та його проблематики, за Е. Еріксоном, дає можливість виявити, на якому з вікових етапів його розвиток набув деструктивного, негативного спрямування, а, відтак, побудувати адекватну модель психотерапевтичної роботи з ним.

Не менш цікава позиція А. Адлера (1870–1937). Хоча він основну увагу приділяв особистості як такій, – відповідно і напрям отримав назву індивідуальної психології, але питання сім'ї та її функцій теж займають значне місце в його дослідженнях.

Альфред Адлер, як психотерапевт, доводить, що, щоб зрозуміти індивіда, необхідно зрозуміти його когнітивну організацію та стиль життя (останнє поняття він використав першим у психологічній науці). Причому розвиток особистості та формування індивідуального стилю життя починається на ранніх етапах життя. За Адлером, дитина спочатку переживає тривалий період залежності, коли вона цілковито безпомічна, і, щоб вижити, має опиратися на допомогу батьків чи інших значущих дорослих. У більшості випадків сімейна система є первинним соціальним оточенням дитини і її становище можна порівняти зі становищем емігранта в чужій країні – не здатного розуміти мову і не здатного бути зрозумілим. Так закладаються основи почуття неповноцінності, воно є всезагальним і «нормальним». Адлер каже, що «жити – означає почувати неповноцінність», а «ненормально» є втрата віри в себе, яка породжує комплекс неповноцінності. Згідно концепції А. Адлера, людину спонукають не причини, – минуле, спадковість, – але вона йде до повної мети, яку сама ж обрала. Продуктивне становлення особистості відбувається тоді, коли вона керується «соціальним інтересом», відмовляється від своїх егоїстичних цілей, заради цілей суспільства. Найбільший вплив на розвиток соціального інтересу, за Адлером, має матір, – вона виконує дві основні функції: заохочує формування у дитини соціального інтересу і допомагає їй спрямувати його за межі діади «мама – дитина». Завдання матері – виховати у дитини почуття співробітництва, товариськості. Ніжність мами до чоловіка, інших дітей і людей є рольовою моделлю для дитини, яка повинна зрозуміти, що в світі, крім неї та членів її сім'ї, існують і інші значимі люди. У випадку, коли матір зосереджена виключно на своїх дітях, вона не може навчити їх переносити соціальний інтерес на інших. Батько є другим за важливістю фактором впливу на розвиток у дитини соціального інтересу. В нього повинна бути позитивна установка стосовно дружини, дітей, роботи, суспільства. Ідеальний батько, на думку вченого, той, який відноситься до своїх дітей як до рівних і бере активну участь разом з дружиною у їх вихованні. Він повинен уникати двох фундаментальних помилок: емоційної відчуженості та батьківського авторитаризму. Діти деспотичних батьків вчаться боротися за владу та особисте, а не соціальне переважання. Також, за Адлером, значний вплив на розвиток дитини мають стосунки між батьком та матір'ю. Коли шлюб

нещасливий – у дітей мало шансів для розвитку соціального інтересу. До прикладу, якщо чоловік відкрито критикує свою дружину, діти втрачають повагу до них обох. Якщо між подружжям є розлади, діти починають «грати» з одним із батьків проти іншого. Проте, в кінцевому підсумку, програють саме діти [5, с. 169–178], [2, с. 322–360].

Отож, як бачимо, погляди на сім'ю, її психологічний супровід змінювались протягом багатьох років, щоразу поглиблюючи розуміння науковцями їх сутності, розкриваючи нові сторони досліджуваної реальності. Здавалось би, для чого заглиблюватися у минуле, вивчати, як жили наші предки, – адже ми інші. Але, виявляється моделі соціальної поведінки передаються між поколіннями: батьки відтворюють поведінку своїх батьків, а діти також наслідують їхню поведінку і т.д. Проте картина наукового пізнання феномену сім'ї не була б повною без окремого детального розгляду здобутків вітчизняної української науки.

Література

1. Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник: У 2 т. / В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 2. – 568 с.
2. Таланов В. Л., Малнина –Пых И. Г. Справочник практического психолога. – СПб.: М.: ЭКСМО, 2004. – 928 с.
3. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / Пер. с англ. и нем. / М.: ООО «Апрель Пресс», ЗАО «Изд во ЭКСМО Пресс», 1999. – 384 с.
4. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
5. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. 608 с.

Яблонський А.І.

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕКСПЕРТИЗА ОСВІТИ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА

У психолого-педагогічній науковій літературі замало праць, присвячених вирішенню проблеми експертизи (О. Анісімов, С. Братченко, В. Панок, В. Слободчиков, В. Леві, Ю. Швалб), в яких зосереджено увагу на дослідженні прикладних аспектів експертної діяльності в сфері освіти, оминаючи її теоретичні засади. У науці також спостерігається розмаїття визначень поняття

експертиза, неоднозначність трактувань різними авторами її сутнісних характеристик (О. Анісімов, С. Братченко, Г. Мкртчян, В. Панок, Е. Позаченюк, В. Слободчиков, С. Татарченкова, В. Леві, А. Тубельський, Ю. Швалб, М. Чепя). Таке розходження розуміння науковцями поняття експертизи підкреслює розмаїття підходів до її змісту, функцій і місця у системі освіти.

Аналіз наукових підходів до трактування поняття експертиза, дає підстави стверджувати, що зазвичай при його визначенні увага акцентується на дослідницьку функцію експертизи, а відтак вона трактується як дослідження конкретного питання та його вирішення за допомогою відповідних спеціалістів. Зокрема, експертизу розуміють як «дослідження і вирішення за допомогою компетентних фахівців якого-небудь питання, що потребує спеціальних знань» [6, с. 325]; «як обстеження, перевірку, дослідження чого-небудь експертами, і висновок їх про що-небудь» [1, с. 1531].

Для більш глибокого розуміння проблеми проаналізуємо бачення експертизи дослідниками, які акцентують увагу на оціночній складовій експертизи, і розкриваючи поняття через таку складову, підкреслюють цим важливість і значущість цієї функції. Саме таке трактування знаходимо у тлумачному словнику сучасної української мови: експертиза – розгляд, дослідження якої-небудь справи спеціалістом у цій галузі (експертом) або групою відповідальних спеціалістів з метою дати правильну оцінку ситуації, явищу [7, с. 122].

Незважаючи на різні підходи, в розумінні та визначенні експертизи спільним є те, що в її основі лежить процес оцінки будь-чого з точки зору людини, її потреб та інтересів, її діяльності й насамкінець – її життя. Відтак, усі провідні фахівці – філософи, соціологи, психологи, педагоги, економісти обговорюють тему експертизи як гуманітарну проблему.

Звернення до виявлення причин необхідності проведення експертизи в ході започаткованого дослідження було обумовлене тим, що потреба в ній виникає у випадках, коли прогнозування поведінки будь-якої соціальної системи в майбутньому на основі загальновідомих законів неможливе; якщо проведення експериментальної перевірки спроектованого перебігу процесу є неможливим в силу певних суб'єктивних та об'єктивних причин; якщо наявні виявлені або приховані фактори, які не піддаються об'єктивному контролю та виміру; якщо наявні багатоваріантні шляхи вирішення проблеми; якщо існує ситуація наявності недостатньої кількості інформації для прийняття рішення.

Отже, усі різноманітні підходи до трактування поняття експертиза дозволяють виокремити те спільне, що їх об'єднує та дозволяє розглядати як взаємодоповнювальні складові поняття: обов'язкове отримання якомога повнішої інформації про об'єкт чи явище; її вивчення і аналіз; оцінка; формулювання пропозицій щодо можливих шляхів подальшого функціонування, розвитку досліджуваного об'єкта чи явища у формі мотивованого висновку за умови наявності спеціальних знань у залученого

експерта (фахівця). Варто зауважити, що стосовно отриманої експертом інформації в зарубіжній науці існує декілька точок зору що стосується взаємодії інформації і експерта в умовах експертизи. Прихильники однієї з них вважають, що отримувана експертом інформація є неповною, фрагментарною стосовно до усього процесу, отже, вибрана її частина, а також результати її аналізу проявляються не одночасно і мають тенденцію до розвитку і еволюції. Науковці, які є прихильниками іншої позиції, вважають, що інформація, яка отримується експертом у процесі дослідження, носить для нього нейтральний характер, що й визначає незалежність його дослідницької позиції та об'єктивність експертних висновків [3, с. 91].

Як відомо, науці властиві емпіричний та теоретичний рівні пізнання та організації досліджень. Результатом емпіричних досліджень, проведених експериментальним шляхом, є конкретні факти, які констатують істотні кількісні та якісні ознаки й властивості досліджуваних об'єктів і стають носіями елементарного знання. Відносна сталість емпіричних характеристик і зв'язків між ними у досліджуваних об'єктах багаторазово реєструються в експерименті і виражаються за допомогою емпіричних правил і законів. Останні можуть мати ймовірнісний характер. На емпіричному рівні встановлюються нові факти, на основі узагальнення яких формулюються емпіричні закономірності [2, с. 80-81]. Емпіричне дослідження спрямовується безпосередньо на об'єкт і керується результатами спостереження та експерименту. Експертна діяльність також передбачає спостереження за ходом та процесом (об'єктом, предметом, діяльністю), а за певних умов і ситуацій потребує моделювання експериментального дослідження. Отже, експертизу, як наукове дослідження, характеризують об'єктивність, доказовість і точність.

Формування теоретичного рівня дослідження обумовлює суттєві якісні особливості в емпіричному рівні досліджень, оскільки для теорії властиві об'єднання і узагальнення фактів шляхом виділення в них найбільш істотного, загального, цілеспрямованого впливу на постановку та хід подальших досліджень. Теоретичний рівень наукового знання, таким чином, ґрунтується на ідеальному відбитку емпіричного матеріалу у вигляді визначених законів або теорій, а також дозволяє передбачити події та факти майбутнього. Теоретична експертиза (як і теоретичне дослідження) спрямована на усебічне пізнання об'єктивної реальності в її істотних зв'язках та закономірностях і пов'язана з удосконаленням і розвитком понятійного апарату. Теоретична експертиза пов'язана з формулюванням суджень та умовисновків, які дозволяють експерту виокремити й обґрунтувати зв'язки та закономірності досліджуваних процесів, явищ, предметів та об'єктів соціальної дійсності. При цьому однією з найважливіших задач експертизи у сфері освіти є передбачення варіантів розвитку в майбутньому освітньої практики.

Зважаючи на те, що експертиза дозволяє досліджувати, оцінювати передбачувані або реалізовані зміни в соціальних системах, експертна

діяльність фахівця, який її здійснює, є інтегрованою, багатовекторною і розглядається як процес вироблення нового знання як один з видів пізнавальної діяльності. Таким чином, експертна діяльність має усі характерні ознаки наукового дослідження – об’єктивність, відтворюваність, доказовість, точність, а також передбачає два взаємопов’язаних рівні (емпіричний і теоретичний), на яких воно здійснюється.

Отже, теоретичний та емпіричний види дослідження в процесі експертизи є взаємопов’язаними та взаємодоповнюваними у цілісній структурі наукового пізнання. Експертиза в освіті (емпіричне дослідження), передбачає осмислення соціальної дійсності з метою виявлення нових фактів в освітній практиці, стимулювання розвитку теоретичних досліджень, у результаті вирішення завдань яких здійснюється розробка теоретичних основ, що дозволяють пояснити фактологічні дані. З іншого боку, теоретичні дослідження в галузі експертизи освіти забезпечують розвиток та конкретизацію теоретичного змісту освітньої практики, відкривають нові перспективи щодо передбачення інноваційних змін в освітній практиці та пояснення причини необхідності їх запровадження, становлять основу для розгортання емпіричних досліджень. Отже, порівняння дослідницької та експертної діяльності дозволяє дійти висновку, що остання є специфічним видом дослідницької практико-орієнтованої діяльності, що дозволяє виявити одиничне індивідуальне в суспільноісторичній дійсності, розпізнати діючі закономірності встановити мету та норми її подальшого розвитку за допомогою аналізу та абстрагування. До такого розуміння доходить Т. Сидорина, яка дослідницьку діяльність експерта формулює за рівнем як емпіричну, за спрямованістю – як прикладну, за результатом – як дослідницьку розробку [5, с. 123].

За своєю сутністю експертна діяльність становить сукупність внутрішньої (експертний аналіз є мислинським видом пізнавальної діяльності) та зовнішньої (оціночна контрольна діяльність є зовнішньою діяльністю, яка формується за рахунок зовнішніх дій із зовнішніми об’єктами) діяльностей. При цьому брали до уваги положення С. Рубінштейна, згідно з яким «неможна зводити дії людини до однієї лише зовнішньої виконавської частини або вилучити із зовнішньої практичної діяльності людини її психічні компоненти і винести внутрішні психічні процеси за межі зовнішньої діяльності» [4, с. 265]. За такого розуміння у експертній діяльності важко визначити, де розпочинається аналіз, а де закінчується контроль як елементи мислинського пізнання об’єктивної реальності, оскільки вони доповнюють одне одного. Гуманітарно-психологічна експертиза в умовах сьогодення потребує теоретичного та методологічного осмислення, що і становить перспективу подальших наукових розвідок.

Література

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – Т. 4. – М.: Издательская группа «Прогресс» «Универс», 1994. – 1620 с.
2. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник / В.В. Ковальчук. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 240 с.
3. Леонтьев Д.А. Комплексная гуманитарная экспертиза: методология и смысл / Д.А. Леонтьев, Г.В. Иванченко. – М.: Смысл, 2008. – 135 с.
4. Рубинштейн С.А. Принципы и пути развития психологии / С.А. Рубинштейн. – М., 1959. – 365 с.
5. Сидорина Т. В. Теоретические основы экспертирования образовательных систем / Т. В. Сидорина // Дисс.... докт. пед. наук. – Новосибирск, 2001. – 332с.
6. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М.: «Русский язык», 1987. – 608 с.
7. Тлумачний словник сучасної української мови: фахова лексика: Близько 20000 слів/ За заг. ред. проф. В.С.Калашника. – Х.: ФОП Співак Т.К., 2009. – 464 с.

mgr Marcin Bryła
Uniwersytet Rzeszów

PRAKTYKI RELIGIJNE W OŚRODKACH INTERNOWANIA W POLSKIE 1981 ROKU

W momencie wprowadzenia stanu wojennego 13.12.1981 roku, zostały przygotowane specjalne ośrodki odosobnienia ludzi niewygodnych, zagrażających ustrojowi socjalistycznemu. Te ośrodki funkcjonowały do 31.12.1982 roku. Zorganizowano je najczęściej na terenach wojskowych, poligonach, przystosowanych w tym ośrodkach wczasowych, jak również w wydzielonych miejscach w zakładach karnych. W ośrodkach internowania obowiązywał regulamin, w którym określano również uprawnienia zatrzymanych do opieki duszpasterskiej: «Internowany w sposób nie zakłócający spokoju i ustalonego porządku może wykonywać praktyki religijne i posiadać przedmioty niezbędne do wykonywania tych praktyk, a zwłaszcza wysłuchiwać nabożeństw transmitowanych przez Polskie Radio oraz za zgodą komendanta ośrodka korzystać z posług religijnych» [10]. Od początku internowani mieli poważne trudności w wypełnieniu regulaminu w punkcie dotyczącym praktyk religijnych. Te trudności były większe w ośrodkach położonych w oddali od zakładów karnych. Kapelani więzień podejmowali działania duszpasterskie w odniesieniu do internowanych. Były jednak takie ośrodki internowania, w których administracja nie podejmowała najmniejszych starań zapewnienia posług religijnych internowanym [2, s. 2]. Np. w Grodkowie internowanym nie zapewniono żadnych praktyk religijnych w wigilię i w Boże Narodzenie 1981 r. Episkopat, proboszczowie oraz internowani od samego początku stanu wojennego domagali się opieki duszpasterskiej w ośrodkach internowania niezależnie od duszpasterstwa więziennego. Te starania wzmagало zbliżanie się świąt Bożego Narodzenia [9, s. 64.]. I tak w wigilię Bożego Narodzenia przybył do Strzebielinka kapelan wojskowy ks. ppłk Tadeusz Błoński, który spotkał się z internowanymi, udzielił zbiorowego rozgrzeszenia, odprawił Mszę Świętą i udzielił Komunii Świętej [4, s. 41]. Kapelan oświadczył, że będzie tu znowu za jakiś czas. Trudno było powiedzieć według jakiego porządku działalność duszpasterska była możliwa. Nawet w wigilię trwały rozmowy z MSW w celu uzyskania zezwolenia na odprawienie Mszy Świętej dla internowanych w święta. Uzyskane zezwolenie umożliwiało pierwszym kapelanom księdzu J. Sikorskiemu i księdzu B. Dembowskiemu na odprawienie Mszy Świętych w Białoleńce. Nie wszyscy internowani otrzymali zezwolenie na uczestnictwo. Dopiero po uporczywych pertraktacjach ks. J. Sikorskiego, członkowie Komisji Krajowej NSZZ «Solidarność» mogli brać udział w nabożeństwach. W innych

ośrodkach również istniały trudności w sprawowaniu posług religijnych, mimo istnienia odpowiedniego paragrafu w regulaminie. W ośrodku internowania w Jaworze dopiero 7.02.1982 roku kapelan wojskowy ks. ppłk Gola został tam skierowany i oświadczył, że będzie mógł odprawić Mszę Świętą dla internowanych dwa razy w miesiącu [11, s. 56]. Po raz pierwszy w historii polskich zakładów karnych odprawiono uroczyste obrzędy Trzech Króli, procesję w Boże Ciało, jak również urządzono rekolekcje wielkopostne i przeprowadzono kursy liturgiczne [11, s. 181].

Internowani byli wspierani również przez ludzi z zewnątrz, którzy nie byli internowani. Wszyscy pamiętali o zatrzymanych, a w czasie Mszy Świętych w kościołach wymieniano nazwiska internowanych, uwięzionych, prześladowanych, polecając ich pamięci modlitewnej wszystkich uczestniczących. W ten sposób następowało poczucie wspólnoty z tymi, którzy są izolowani. Kształtował się również styl pracy duszpasterskiej w zakładach karnych w sytuacji po ustaniu stanu wojennego. Ksiądz Jan Sikorski, jak sam podaje, w więzieniu jako duszpasterz znalazł się zupełnie przypadkowo. Jednak w sytuacji osób duchownych ich losem rządzi nie przypadek, lecz Boża opatrzność i przeznaczenie. Wprowadzenie 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego zastało księdza Jana w Metropolitalnym Seminarium Duchownym w Warszawie, gdzie był profesorem (ze stopniem naukowym doktora a jednocześnie ojcem duchownym w seminarium. Alumni tradycyjnie do 6 stycznia, a więc do święta Trzech Króli, przebywali na feriach świątecznych. Ksiądz Jan nie miał zleconych innych czynności, tzw. parafialnych, dysponował więc czasem na tyle, by na propozycję pójścia z posługą do internowanych w zakładzie karnym w Białoleńcu przystać z aprobatą. W dniu Bożego Narodzenia 1981 roku odprawił swoją «prymicyjną» liturgię więzienną. Z uwagi na fakt pierwszego kontaktu z więźniami, zdarzenie to traktował jako wielkie przeżycie nie tylko swoje, ale i internowanych, do których przybył z posługą. Księdza Sikorskiego w posłudze więziennej wspierał ksiądz Bronisław Dembowski. W ten sposób oba kapłani rozpoczęli swoją regularną, bo coniedzielną pracę duszpasterską wśród internowanych, po uzyskaniu uprzednio zgody urzędniczej z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Jeszcze w Wigilię Bożego Narodzenia 1981 roku trwały rozmowy przedstawicieli Episkopatu i Rządu PRL w sprawie odprawiania nabożeństw w warszawskich ośrodkach odosobnienia więźniów. Po uzyskaniu zezwolenia władz komunistycznych na odprawienie liturgii, pierwszą mszę świętą odprawił właśnie ksiądz Jan Sikorski. Duchowny ten w rozmowie z władzami upierał się, aby wszyscy członkowie Komisji Krajowej NSZZ «Solidarność» mogli uczestniczyć w nabożeństwach. Zgodę taką udało się uzyskać dopiero 7 lutego 1982 roku. Rząd Polski uległ wkrótce naciskom Episkopatu Polski, zezwalając w 1982 roku na rozszerzenie opieki religijnej na wszystkie ośrodki dla internowanych w Polsce [8, s. 19]. Niemala w tym zasługa księdza Sikorskiego, który niebawem został białoleńskim kapelanem, podobnie zresztą jak ks. Bronisław Dembowski, o. Stanisław Opiela i o. Andrzej Zarzycki [8, s. 98]. Ówczesne władze w sposób realny obawiały

się rozszerzenia posług religijnych, stąd też podejmowały działania ograniczające. W samej Białolecie internowano przedstawicieli Komisji Krajowej NSZZ «Solidarność», co nie pozostawało bez echa w innych ośrodkach. Internowani rozpoczęli wówczas protest w obronie przekazywania w więzieniu wartości religijnych, liturgii, stąd też ks. Sikorski osobiście interweniował u Księdza Prymasa Józefa Glempa w sprawie realizacji posług religijnych wśród internowanych. wkrótce Ksiądz Prymas rozpoczął posługę duszpasterską wśród internowanych [3]. Podobnie czynili księża biskupi będący z ramienia Episkopatu nominalnymi kapelanami więziennymi. Ksiądz Sikorski wspomina po latach bożonarodzeniową mszę z wielkim wzruszeniem: «[...] długi wąski korytarz, w jego końcu urządzony ołtarz. Stłoczona masa ludzi [...] potężny śpiew w tych murach. Żarliwe uczestnictwo w liturgii, świadectwo wiary. Zimne mury nagle zapromieniowały». Z tego opisu wylania się wielka kapłańska troska o powierzonych mu wiernych i radość ze wspólnie przeżywanej liturgii. K. Bedyński [6, s. 99] przywołuje relację Antoniego Hedy, uczestniczącego w tym nabożeństwie, podnosząc walor niezwykłego modlitewnego wśród internowanych, wytworzonego przez osobę celebransą, czyli księdza. Praca duszpasterska z internowanymi była realizowana wobec dwóch grup. Pierwszą mianowicie internowanych już wcześniej przeżywających głębokie życie religijne ugruntowane jeszcze faktem izolacji i potrzebą bliskości Boga. Drugą grupę stanowili ci, którzy nawracali się w czasie internowania i przyjmowali sakramenty święte – chrztu, komunii, bierzmowania, małżeństwa i pokuty. Każdy z internowanych wymagał stosowania innych metod duszpasterskiego oddziaływania. Ks. Sikorski starał się dochować wierności rytuałom i tradycjom więziennych – w Białolecie do tego stopnia, że w święto Trzech Króli 1983 roku naznaczył drzwi cel więziennych inicjałami biblijnych mędrców. Jednocześnie poświęcił wnętrza cel, a pobyt w nich wykorzystał jako czas indywidualnej rozmowy z więźniami tej, jaką na wolności określa się mianem wizyty duszpasterskiej realizowanej w okresie Bożego Narodzenia. Internowani mieli wówczas okazję nie tylko wspólnej modlitwy ze swoim kapłanem, ale i do refleksji natury ogólnej. Kapelan był powiernikiem i pośrednikiem w rozwiązywaniu trudnych życiowych spraw, spotęgowanych izolacją więzienną. W trakcie tzw. kolędy ks. Jana w Białolecie jeden z oficerów więziennych próbował swoją obecnością ograniczać swobodę rozmów ks. Sikorskiego z internowanymi w celi. Wówczas ks. Jan, nie żałując święconej wody, wylaną głównie na funkcjonariusza, skutecznie wyeliminował nadzorcę służbowego, tak że «[...] kapitan wytrzymał 12 cel, a potem cały mokry poszedł zmienić mundur. My zaś mogliśmy swobodnie rozmawiać» [5, s. 23]. Fortel okazał się pomocny duszpastersko, a ks. Sikorskiemu przysporzył sympatyków internowanych i tej części kadry więziennej, która z szacunkiem odnosiła się do poczynań kapłana w więzieniu. Sam ks. Sikorski wspomina wspólne uczestnictwo w liturgii nie tylko internowanych, ale i przedstawicieli administracji jako wydarzenie o charakterze teologicznym i wychowawczym, realizowanym w dobrze pojętym interesie wszystkich. Niemale zaangażowanie wykazał ks. Sikorski w organizacji procesji Bożego Ciała w

1982 roku, przewodnicząc i prowadząc ją wewnątrz baraków więziennych, bowiem nie uzyskał zgody na przejście na zewnątrz. Po 1984 r. rozszerzono zakres posług religijnych. W 130 zakładach karnych pracowało 237 kapelanów. Praktycznie posługę kapelana wprowadzono tam gdzie tego sobie życzyli skazani. Z czasem jednak znów zaczęto ograniczać posługi, miało to miejsce w około 100 zakładach. Dopiero po 1988 r. zaprzestano ograniczeń i stworzono możliwości pełnego zaspokojenia w tym zakresie. Początkowo większość skazanych deklarowała udział w nabożeństwach, wielu jednak z nich liczyło na inne korzyści, takie jak uatrakcyjnienie życia więziennego, nawiązywanie nielegalnych kontaktów ze środowiskiem wolnościowym za pomocą księży. Kiedy te nadzieje zawiodły, odsetek uczęszczających na nabożeństwa spadł po niżej 10%. Obok odprawianych nabożeństw w zakładach penitencjarnych udzielano też niektórych sakramentów św. zwłaszcza chrztu, bierzmowania. Stosowano jeszcze inne formy oddziaływania duchowieństwa na skazanych takie jak kolęda [7, s. 137].

Bibliografia

1. A. Pawlak, Książeczka wojskowa, Kielce 1991, s. 181.
2. B. Urbański, Więzienne religie, Gazeta Grodkowska, nr 1, 1993, s. 2.
3. Dziennik ks. Jana Sikorskiego (materiały niepublikowane).
4. J. Mur, Dziennik internowanego, Gdańsk 1989, s. 41.
5. J. Sikorski, Duszpasterzować w więzieniu, Warszawa 1995, s. 23.
6. K. Bedyński, Duszpastrstwo więzienne w Polsce, Warszawa 1994, s. 99.
7. K. Pawlak, Za kratmi więzień i drutami obozów, Kalisz 1997, s. 137.
8. Ośrodki odosobnienia więźniów funkcjonowały w Polsce od 13 grudnia 1981 do 31 grudnia 1982 choć formalnie stan wojenny uchylono dopiero 22 lipca 1983 roku. K. Bedyński, . Duszpasterstwo więzienne w Polsce, Warszawa 1994, s. 19.
9. P. Raina, Kościół w Polsce w latach 1981-1984, Londyn 1985, s. 64.
10. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia. 13.12.1981r., Dz. U. Nr 29, poz 165 oraz z 20 grudnia 1981 r.
11. T. Mazowiecki, Internowani, Londyn 1982, s. 56.

Гусєва Н.Ю.
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософських та соціальних наук
Київський національний торговельно-економічний університет*

РУДІ ДУЧКЕ – ЛІДЕР МОЛОДІЖНОГО РУХУ ФРН В 1960-Х РР.: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

В історії повоєнної Європи яскравими політичними подіями вирізняється період 1960-х рр. Він насичений акціями протесту, протистоянням радикальної частини молодого покоління і дорослого істеблішменту. Для цього періоду характерний сплеск молодіжного руху не лише у США, Франції, а й у Західній Німеччині. Посилення ліворадикальних настроїв серед молоді ФРН, активізація молодіжних організацій, проведення демонстрацій, маніфестацій, дискусійних заходів стимулювали молодіжний рух за здійснення реформ і захист демократичних прав. Це свідчило про незадоволення молоді системою відносин, що панували в суспільстві у сфері економіки, політики, освіти, культури, ідеології. Студентські «бунти» були масовими й рішучими, що давало підставу говорити про «студентську революцію».

Кожна революція має своїх лідерів, керівників чи ватажків, які організовують демонстрації, протести, мітинги. У Франції таким лідером був Даніель Кон-Бендіт, в Америці – Джеррі Рубін, а в Німеччині – Руді Дучке, який для більшості німців став легендарною постаттю покоління шістдесятників.

Політична активність Р. Дучке стала темою публікацій деяких радянських дослідників Ломейко В.Б. [2] та Саличева С.С. [3], які досить поверхово й стереотипно висвітили його діяльність.

Угорський літературознавець та історик доктор Б. Кеpeci у своїй праці «Ідеологія «нових лівих» [1] аналізує рух не лише з ідеологічного, а й з політичного та соціального погляду. Він висвітлює зародження руху «нових лівих», їх ідейну еволюцію та погляди, розгортання руху в провідних країнах світу – США, Франції, Італії, Великобританії, ФРН та у Західному Берліні. Дослідник схарактеризував визначних представників «нових лівих» у кожній з цих країн, зокрема й Р. Дучке.

Звісно, надійшлишими є праці німецьких дослідників, у яких докладно подається інформація про життєвий шлях Р. Дучке та його місце в історії Німеччини. Більшість праць – це біографічні дослідження. Так, праця У. Хаузі «Три життя Руді Дучке. Біографія» [6] написана на основі раніше закритих документів з архівів колишньої НДР, які автор зміг дослідити після об'єднання Німеччини і які відкрили новий погляд на «перше життя» Р. Дучке – молодого пацифіста у Східній Німеччині. Подальші пошуки автора доповнили картину про життя Р. Дучке у Західному Берліні. У праці детально висвітлено також

життя Р. Дучке в еміграції, де він опинився після замаху в 1968 р., що й стало початком його «третього життя» аж до смерті в 1979 р. у Данії.

На особливу увагу заслуговують спогади вдови Гретхен Дучке «У нас було жорстоке, але гарне життя. Руді Дучке. Біографія» [7]. Вдова Дучке здивувала громадськість як талановитий біограф, до того ж Гретхен виклала раніше невідому інформацію про останні події молодіжних виступів 1968 р., про діяльність Руді в позапарламентській опозиції та екологічному русі ФРН, ознайомила громадськість з листуванням Р. Дучке з іншими діячами молодіжного руху, його власними записами.

У праці німецького дослідника У. Бергманна «Бунт студентів або нова опозиція» [4] оповідається про дитинство Р. Дучке, його родину й взаємини з батьками, шкільні роки в НДР – у радянській зоні окупації. Автор простежує, як формувався характер Р. Дучке, аналізує його ставлення до соціалізму та бурхливу діяльність.

Доробок М. Карли «Руді Дучке. Революціонер без революції» [9] виділяється з-поміж наукової та критичної літератури, присвяченої Р. Дучке, тим, що автор уперше представила в політико-теоретичному світлі «усього» Р. Дучке. Вона, зокрема, показала, що його погляди на пізній капіталізм та реально існуючий соціалізм до й після 1968 р. суттєво різняться.

Ю. Мірмайстер [11] та Б. Рабель [12] – найближчий друг і соратник Р. Дучке – у своїх книгах, які до певної міри схожі, описують увесь шлях боротьби Руді проти тогочасної системи влади, його погляди, теорії, які Р. Дучке проголошував та за якими прагнув жити. В своїй праці «Міф 1968. Філософія сили Руді Дучке. Причини та наслідки молодіжного руху» Г. Ланггут [10] наголошує, що німецька історія бідна на демократичні революції, то події 1968 р. трактувалися як «історичне новотворення» тогочасної ФРН. У своїй документальній праці Г. Ланггут зосереджує увагу не лише на з'ясуванні причин молодіжних демонстрацій, особливо 1968-1969 рр., а й на питанні «філософії сили» Соціалістичного союзу німецьких студентів (ССНС), зокрема їх лідера Р. Дучке, який неодноразово говорив про заборону використання сили.

Німецькі дослідники Ф. Бекельманн та Г. Нагель свою спільну працю «Підризна дія: сенс організації в її загибелі» [5] присвятили діяльності групи «Підризна дія», проведенням нею демонстраціям, промовам її лідерів, зокрема Р. Дучке. У ній представлені також фотографії, зроблені під час акцій протесту.

Важливе значення для дослідження діяльності Р. Дучке мають його щоденники [8], які охоплюють період 1963-1979 рр. і розповідають про Р. Дучке як про революціонера, батька та набожного християнина. Р. Дучке вирізнявся не лише як політичний активіст, але й як борець – байдуже чи виступав він проти брехливого суспільства, чи проти існуючої влади. Цінним джерелом інформації є також збірник документів «Позапарламентська опозиція в джерелах і документах» [13], у якому висвітлюються події від початку

проведення «великоднього руху» і до його розпаду після прийняття надзвичайних законів. Він містить промови видатних діячів та активістів опозиційних сил тогочасної ФРН, зокрема й лідера ССНС та молодіжного руху загалом – Р. Дучке.

Отже, діяльність лідера молодіжного протестного руху у ФРН в 1960-х рр. Р. Дучке знайшла своє повне висвітлення у дослідженнях німецьких науковців. Адже саме праці цих дослідників, в основу яких лягли архівні документи, містять багатий фактичний матеріал, що дає змогу проаналізувати і дослідити життєвий шлях, напрями діяльності, еволюцію поглядів та ідей, місце в історії Німеччини Р. Дучке.

Література

1. Кепеци Б. Идеология «новых левых» / Б. Кепеци / Пер. с венгер.: А.М. Сорокина. – М.: Прогресс, 1977. – 231 с.
2. Ломейко В.Б. Левее истины / В.Б. Ломейко – М.: Молодая гвардия, 1970. – 112 с.
3. Салычев С.С. «Новые левые»: с кем и против кого / С.С. Салычев. – М.: Международные отношения, 1972. – 96 с.
4. Bergmann U. Rebellion der Studenten oder die neue Opposition / U. Bergmann – Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1968. – 188 S.
5. Böckelmann F.; Nagel H. Subversive Aktion: Der Sinn der Organisation ist ihr Scheitern / F. Böckelmann, H. Nagel. – Frankfurt / M., 1976. – 510 S.
6. Chaussy U. Die drei Leben des Rudi Dutschke / U. Chaussy. – Berlin: PENDO Verlag, 1996. – 376 S.
7. Dutschke G. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben. Rudi Dutschke. Eine Biographie / G. Dutschke. – Köln: Kiepenheuer&Witsch, 1996. – 512 S.
8. Dutschke R. Jeder hat sein Leben ganz zu leben. Die Tagebücher 1963-1979. / Hrsg. von Gretchen Dutschke. – Köln: Kiepenheuer&Witsch, 2003. – 256 S.
9. Karl M. Rudi Dutschke. Revolutionär ohne Revolution / M. Karl. – Frankfurt/M.: Neue Kritik Verlag, 2003. – 555 S.
10. Langguth G. Mythos 1968. Die Gewaltphilosophie von Rudi Dutschke. Ursachen und Folgen der Studentenbewegung / G. Langguth. – München: Olzog, 2001. – 224 S.
11. Miermeister J. Rudi Dutschke / J. Miermeister. – Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1998. – 154 S.
12. Rabehl B. Rudi Dutschke. Revolutionär im geteilten Deutschland / B. Rabehl. – Dresden: Edition Antaios, 2002. – 120 S.
13. SDS-Flugblatt zum Mordanschlag auf Rudi Dutschke am 11. April 1968 // Die Außerparlamentarische Opposition in Quellen und Dokumenten (1960-1970). – Köln: Pahl-Rugenstein, 1989. – S. 263-265.

Макаревич А.С.
аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
історичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОЦЕДУРА ЗАСНУВАННЯ ВАКФУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Вакф – це традиційний інститут мусульманської релігії, який означає передачу майна на благодійні цілі. Поява першого вакфу датується VII ст., коли Пророк Мухаммад передав общині (уммі) сади зі священними для мусульман плодами фініків. Цим заходом Пророком було закладено головну ідею цього інституту: безкорисливо віддавати своє майно на потреби суспільства. В VII- VIII ст. інститут вакфу завдяки зусиллям мусульманських правознавців набуває юридичного оформлення в ісламському праві і поширюється на нові території разом із сприйняттям населенням нової релігії – мусульманства. У XIV ст. перші вакфи починають з'являтися в Османській імперії, де вони переймають на себе важливі економічні і соціальні функції. В середині XVI ст. цей інститут став невід'ємною ланкою державного регулювання. З усіх країн, де існували вакфи, найбільшого поширення вони набули саме в Османській імперії, а після її розпаду – в Турецькій Республіці. Навіть перемога Кемалістської революції, повалення султанату, обраний шлях європеїзації не змогли знищити традиційний мусульманський інститут вакфу. Одним з факторів такої стабільності є простий процес заснування вакфів.

Османська імперія впродовж всього свого існування поєднувала норми світського і релігійного законодавства, а також традиції різних етнічних груп, які проживали на її території. З цієї причини вакф в Османській імперії постав в унікальній формі, аналогів якій не мав в жодній іншій мусульманській країні. Вакф був важливим інструментом політики, який знижував градус соціальної напруги. В державі османів такий інститут був особливо актуальним, тому що її населяли люди різного віросповідання і етнічної приналежності (тюрки, татари, араби, курди, вірмени, греки, албанці, серби, боснійці, хорвати, болгари, румуни, угорці, євреї та інші [1, р. 112]). Основна мета вакфу на момент його виникнення в ісламській традиції – задовольняти потреби мусульманської общини, зменшувати прірву між багатими і бідними. В Османській імперії на вакфи покладали значно більше завдань, оскільки утримувати соціальний баланс в багатонаціональній імперії значно складніше. Для цього потрібно застосовувати лише гнучкі соціальні інститути, які здатні врахувати і реалізувати потреби різних груп населення.

Для утворення вакфу було необхідне наступне: дарувальник (вакиф); майно у формі вакфу; дохід з нього; документ, який це підтверджує (вакфіє) [2, р. 244.].

Вакиф мав бути юридично дієздатним, повнолітнім (балиг), у компетентному стані обґрунтувати причини передачі власності до вакфу. Важливою умовою був задовільний стан здоров'я дарувальника (акил), що мало підтверджувати його добровільні наміри (хурр) передати своє майно на потреби общини, а не бажання уникнути мусульманського права успакування в разі його смерті. Окрім цього, вакиф мав підтвердити свій достатній матеріальний стан, щоб ситуація не мала вигляд захисту майна від власного марнотратства [2, р. 244.]. Вакиф мав бути єдиним і повним власником майна (малик), яке заповідав [3, с. 87.].

Майно, яке передавалось до вакфу, мало бути законним і цінним. Наприклад, неприпустимо було заповідати те, що заборонено релігією. Вакиф мав право розпоряджатися лише власним майном. В основному до вакфу передавали нерухоме майно, що можна пояснити більшою зручністю його користування. В центрі кожного кюлліє (установи вакфу, які складали єдиний архітектурний комплекс) стояла мечеть, навколо якої будувались різні інфраструктурні і прибуткові об'єкти, які забезпечували життєдіяльність усього комплексу і безперервність надання послуг общині. Щодо рухомого майна, то між різними факігами точилась дискусія, чи можливо передати його до вакфу. Представники ханафітського мазхабу (правова школа в суннітському ісламі) не приймали положення про рухоме майно в якості вакфу. Вони вважали, що до вакфу неможливо передати рухоме майно без нерухомого [3, с. 87]. Таку позицію можна обґрунтувати тим, що ферма з великою рогатою худобою або будинок разом з меблями мають набагато більшу цінність, ніж окремі рухомі речі, які не будуть давати прибутку. Будинок можна сдавати в оренду або використовувати як школу чи лікарню, а ферма з худобою, необхідним обладнанням для її утримання буде приносити більший дохід.

Дискусія щодо законності передачі об'єктів нерухомого майна пов'язана з обов'язковою властивістю вакфу – його «вічністю». Тобто, вакфове майно має приносити постійний дохід, щоб підтримувати життєдіяльність благодійних установ безперервно [4, с. 146].

При утворенні нового вакфу адміністратора (мютевеллі) зазвичай призначав особисто засновник або його довірена особа. Інколи мютевеллі ставав сам засновник. При чому, посада не була спадковою, що мало забезпечити її функціонування на користь громади, а не для інтересів одного роду. Посада мютевеллі вважалась престижною, надвала можливість кар'єрного росту і вимагала від кандидата високих професійних якостей. В ідеалі адміністратор вакфу був зацікавлений у дотриманні положень документу вакфіє, якісному наданні послуг суспільству, щоб представити власний авторитет. Наступних мютевеллі призначав місцевий каді. За законом адміністратор отримував 1/10 частину загального доходу вакфу у вигляді заробітної платні [5, с. 5]. На практиці траплялись випадки, особливо у спадкових вакфах, виплати мютевеллі значно більшої частки, ніж це

передбачено [3, с. 91]. Управління благодійними фондами і контроль над благодійними установами в масштабі міста забезпечував голова євнухів – кизлар агаси [6, с. 110.]. Між посадами кизлар агаси і мютевеллі був назір, тобто, інспектор або контролер. До його компетенції входила функція контролю за виконанням умов документу вакфіє [6, с. 135].

Отже, процедура заснування вакфу в Османській імперії була достатньо зрозумілою і простою. Держава була зацікавлена у благодійних організаціях, які утворювались за рахунок приватного майна, а не державних коштів, тому не ускладнювала цей процес. Навпаки з боку держави спостерігалось стабільне заохочення населення в утворенні благодійних комплексів. Перед засновником не ставились додаткові умови або обмеження, якщо його майно можна було законно перетворити на вакф. Таким чином, вакиф мав повну свободу в утворенні вакфового комплексу і мав можливість самостійно прописати власні умови функціонування благодійних об'єктів у документі вакфіє.

Література

1. Kia. M. Daily Life in the Ottoman Empire / Kia M.O.: Green wood Pub GroupInc. – 2011. – 295 p.
2. Feddad L. Al fiqh – waqf: Présentation des différents aspects fiqhistes du Waqf / Layachi Feddad. // La Zakat et le Waqf: Aspects historiques, juridiques, institutionnels et économiques: séminaire tenu au Bénin du 25 au 31 mai 1997. – B. – 1997. – P. 231–256.
3. Мутафчиева В. П. Османска социално-икономическа история / Вера Петрова Мутафчиева. – София: Издателска къща «Петър Берон», 1999. – 448 с.
4. Лубський В. І. Мусульманське право в ісламській традиції (історико-релігієзнавчий аналіз) / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – Черкаси: Брама, 2004. – 208 с.
5. Çağatay N. İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi // Vakıflar Dergisi, 1977, № XI, s. 1-6.
6. Мантран Р. Повседневная жизнь Стамбула в эпоху Сулеймана Великолепного / Робер Мантран. – Москва: Молодая гвардия, 2006. – 408 с.

Панарін О.Є.
*аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи
історичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРІВ СТАРООБРЯДНИЦЬКОЇ МІГРАЦІЇ ЗА ПРАВЛІННЯ ЄЛИЗАВЕТИ ПЕТРІВНИ

Концепція громадянського суспільства, розбудова якого відбувається сьогодні в Україні, передбачає можливість вибору. Широку палітру світоглядного вибору забезпечує релігійне різноманіття сучасного світу. Гарантування свободи совісті та віросповідання є основоположним принципом сучасних демократій. Українське суспільство традиційно вважається релігійним, та в одно час – толерантним. Ця толерантність має глибоке коріння, що доводить трьохсот п'ятдесятирічна історія російського старообрядництва на українських землях.

Книжна та обрядова реформа, що здійснювалась патріархом Никоном з 1653 року, мала наслідком вражаюче за масштабом та тривалістю соціальне потрясіння серед православного населення. З цього часу веде відлік історія Розколу та формування старообрядницького руху. Його опозиційність по відношенню до пануючої Церкви стала причиною постійних переслідувань та гонінь. Їх становище залежало від рішень на найвищому рівні, де старовірів розглядали як ворогів держави та найбільш непокірних його підданих.

Вивченню феномену старообрядництва присвячено багато робіт, що ґрунтуються як на нищівній критиці старообрядців та їх суспільно-релігійних поглядів, так і на захисті старої віри від політики держави та Церкви. Більшість робіт зосереджено на релігійному та культурологічному аспекті старообрядництва. Проблеми становища старообрядництва у певні історичні епохи залишаються малодослідженими у науці.

Статус старообрядців був безпосередньо пов'язаний з релігійними поглядами російських правителів та їх відношенням до Церкви. Царювання Єлизавети Петрівни у багатьох сферах стало продовженням традицій її батька – Петра I. Проте у питаннях релігійної політики імператриця дотримувалась інших, відмінних від петровських, поглядів. Сучасники, за свідченням Андрія Болотова, стверджували, Єлизавета Петрівна «була набожна без лицемірства і глибоко поважала богослужіння». Вона суворо дотримувалася постів, виконувала церковні обряди, співала в церковному хорі, зберігала у себе мощі святих. Їздила на прощу до монастиря. Здійснювала піші паломництва до Троїце-Сергієвої лаври, на що були потрібні тижні, а то й місяці (у 1748 для цього знадобилось ціле літо). У таких умовах старовіри не могли сподіватись на будь-які поступки для них. Проте відданість Єлизавети Петрівни православ'ю не завадила їй скористатись послугами старообрядців у державних інтересах.

Становище внутрішньо імперських старовірів відзначилось посиленням заходів спрямованих на переслідування як у громадянському так і в церковному житті. З 1742 Сенат наказав припинити дозволений раніше запис «в розкол». Старообрядцям було заборонено називатися старовірами, їх офіційно іменували «розкольниками», та зобов'язали носити спеціальний одяг. З метою зменшення переселення прихильників дореформеного православ'я у 1745 році для них запровадили спеціальні паспорти з відміткою «розкольник». Тоді ж їм було заборонено іменуватись «старообрядцями», офіційно закріпивши за ними термін образливий термін «розкольники» [1, с. 80].

Єлизавета Петрівна продовжила політику своїх попередників у намаганнях повернути закордонних старообрядців на батьківщину. Проте урядові не мали очікуваних результатів. Політика реєміграції зазнала провалу, що підтверджується постійним продовженням термінів на повернення мігрантів: до січня 1757 року, до липня 1758 року, до січня 1760 року, до вересня 1761 року, до травня 1762 року, до січня 1763 року. Як бачимо останні дві дати стосуються царювання наступників Єлизавети Петрівни – Петра III та Катерини II. Поступки, здійснювані урядом, не змогли переконати старообрядців повернутись під імперську руку та покаятись перед синодальною церквою. Емігранти усвідомлювали, що держава не налаштована на справжнє «прошення» своїх підданих, адже цими ж указами мігрантів, що відмовились повернутись на батьківщину оголошували зрадниками. Укази яскраво демонстрували реальне відношення влади до емігрантів та старої віри, прихильниками якої була більшість переселенців. Активізація боротьби зі старою вірою викликала нові переселення старообрядців. Пов'язані вони були із відповідальністю встановленою за відмову повертатись на батьківщину. В результаті посилення переслідувань нова хвиля переселення спрямовується не на схід – до Російської імперії, а на захід – у глиб територій Речі Посполитої.

За правління Єлизавети Петрівни політика щодо старообрядництва будувалась урядом скоріше з державної позиції чим з релігійної. Тим не менш релігійний фактор відігравав у політиці значно більшу роль ніж в роки правління Петра I та Анни Іоанівни. У березні-травні 1754 р. було зібрано свідчення про кількість та місця розселення старообрядців на території Речі Посполитої. Відомо, що перші старообрядці з'явилися у Польщі ще у другій половині XVII століття з новгородських і псковських земель. Вже на початку XVIII століття утворюються перші старообрядницькі центри Речі Посполитої, проте право на вільне відправлення церковної служби місцева влада надала їм лише у 1779 році [2].

За результатами цих розвідок виявилось, що у Польщі налічується 95 слобод і 4 монастирі, в яких мешкають прихильники дониконівського православ'я. Проживало там близько 11 тисяч осіб чоловічої статі на майже 4 тисячах дворів, та близько 100 слобод де проживали вихідці з Російської імперії (серед них були старообрядницькі двори) [3, с. 91]. У маніфесті від

4 вересня 1755 р. «Про прощення проживаючих у Литві та Польщі російських підданих» [4, № 10454], який дозволяв до 1 січня 1757 року повернутись на місця попереднього проживання всім хто втік за кордон у період царювання Петра I та Анни Іоанівни. У документі не було визначено територій розселення реемігрантів, тобто він стосувався всіх хто прийде із польсько-литовських земель. Не бажаючи повертатись на старі місця, старовіри обрали для поселень нещодавно приєднані землі поблизу фортеці Святої Єлизавети. З 1754 року вони почали оселятись на території Новослобідського козачого полку. Та вже з початку 60-их років XVIII століття переселення старообрядців сюди набуло масового характеру [5, арк. 6]. 12 червня 1754 року у Новослобідьке козацьке поселення прибуло 58 осіб старообрядців. До 28 липня 1754 року вийшло з Польщі та було направлено у Нову Сербію ще 227 чоловік. 15 та 17 липня лише у фортецю Святої Єлизавети було направлено 106 осіб прихильників дореформеного православ'я. Таке розгортання старообрядницької колонізації змусило бригадира і коменданта фортеці Олексія Глебова у 1756-1757 роках відвести землі для створення окремих старообрядницьких слобод [3, с. 91-92]. На початку 1758 року було активізовано переселення до Новослобідського козацького полку, куди одразу було спрямовано 179 старообрядницьких родин [6, с. 54]. 2 січня 1761 року було опубліковано новий указ, який продовжив до 1 вересня 1761 року терміни переселення росіян з Польщі. Цим же указом передбачалось пільги у сплаті податків та відпрацювання повинностей для цієї категорії поселенців на 6 років [4, № 11179].

Політика російського уряду у заселенні південноукраїнських земель зводилась до недопущення на ці території українського населення, заселяючи їх колоністами-іноземцями та росіянами-реемігрантами. Імперська влада від самого початку поставила за мету перетворити регіон на «споконвічні російські землі».

Таким чином, не зважаючи на релігійні погляди та особисте ставлення до православ'я імператриці, перед нею стояла державницьке завдання. Поступове розширення кордонів Російської імперії потребувало господарського освоєння нових земель. Економічна зацікавленість у населенні, що традиційно демонструвало високі економічні здобутки, перемогла релігійні стереотипи. Старовіри внутрішніх регіонів імперії продовжували переслідуватись та каратись за їх релігійні погляди в той час коли їх одновірці на пустельних околицях отримували як економічні так і релігійні пільги. Результатом таких заходів стало підконтрольне урядові формування нових центрів старообрядницької міграції.

Література

1. Таранець С.В. Правове становище старообрядців у Росії наприкінці XVII – на початку XX століття / С.В. Таранець // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 79-88.

2. Бахтин В. Русские старожилы Польши [Електронний ресурс] / В. Бахтин. – Режим доступу: <http://www.russia.internetdsl.pl/statya1.pdf>
3. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – I пол. XIX века (1719-1858 гг.) / В.М.Кабузан. – М. : Наука, 1976.
4. Полное собрание законов Российской империи – Собрание 1-е. – СПб.: 1830.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. ІХ, спр. 1904.
6. Василь Пірко. Українська лінія / В.Пірко // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Історія. – Т. 18. – Донецьк, 2007. – 288 с.

Півень А.В.

кандидат історичних наук,

Генеральний директор «Стеклолюкс-Ужгород» ТМ Нобілекс

ВИЗНАННЯ ПОЛЬЩЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН (1992–1997 РР.)

Після визнання нашої незалежності настав час для тісної співпраці обох сторін і вже на початку січня 1992 р. відбувся перший візит Міністра оборони України генерала К. Морозова. Згодом відбувся перший польський офіційний візит.

18–19 травня 1992 р. у Республіці Польща перебував з офіційним візитом тодішній президент України Леонід Кравчук. Після урочистої церемонії зустрічі Президента України у Бельведерському палаці – резиденції президента Польщі – почалися офіційні переговори Леха Валенси і Леоніда Кравчука. Одним з наслідків цього візиту стало підписання Леонідом Кравчуком та Лехом Валенсою договору між Україною і Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Крім цього керівники відповідних відомств підписали ряд угод та інших документів, які регулювали різні аспекти двостороннього співробітництва. Йдеться про взаємодію у сприянні розвитку сільського господарства і транспорту, про розширення зв'язків у сфері науки, освіти і культури про прикордонні переходи.

Під час перебування у Варшаві Президент України прийняв у своїй резиденції голову ради міністрів Польщі Яна Ольшевського. У ході розмови основну увагу було звернено на поглиблення відносин між обома державами. При цьому підкреслювалось, що потрібно вести пошуки нових форм співробітництва. Обговорювалися конкретні питання в галузі економіки, торгівельно-економічного обміну, культури. Прем'єр Польщі запропонував проводити регулярні консультації і допомогу зі свого боку при здійсненні

економічних перетворень в Україні. порушувалися також питання про полегшення громадянам двох країн можливостей для перетину польсько-українського кордону, розвитку транскордонного співробітництва, а також про обмін культурними цінностями, які становлять національне надбання своїх народів [3].

З ініціативи пана Леха Валенси утворився Консультативний Комітет президентів України і Польщі. Українська сторона підтримала заснування цього комітету, вважаючи його ланкою швидкого реагування на події, проблеми та ситуації, що потребують негайного вирішення та спрямування [6, с. 5].

Таким чином, підписання документів між відповідними відомствами та міністерствами вказувало на зростання та поглиблення двосторонніх українсько-польських відносин. Буквально через рік з моменту підписання Договору у лютому 1993 року до Києва прибула делегація на чолі з міністром закордонних справ К. Скубішевським, міністром національної оборони РП Я. Онишкевичем і прем'єром уряду Г. Сухоцькою [1, с. 17]. У ході робочого візиту у Києві була підписана угода між міністерством оборони України та міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво.

24–26 травня 1993 року на запрошення Президента України Л. Кравчука в Україну з офіційним візитом прибув Президент РП Л. Валенса. Під час візиту Л. Валенси відбулися його зустрічі і переговори з президентом України, Головою Верховної Ради України І.С. Плющем, Прем'єр-міністром України Л.Д. Кучмою, міністрами українського уряду. Відбулися окремі переговори міністрів закордонних справ України А.М. Зленка і Республіки Польща К. Скубішевського.

У ході переговорів, що проходили у відвертій і конструктивній обстановці, відбувся обмін думками з широкого кола політичних, економічних і соціальних питань, що становлять взаємний інтерес, питань регіонального співробітництва, а також двосторонніх відносин. Президент України і Президент Республіки Польща із задоволенням констатували динамічність розвитку і поглиблення українсько-польських відносин [5, с. 3].

Сторони інформували одна одну про політичну та економічну ситуацію в обох країнах. Також було підтверджено готовність сприяти подальшому інтенсивному розвитку відносин між Україною і Республікою Польща згідно з договором про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, підписаним у травні 1992 року у Варшаві.

Під час візиту було підписано ряд двосторонніх українсько-польських документів, зокрема угоду між Україною і Республікою Польща про правову допомогу з цивільних і кримінальних справ, угоду між урядом України і урядом Республіки Польща про міжнаціональне співробітництво, угоду між урядом України і урядом Республіки Польща про передачу осіб, які нелегально

перетнули кордон, та угоду між урядом України і урядом Республіки Польща про оперативне оповіщення про ядерні аварії, обмін інформацією на ядерних установках та науковому співробітництву у галузі ядерної безпеки і радіаційного захисту.

Сторони активно підтримали ініціативи, що служать зміцненню європейського співробітництва та інтеграції безпеки та стабільності. З цією метою Україна та Польща висловили готовність співпрацювати в міжнародних організаціях. Сторони будуть проводити консультації на рівні відповідних структурних підрозділів міністрів закордонних справ для більш детального ознайомлення та обговорення ініціативи Президента України щодо створення зони стабільності та безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи.

Польська сторона висловила підтримку розширенню участі України в програмах та робочих групах Центрально – Європейської ініціативи. Розглядаючи питання регіонального транскордонного співробітництва представники обох сторін констатували, що Карпатський Євросхід становить важливу складову співпраці у цій частині Європи. Вони підтримали своє прагнення до зміцнення багатостороннього співробітництва прикордонних регіонів. Президенти підтвердили, що економічне, торгівельне і науково-технічне українсько-польське співробітництво є необхідною метою обох країн. Сторони об'єктивно оцінили рішення українсько-польської міжурядової змішаної комісії з питань економічного та торгівельного співробітництва, спрямовані на створення ефективних і стабільних умов співпраці в цій важливій сфері [7, С. 41].

Прем'єр-міністри підкреслили необхідність поглиблення контактів між Україною і Польщею у таких галузях національного господарства, як машинобудування, військово-промисловий комплекс, важка промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт, зв'язок, фармацевтика, забезпечення енергоносіями. Своє відображення ці рішення знайшли у протоколі робочої зустрічі, який було підписано Є. Марчуком та Ю. Олексою після завершення переговорів та пленарного засідання офіційних делегацій України та Польщі.

У ході робочої зустрічі обговорювалися також важливі питання міжнародного співробітництва. Польською стороною підкреслювалося, зокрема, що Україна може розраховувати на всіляку підтримку у своєму прагненні інтегруватися у міжнародні політичні та фінансово-економічні структури. За підсумками переговорів було підписано також Угоду щодо співробітництва у митних справах між митними комітетами двох країн [2, с. 3].

Етапним кроком у розвитку українсько-польських відносин став візит до Польщі Президента України Л. Кравчука 25-26 червня 1996р. в ході якого українсько-польські двосторонні відносини вийшли на рівень стратегічного партнерства. Питання, які розглядалися у ході зустрічі, торкалися Європейської безпеки, регіонального співробітництва, розвитку двосторонніх відносин. Президенти підписали угоду про безвізовий туризм, що викликало критику з

боку Європейського Союзу, члени якого стверджували, що ця угода відкриє кордон ЄС державі, яка не є членом Союзу.

До сьогоднішнього дня зміна влади та посадових осіб не впливають на двосторонні відносини між Україною та Республікою Польща. Це говорить про важливість українсько-польських стосунків, про те, що українське керівництво бачить у Польщі своєрідний «місток» у Європу, приклад зразкового втілення реформ в національній економіці, збройних силах. На початку жовтня 1996 року Голова Ради міністрів Польщі Влодзімеж Цімошевич відвідав Київ. Під час перебування у Києві В. Цімошевича його прийняв Президент України Леонід Кучма. Учасники зустрічі відзначили помітне поживлення взаємного товарообігу, обговорили перспективу економічних і соціальних зв'язків, торкнулися принципів співробітництва на регіональному рівні в контексті загальноєвропейської безпеки.

На цій же зустрічі сторони домовилися приступити до підготовки спільної наукової конференції за участю вчених – істориків України та Польщі. Такого роду заходи дають можливість спільно обговорювати різні моменти історичного минулого польського і українського народів. Польська делегація також взяла участь у церемонії відкриття Генерального Консульства Республіки Польщі в Харкові.

Черговим важливим етапом у розвитку двосторонніх відносин став візит А. Квасневського в Україну (20-22 травня 1997 р.). Напередодні цього візиту у Києві провів чергове засідання Консультаційний Комітет Президентів України та Республіки Польща. За його результатами було прийнято спільне Комюніке, в якому підкреслено необхідність більш тісного співробітництва в питаннях входження двох країн в європейські політичні та економічні структури. Головним підсумком візиту стало підписання спільної заяви «До порозуміння і єднання» (21 травня 1997 р.). Ця декларація мала на меті покласти край психологічним упередженням, які ще існують серед чималої частини населення обох країн. У декларації, зокрема, підкреслювалося, що «на порозі ХХІ століття пам'ятаймо про минуле, але думаймо про майбутнє». У підписаному документі обидва Президенти висловили бажання «бачити Україну і Польщу в об'єднаній Європі» [4, с. 18].

Нагальною проблемою двосторонніх відносин на той момент було зміцнення добросусідських відносин, підтримання і розвиток взаємо-корисного співробітництва. Цей мотив присутній також в українсько-польській спільній заяві, основна мета якої – утвердження ідеї українсько-польського порозуміння і єднання.

Література

1. Глібов В. Гордун Д. Українсько-польські взаємини в пострадянський період Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 17.

2. Громовський К. Українсько–польські відносини на етапі становлення // Голос України. – 1992. – 24 травня. – С. 3.
3. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Політика і час. – 1992. – № 7–8. – С. 9–13; Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво». (17 вересня 1992 р.).
4. Кіндрат К., Трохимчук С. Українсько–польські стосунки на зламі тисячоліть. – Львів, 2002. – С. 18.
5. Комюніке про візит в Україну Президента Республіки Польща Леха Валенси // Урядовий кур'єр. – 1993. – 27 травня. – С. 3.
6. Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Юрінком. 1998. – С. 5
7. Федунь О. Роль Польщі у реалізації європейського вибору України. Львів, 2001. – 125 с.

Проценко В.В.

*аспірант кафедри давньої та нової історії України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТЯНСЬКОЇ ПРОФСПІЛКИ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО РАД У 1920-Х РР.

Діяльність освітянської профспілки в УСРР у суспільно-політичному житті країни у 1920-х рр. ототожнювалася з громадською роботою освітян, їх участю у державних компаніях. Одним із напрямків громадської роботи була агітаційно-пропагандистська робота освітянської профспілки під час виборів та перевиборів рад.

Дана проблематика на сучасному етапі розроблено досить фрагментарно. Науковці основну увагу зосереджують на комплексному аналізі процесів трансформації радянського суспільства. Наголос у дослідженнях робиться на методах впливу радянської влади на пересічних громадян, на запровадженні радянської ідеології в побуті.

Однак комуністична реальність не відповідала комуністичним гаслам. Основними джерелами виборчого права в УСРР у 1920-х рр. були Конституції УСРР 1919 р. та 1929 р., положення, інструкції про вибори до органів влади [1]. Відповідно до Конституції УСРР 1919 р. органами радянської влади на місцях, вважалися: «Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів (міські та сільські), обрані ними Виконавчі Комітети, з'їзди Рад (губерніальні,

повітові, волосні), а також обрані ними Виконавчі Комітети» [1]. Дані положення зберігалися і у Конституції УСРР 1929 р. [2].

У другій половині 1920-х державним кампаніям з перевиборів рад надавалося важливе значення. З кожним роком, вимоги радянської влади до освітянської профспілки зростали. Пропагувалася якнайширша активність від спілки працівників освіти у сфері ідеологічної підготовки та агітаційного забезпечення цих процесів. Крім того, будь-які випадки пасивності сприймалися негативно [6, арк. 110]. За визначенням Всесоюзної Центральної Ради Профспілок основним завданням освітянської профспілки у виборах та перевиборах рад зводилося до широкої агітаційної політики [4, с. 2].

Пріоритетного значення влада надавала агітаційно-роз'яснювальній роботі під час підготовки та проведення виборів. Починаючи з листопада 1928 р., в пресі систематично висвітлювався хід підготовки до виборів. У засобах масової інформації було влаштовано перекличку-змагання між окремими округами, районами, підприємствами з питань «надання особистої допомоги від пролетаріату міста – селу». Завдячуючи таким заходам покращилися відсотки відвідування селянами звітних зборів, «робітники пояснили селянству переваги колективного землекористування». Проте вибори до селищних рад проходили досить складно, радянська влада ще не здійснювала тотального контролю на селі. Були зафіксовані випадки, коли після виборів кількість комуністів у місцевих радах зменшувалась, виставлялися кандидатури колишніх поміщиків, селяни подавали альтернативні списки, що не пройшли попередніх узгоджень із представниками влади, до рад потрапляли комсомольські активісти, яким не виповнилося 18 років.

Найбільша ставка робилася на освітянську профспілку, повсюдно скликалися районні та окружні конференції, присвячені питанням перевиборів рад. Освітян включали до складу виборчкомів, вони проводили лекції з дітьми та батьками, агітували на батьківських зборах, брали участь у різноманітних змаганнях і акціях, зокрема відраховували власні кошти із заробітної платні на преміювання кращих з перевиборчої підготовки рад. Зустрічалося також і відкрите небажання вчителів займатися агітаційною роботою та викриттям «куркулів». Школярі-піонери до перевиборної кампанії власноруч виготовляли плакати, придумували гасла, проводили демонстрації, огляди-конкурси, заповнювали повістки, вели роз'яснювальну роботу серед батьків. Таким чином, влада впливала на «несвідомих батьків» через дітей та покращила явку виборців на збори та дільниці.

Перевибори у 1928 р. йшли під гаслом «Зміцнення спілки робітників та селянської бідноти з середняками на основі забезпечення керованої ролі робітничого класу» [5, с. 2]. Всеукраїнська спілка працівників освіти виконувала пропагандистсько-агітаційну роль у цих компаніях. Освітяни допомагали виборчим комітетам виявляти осіб, що не мали права голосу. Вони брали

активну участь у складанні наказів, допомагали у роботі батракам та бідноті. Одним із найважливіших було висування кандидатур та їх просування [5, с. 2].

У джерелах по Харківській окрузі про участь освітянської профспілки у перевиборах рад зазначалося: «Нині по всіх виборчих округах і по всіх перевірочних комісіях працюють освітяни. Робітники-освітяни розподіляються по кушах, кутках, сотнях на селі, ведуть роз'яснювальну роботу, беруть участь у роботі сільбудів, хат-читалень, серед бідноти, серед жіноцтва. Розгорнули роботу та притягнули до неї дітвору в школах. Освітяни беруть активну участь у роботі перевірочних комісій, виступають на зборах КНС, в хатах-читальнях, збирають жіноцтво, виступають на батьківських зборах, з дітьми готують плакати, картки, гасла, улаштовують походи, демонстрації [5, с. 2]. Про активність в місті у періодичній пресі говорилося: «Активність у місті значно слабша. У місті ще не розкулачилися, в більшості обмежились заслуховуванням доповідей про перевибори. Лише окремі МК уважно поставились, намітили плани роботи, розробляють роботу в стінгазетах, працюють на виборних ділянках, зв'язуються з підприємствами» [5, с. 2].

Участь секції наукових робітників в компаніях з перевиборів рад зводилася також до агітаційно-пропагандистської діяльності. За даними по Полтавській окрузі було проведено засідання бюро СНР, утворено бригаду у складі 3 чоловік для виїздів на село, проведено 12 зборів, обрано членами міської ради 4 члени СНР [6, арк. 189]. Секція наукових робітників зв'язувалася з підприємствами, проводила низку виступів з місцевками ВНЗ, ставилося завдання надіслати наукові сили на перевибори рад на село з доповідями, виступами. Крім того, вона розгортала роботу у будинках освіти – за допомогою доповідей, консультацій, перекличок, демонстрування фільмів» [7, с. 3].

У передвиборну компанію широко розгорталася шефська робота. У підшефні райони відправлялися бригади з метою проведення агітаційної роботи. Робота бригад складалася із роз'яснювальної роботи серед населення і практичної допомоги сільським школам у проведенні компанії, мобілізації сільського населення на здійснення завдань, робота в хатах-читальнях, будинках селянина, з 9 міст (Київ, Дніпропетровськ, Полтава, Сталіно, Луганськ, Кривий Ріг, Бердичів, Харків, Каменське) послано на село 197 бригад [6, арк. 113].

Освітянська профспілка брала активну участь у популяризації виборів до рад через розклеювання наклею на товари (папіроси, сірники). Школи писали листівки, присвячені перевиборам рад, в хатах – читальнях влаштовували червоні куточки, де вивішували списки рекомендованих кандидатів в ради. Школи брали на себе завдання розповсюдження періодичної літератури. Також вони заповняли виборчі картки та розносили виборцям. Проводилися масові вечори та спектаклі із відповідним репертуаром про перевибори рад. По містах проводилася робота з неорганізованим населенням шляхом прикріплення шкіл

до певних районів. Були організовані бригади по 40-50 чоловік, що проводили роз'яснювальну роботу. На окраїнах школи проводили карнавали, випускали бюлетені, організовували сигнальні пости [6, арк. 113].

Про участь освітян у перевиборах рад 1928 р., що було надано звітом III Всеукраїнського з'їзду спілки працівників освіти: «Відзначалася менша активність у порівнянні з членами виробничих спілок, подекуди випадки пасивності. По звітам сільських рад і РВК участь учительства зводилася до суто декларативного рівня. Відсутні практичні заходи щодо організації проведення перевиборів рад. Прослідковувалися випадки слабкої агітаційної пропаганди, не скрізь були обрані до Рад робітники освіти. Порівнюючи 1928 р. і 1930 р. варто підкреслити, що вибори 1930 р. проходили під егідою «мобілізації всієї радянської громадськості на боротьбу за виконання фінансових планів заводів, колгоспів, радгоспів, на посилення соціалістичного змагання та ударництва» [6, арк. 177].

Отже, для утримання свого політичного домінування в Україні радянська влада активно використовувала освітянську профспілку як засіб впливу на пересічних людей. Цензура забороняла використання будь-яких даних, що могли б, на її думку, дискредитувати владу. Більшовики методами примусу нав'язували комуністичну ідеологію, закритий простір і постійна агітація сприяла зміні їхньої ідеології. Агітаційно-пропагандистська діяльність під час проведення державних компаній з перевиборів рад була яскравим прикладом цих процесів.

Література

1. Конституция СССР (С приложением важнейших действующих узаконений об организации и деятельности Центральных органов Союза ССР). – М. : Юридическое Изд-во Наркомюста РСФСР, 1925
2. Конституція УСРР та АМСРР. – Х. : Політичне вид-во Наркомюсту УСРР, 1929.
3. Сільські ради у 20-30-х рр. XX ст. Державний архів Миколаївської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archiv.mk.ua/public/melnik/4.p.
4. Профспілки у перевиборах рад//Народний учитель. – 26 січня 1927 року. – №4 (108). – С. 2
5. До всіх окрфілій спілки РОБОС. Про перевибори рад// Народний учитель. № 47 (198). – 21 листопада 1928 року. – С. 2
6. ЦДАВО України. – Ф. 2717. – Оп. 3. – Спр. 131. – Арк. 189
7. Освітняни Харківщини про підготовку до перевиборів рад // Народний учитель. – № 1 (204). – 05 січня 1929 року. – С. 3
8. На заклик Харкова – Київ Відповідає// Народний учитель. – № 4 (207). – 23 січня 1929 року. – С. 5
9. Звітна компанія на місцях // Народний учитель. – № 4 (207). – 23 січня 1929 року. – С. 5

Цепков Д.О.

аспірант кафедри історії України

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

**УЧАСТЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ
ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У СПРАВІ ПЕРЕВЕДЕННЯ КИШИНІВСЬКОЇ
ЖІНОЧОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СЕМІНАРІЇ
НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(ТРАВЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)**

Дослідження діяльності державних структур у проведенні евакуації навчальних закладів з окупованих територій є актуальним у контексті сучасних проблем України. У період революції 1917-1921 років завданням владних структур на українських землях було не тільки розбудова власної держави, а й збереження суверенітету та поширення влади на всі українські етнічні землі. При реалізації останнього завдання виникали труднощі у відносинах з сусідніми державами через існування спірних територій. Однією з таких територій була Бессарабія, частково заселена українцями.

У січні 1918 року почалася окупація Бессарабії румунською армією [6, с. 23]. 13 квітня Центральна Рада відправила ноту протесту з приводу дій Румунії. Остання надіслала відповідь, у якій зазначалося, що Румунія не визнає факту окупації, а називає це самовизначення Бессарабії через рішення молдавського уряду Сфатул Церій [1, с. 108; 6, с. 23]. 29 квітня 1918 року у Києві відбувся державний переворот, до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, отже вирішення проблеми українсько-румунських відносин стало одним з його завдань у зовнішній політиці.

Після таких дій Румунії в окупації залишились українське населення. За даними перепису населення 1897 року українці в Бессарабії були другим після молдован народом за кількістю населення. У краї їх було 19,6 відсотків. З 1878 по 1917 Бессарабія була під владою Російської імперії. Протягом цього періоду на території краю була створена мережа початкових шкіл, гімназій та духовних семінарій. У адміністративному центрі краю, місті Кишиневі, у 1914 році було 14 учбових закладів, з 36 у краї загалом [11]. Одним з цих закладів була Кишинівська жіноча учительська семінарія, заснована напередодні Першої світової війни у 1914 році [10, арк. 5]. Більшість учениць та педагогічного складу цієї школи були вихідці з інших українських губерній Російської імперії, або з Буджаку, південної частини Бессарабії, в якій велику частку складали українці.

Після окупації краю Румунією було прийнято два закони, які стосувалися освіти. Перший вводив обов'язкове вивчення румунської мови, крім того викладання частини предметів мало проходити румунською мовою [7, арк. 232-234]. Другий закон забороняв надавати стипендії учням, які не мали румунського

підданства. У зв'язку з цим керівництво гімназії звернулося 8 травня 1918 року до Міністерства освіти Української Держави з проханням перевести гімназію та «учениць-українок» до іншої української губернії [10, арк. 16]. Цю ініціативу підтримало керівництво освітою у Харківській губернії, адже в регіоні не вистачало вчителів [10, арк. 16-17]. Міністерство освіти дозволяє переведення, тож це стає завданням Комісаріату освіти Харківської губернії та відділу освіти при харківському губернському земстві, які у цей період здійснювали управління освітою у краї [2, арк. 55-57]. Головне прохання дирекції Кишинівської жіночої учительської семінарії – виділити приміщення та надати кошти для діяльності [10, арк. 17], якщо ж це зробити не можливо, то «хоча б забрати учениць-українок» [10, арк. 16].

Уже в середині травня 1918 року губернське земство визначилося з приміщенням. У селищі Мерефа Харківського повіту існував закритий військовий шпиталь. Його приміщення і планувалося виділити під семінарію. Крім того повітове земство погодилося надати 25 тисяч карбованців на перевезення та організацію гімназії [10, арк. 1-2].

У липні 1918 року Міністерство освіти звернулося до Міністерства шляхів з проханням виділити порожні вагони та відправити до Тирасполя для перевезення вчителів та учениць семінарії до селища Мерефа [10, арк. 3]. Міністерство шляхів відповіло згодою на початку вересня, але потрібна була відповідь від харківської губернської влади.

У вересні 1918 року у справі перевезення втрутилося Лебединське повітове земство Харківської губернії, яке просило перевести семінарію до Лебедину. До кінця вересня губернське керівництво з'ясовувало кому ж більше потрібна нова вчительська семінарія. В результаті обрали Мерефу, бо «біля Лебедину є Охтирська і Вовчанськ вчительська семінарії», крім того Харківське повітове земство створило кращі умови для перевезення [10, арк. 50]. В цілому ж ці регіональні суперечки суттєво затримували справу перевезення семінарії.

Головна проблема перевезення жіночої учительської семінарії до селища Мерефа полягала у тому, що військовий шпиталь знаходився в управлінні Міністерства народного здоров'я та опікування [10, арк. 65]. У листопаді ситуація ускладнилася тим, що Міністерство заявило про своє бажання відкрити у будівлі санаторій для військових. На звернення Харківського повітового земства на початку грудня 1918 року з проханням передати будівлю під семінарію Міністерства народного здоров'я та опікування відмовило [10, арк. 106]. Справа перевезення Кишинівської жіночої учительської семінарії остаточно зупинилася. У середині грудня 1918 року у Києві стався ще один військовий переворот, до влади прийшла Директорія, а на початку січня 1919 року Харківщина була окупована більшовиками, тож переїзд вчителів та учениць Кишинівської семінарії на територію України став їхньою особистою проблемою.

Отже, процес перевезення Кишинівської жіночої учительської семінарії до Харківської губернії, який організовувався протягом травня-грудня 1918 року так і не було завершено. Головним чином, причиною невдач була неузгодженість дій центральної, губернської влади та окремих міністерств, суперечки серед повітової влади, а також складні бюрократичні процедури.

Література

1. Гедін М. Українсько-румунські відносини напередодні та в період гетьманування П.Скоропадського/ М.Гедін// Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія. – 2012. – Випуск 17. – С.107-115
2. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 3082. – 385 арк.
3. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 3081. – 480 арк.
4. Жуков С.М. Система управління мережею земських шкіл у Харківській губернії (1865 – 1919 рр.) / С.М.Жуков // Вісник НТУ «ХПІ». – Харків, 2014. – № 25 (1068). – С. 29-37.
5. Пономарьов О. Бессарабське питання в українсько-румунських відносинах у 1917-1918 роках / О. Пономарьов // Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченко : Історія . – 2007. – № 89/90. – С. 44-49.
6. Репин В.В. Возникновение Бессарабской проблемы в Советско-Румынских отношениях и борьба за власть в Бессарабии в конце 1917 – 1918 гг./ В.В. Репин// Веснік БДУ. Сер. 3. – 2011. – № 2. – С. 22-26.
7. Скворцова А.Ю. Русские Бессарабии: Опыт жизни в диаспоре (1918-1940 гг.) / А.Ю. Скворцова. – Кишинев, 2002. – 279 с.
8. Сорочан Н.А. Ліквідація Харківського навчального округу в Україні у 1917-1919 роках/Н.А.Сорочан// Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Х.: Майдан, 2012. – № 45. – С. 110-113.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 963. – 41 арк.
10. ЦДАВО. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 213. – 123 арк.
11. Шевченко О.В. Діяльність бессарабського земства у поширенні народної освіти в другій половині XIX – на початку XX ст. / О.В. Шевченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1797/52>

Нікітенко С.В.

*кандидат історичних наук,
лідер молодіжної медіа організації «Міст»*

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТОМ В УКРАЇНІ

Початок розбудови незалежної держави і перехід до ринкових відносин в Україні з 1990 років породив безліч проблем у сфері організації заняття фізичною культурою населення та у спорті вищих досягнень [1]. Разом із тим, ми є свідками процесів, які зробили спорт і фізичну культуру важливою життєвою потребою людей різного віку, стимулювали інтерес до всіх галузей фізичної культури й фізичного виховання та спорту. Цьому до певної міри сприяли ринкові відносини, які зробили доступними для широкого загалу колись такий недосяжний фірмовий спортивний одяг, взуття та реманент провідних світових виробників. Україна інтегруючись економічно і політично у навколишній світ – торує свій шлях і в царині розбудови системи фізичної культури та спорту вищих досягнень.

Ефективність процесів та змін у значній мірі залежить від структурної перебудови управлінських органів та професіоналізму їх кадрів. Адже, зміни у суспільних відносинах, нові проблеми на ринку праці та нові підходи в управлінні, визначають основні підходи і напрямки діяльності державної служби. Все більш актуальним стає питання підвищення знань та навичок управлінських кадрів і збереження висококваліфікованих кадрів; дискретність дій держави та подальша персоніфікація обов'язків державних службовців; мотивація дій вищих посадовців на користь суспільним інтересам.

«Підготовка висококваліфікованих фахівців займає особливе місце в системі фізичного виховання. Вона є стрижнем і водночас визначальною умовою ефективного функціонування такої системи. Низка законодавчих, програмно-нормативних актів, прийнятих в Україні, покликана сприяти швидкому і ефективному реформуванню системи вищої освіти, підготовки висококваліфікованих кадрів» [2, с. 5].

В Україні склалася система формування кадрового потенціалу державних службовці: формування кадрового резерву; визначення щорічної потреби та необхідності у державних службовцях всіх категорій на перспективу; договори з вищими навчальними закладами про підготовку необхідних фахівців тощо. Разом із тим, у підготовці, підборі та прийомі на роботу, підвищенні професійного рівня державних службовців не обходиться без упущень. Існуюча

система управління не завжди буває адекватною об'єкту управління; розвиток управляючої системи відстає від розвитку системи професійної підготовки, в ній відбуваються не системні, а локальні зміни, які не дають бажаного ефекту. Отже, виникає протиріччя між потребою професійної підготовки в програмно-цільовим управлінням системою фізичної культури та спорту і відсутністю розробки та обґрунтування теоретичних засад і технології управління. Тобто з'явилася необхідність розробки системи управління, здатної реагувати на зміни умов обставин на основі поставленої мети, наявності програми підготовки, впровадження системи планування й контролю. Існуюча система управління не може бути якісною без впровадження і використання адекватних управлінських технологій, серед яких визначальними є технології структурно-функціонального управління системою фізичної підготовки.

Важливим завданням державної політики в сфері фізичної культури і спорту – є формування оптимальної галузевої моделі управління, де будуть чітко розподілені й узгоджені компетенції і повноваження, функції і відповідальність всіх суб'єктів фізкультурно-спортивної діяльності. «Існуюча система управління не завжди буває адекватною об'єкту управління; розвиток управляючої системи відстає від розвитку системи професійної підготовки, в ній відбуваються не системні, а локальні зміни, які не дають бажаного ефекту. Отже, виникає протиріччя між потребою професійної підготовки в програмно-цільовому управлінні системою фізичної підготовки» [3, с. 120].

Нажаль, у нашій державі впродовж 25 років фізичною культурою і спортом, то опікувалося спеціально створене міністерство (управління), то ця галузь включалася в якості однієї із складових в структурі інших міністерств. «Сфера фізичної культури та спорту покликана задовольняти первинні потреби всього населення і забезпечувати належний рівень життя зайнятим у цій галузі. Проте постійна реорганізація структури державного управління сфери фізичної культури та спорту має негативний вплив на процеси сталого розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні, не в повній мірі забезпечує ефективну реалізацію ресурсного потенціалу, інтеграцію сфери в ринкове середовище» [4, с. 200].

Одним з ефективних шляхів оптимізації управління розвитком фізичної культури і спорту – є використання цільових програм. Важливе місце посідає також в оптимізації управління удосконалення системи підготовки кадрів і науково-методичного забезпечення. Одне з ключових завдань реформування і модернізації вітчизняної системи фізичної культури і спорту – створення результативної системи управління цією галуззю. Вивчення можливостей її оптимізації, розробка інноваційних алгоритмів планування фізкультурно-спортивного руху дозволить управлінням більш чітко визначити кордони своєї професійної компетенції, успішніше взаємодіяти з вищестоящими, аналогічними і підпорядкованими органами, а також організаціями при вирішенні спільних завдань, ефективно здійснювати практичні заходи.

Використання намічених і викладених парадигм дає можливість фахівцям творчо підійти до своєї управлінської діяльності.

В даних тезах нами намічені лише вузлові проблеми, які існують у функціонуванні в нашій країні фізичної культури і спорту. Зазначені питання є базисом для подальшого поглибленого наукового осягнення теорії державного управління, розробки необхідних рекомендацій стосовно вдосконалення управління системою фізичної культури і спорту в Україні.

Література

1. Мічуда Ю.П. Ринкові відносини та підприємництво у сфері фізичної культури і спорту: Навч. посіб. – К.: Олімп. літ., 1995. – 152 с.
2. Атамась О.А. Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до впровадження технологій оздоровчого фітнесу // Вісник запорізького національного університету. – Фізичне виховання. – 2012. – № 2(8)
3. Коновалов В.В. Робоча функціональна модель управління фізичною підготовкою військовослужбовців служби безпеки України // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 3
4. Пуцягіна Г.М., Горбачов В.Є. Організаційний механізм регіонального управління сферою фізично ї культури та спорту // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2013. – № 5(38)

Яковлева Л.І.

*кандидат політичних наук, доцент,
кафедра філософських та соціально-політичних наук
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Процес демократизації публічного адміністрування (Public Administration) передбачає пошук найбільш ефективних засобів суспільного розвитку, а у сучасних умовах, під впливом глобалізації та інформатизації, постають нові виклики. Одним із них стає завдання легітимації публічного адміністрування в умовах демократизації суспільства.

Гене́за досліджень проблеми забезпечення легітимного публічного адміністрування пов'язана із розвитком та диференціацією політичного простору, становленням філософської думки, політичної теорії, соціології та державного управління після Другої світової війни.

Феномен легітимності досліджується у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Арендт, П. Бурдьє, М. Вебер, Ю. Габермас, Л. Даймонд, Г. Колбеч, С. Ліпсет, М. Олсон, В. Парсонс, П. Розанвалон, Д. Стоун, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, С. Гантингтон та ін.

Серед досліджень легітимності публічного адміністрування слід відзначити роботи таких вітчизняних авторів, як В. Авер'янов, Є. Бистрицький, О. Білий, О. Висоцький, М. Головатий, В. Горбатенко, О. Дем'янчук, Ю. Левенець, М. Михальченко, В. Тертичка, В. Токовенко, О. Третяк, О. Фісун, Ю. Фрицький, В. Шаповал та ін.

Ще з часів М. Вебера, легітимність розуміється як певна процедура самовиправдання влади, яка може спиратись на традицію (традиційне панування), харизму (харизматичне панування) та бюрократію (раціонально-легальне панування). Остання спирається на юридично затверджений знеособлений порядок, переконаність громадян у законності встановлених правил.

В останні десятиліття збільшується кількість досліджень, присвячених трансформаціям демократії в інформаційну добу. Демократизація у роботах Ю. Габермаса розглядається як справа громадян щодо формування специфічної «комунікативної» влади, яка, завдяки правовим механізмам, відтворюється як адміністративна.

У цьому сенсі доречним є наголос на такій взаємодії між громадянами і владою, що забезпечує не лише легітимність, а й раціональність та ефективність публічного адміністрування.

Теоретичні підходи до конструювання моделей легітимації публічного адміністрування мають великий практичний потенціал, який виражається у визначенні механізмів підвищення ефективності діяльності органів державної влади та раціоналізації процесу їх взаємодії з іншими акторами публічної політики.

На думку Є. Бистрицького, «Легітимація – це розгорнутий у часі політичний дискурс – процес розповсюдження, обговорення, обдумування, врешті-решт доведення колективної правильності та прийнятності соціально-правових норм, що їх здебільшого стихійно встановлюють нові політики. Тому ще говорять про легітимаційний потенціал політичного дискурсу. Легітимаційний потенціал – це засади та мотиви, що можуть бути мобілізовані для публічного доведення легітимності політики, мають соціальну силу утворювати консенсус – найважливішу умову легітимації» [1].

Легітимація публічного адміністрування – це складний політичний процес, який визначається такими факторами, як довіра громадян, взаємне визнання та забезпечення прав і обов'язків акторів у процесі публічного управління, механізми та форми забезпечення балансу приватних та публічних інтересів, демократизація вертикальної та горизонтальної політичної взаємодії,

верховенство права та конституційних засобів прийняття та реалізації владних рішень та впровадження політики.

При цьому слід враховувати, що публічне адміністрування є особливою соціальною функцією, яка є похідною від суспільних потреб та набуває політичного змісту й відповідних державних форм у модерних суспільствах. Джерелами легітимності публічного адміністрування виступають результати виборчих кампаній, правове поле, рівень довіри у вертикальній взаємодії та управлінській структурі, ідеологічні принципи.

Необхідно також враховувати стан громадської думки, рівень політичної участі та політичної активності громадян. Актори публічного адміністрування вважаються легітимними, якщо вони здатні підтримувати не лише законність влади, а й віру громадян у законність політичного режиму, його відповідальність та здатність виконувати демократичні правила політичної гри.

Легітимність передбачає спроможність акторів створювати та відтворювати переконання, що вони є оптимальними та бажаними для суспільства. Тобто, «Легітимність є ознакою законності влади і, в свою чергу, відповідність її конституції і закону. Оскільки влада є ознакою повноважень органів держави та місцевого самоврядування, оскільки легітимність є складовою їх повноважень, адже власне через повноваження влада детермінується, встановлюється та реалізується. Народ як джерело влади володіє нею у вищому ступені і як носій суверенітету концентрує основні публічні функції» [2].

Дослідження легітимності публічного адміністрування в умовах демократизації суспільства у сучасних умовах складається із таких взаємопов'язаних елементів.

По-перше, визначення політичних та конституційно-правових передумов забезпечення легітимності демократичних політичних режимів. У цьому контексті, слід відзначити, що у Конституції України визначено та закріплено принципи народного суверенітету та демократичну організацію діяльності державної влади, у тому числі – демократичної легітимності влади.

По-друге, дослідження сучасних викликів для легітимності у публічному адмініструванні. Демократія виступає дієвим механізмом забезпечення балансу політичних інтересів, правління більшості водночас із захистом прав меншості, а тому розглядається в якості передумови легітимності влади. При цьому постають проблеми перетворення «електоральної демократії» на консолідовану демократію, контролю над діяльністю влади у міжвиборчий період, «демократичного конформізму» та визначення процедури формування органів публічної влади.

По-третє, взаємодія органів державної влади з іншими акторами – політичними партіями, інституціями громадянського суспільства, мас-медіа та експертами. У просторі публічного адміністрування сучасної доби важливим виступає не домінування держави в усіх сферах публічного життя, а

налагодження конструктивної взаємодії із суспільством за посередництвом об'єднань громадян з метою реалізації та захисту основних прав індивіда.

Література

1. Бистрицький Є. Державотворення: шляхи легітимації [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький. – Українська державність у XX столітті. – К.: Політична думка, 1996. – С. 326-348. – Режим доступу: <http://bystrytsky.org/derzhukr.htm>

2. Голосніченко І.П. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні [Електронний ресурс] / Голосніченко І.П., Голосніченко Д.І. // Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право. – Режим доступу: <http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2011-1/11.pdf>

ДЛЯ НОТАТОК

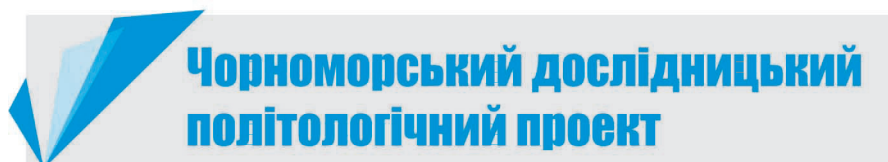
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

**ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ
ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ»**

II МІЖДИСЦИПЛІНАРНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**«UChoice: 4P»
Ukrainian Choice:
Public Policy, Politics, Psychology**

8 жовтня 2016 року

Видання та друк – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон: +38 0552 399580

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

Підписано до друку 11.10.2016 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 10,46. Тираж 200. Замовлення № 1016-297
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.